TÜRK HAKANI

Şah İsmail

ALİ RIZA ÖZDEMİR

"Şah İsmail,
ay yıldızlı bayrağı altında
Bağdad'a yaklaştı"
Cihân-Güşâ-yı Hakan

kripto

ALİ RIZA ÖZDEMİR

TÜRK HAKANI

Şah İsmail

krypto

TÜRK HAKANI: ŞAH İSMAİL, ALİ RIZA ÖZDEMİR, Kripto Kitaplar©

Genel Yayın No: 160
Araştırma & İnceleme: 131

Yazan: Ali Rıza Özdemir
Yayın Yönetmeni: Ümit Çıkrıkcı
Düzelti: Gökçe Eser
Kapak: Kripto Tasarım Ekibi
Baskı: Bizim Büro Matbaa Dağ.Yay.San. Tic.Ltd.Şti./Ankara (Matbaa Sertifika no:26649)

1.Baskı: Ocak 2018

ISBN: 978-605-4991-74-7
Yayıncı Sertifika No: 11826

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılmaz.
Copyright © 2008-2018, KRİPTO KİTAPLAR Puplishing House

Yayımlayan:
kripto
Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Kültür Mahallesi, Ataç 2 Sokak, No:71/B Çankaya/Ankara
Tel: 0312 432 1923 Faks: 432 1933
e-posta: kripto@kriptokitaplar.com
www.kriptokitaplar.com

Satış Direktörü: Murat Alaca
Pazarlama Sorumlusu: Ahmet Mert Öztuğ

ALİ RIZA ÖZDEMİR

1977 yılında Erzincan'da doğdu. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünden mezun oldu. Erzincan Üniversitesinde yüksek lisans eğitimini tamamladı.

Ali Rıza Özdemir çalışmalarını; tarihî coğrafya, dinler coğrafyası, etnik coğrafya ve Alevîlik konularında yoğunlaştırmıştır. Birçok sivil toplum örgütünde yöneticilik ve fahri danışmanlık yapmaktadır.

Yazarın yayımlanmış yirmiyi aşkın kitabı, yüzü aşkın makalesi, çok sayıda kitap bölümü, rapor, bildiri, söyleşi ve şiiri bulunmaktadır.

Kitapları

1. (2018). Türk Hakanı: Şah İsmail. Ankara: Kripto.
2. (2017). Alevîliğin Yazılı Kaynakları. Ankara: Kripto.
3. (2017). (İsmail Baki ile) Alevîlik Bildirgesi. Ankara: Kripto.
4. (2017). Eski Defterler: Toplu Şiirleri (2008-2016). Ankara: Kripto.
5. (2017). Alevîlikte Allah İnancı. Ankara: Kripto.
6. (2017). A'dan Z'ye Alevîlik: Başlangıç Kitabı. Ankara: Kripto.
7. (2016). On İki İmam. Ankara: Kripto.
8. (2016). Geçmişten Geleceğe Kürt Alevîliği. Ankara: Kripto.
9. (2015). Dersim'de Eğitim (1848-1908). İstanbul: İdil.
10. (2014). Beklerken Seni (Şiir). Ankara: Gece.
11. (2014). (Ed.). Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı. Ankara: Kripto. (3.Baskı, 2017).
12. (2014). (Abdulkadir Gül ile). Dersimliler Ermeni mi?: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Dersim'in Nüfus Coğrafyası. İstanbul: İdil.
13. (2014). (Erdem Bekaroğlu ile) (Ed.). Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler. İstanbul: İdil.

14. (2013). Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkmen Aşiretleri: Kayıp Türkler. Ankara: Kripto. (8.Baskı, 2017).

15. (2013). Allah'ın Aslanı Hazreti Ali. Ankara: Kripto. (4.Baskı, 2016).

16. (2013). Anadolu Evliyaları ve Kerametleri. Ankara: Kripto. (2.Baskı, Haziran 2015)

17. (2013). Atatürk ve İslâm. Ankara: Kripto. (4.Baskı, 2016).

18. (2013). Yahudiliğin Büyük Sırrı. Ankara: Kripto. (8.Baskı, 2016).

19. (2012). Bir Ana İki Oğul: Göller Köyü. Ankara: Altınpost.

20. (2012). PKK ve Korucular. Ankara: Altınpost.

21. (2012). Bilinmeyen Yönleriyle Zazalar-Kürtler-Alevîler. Ankara: Altınpost. (3.Baskı, 2016, Kripto).

22. (2011). Alevîliğin Yazılmayan Tarihi. Ankara: Kripto. (14.Baskı, 2016).

23. (2010). Koç Heykelli Mezarların İzinde: Zazalar Ve Türklük. Ankara: Kripto. (4. Baskı, 2016).

24. (2009). 101 Soruda Kürtler. Ankara: Kripto. (2. Baskı, Altınpost, 2012). (3.Baskı, Kripto, 2016).

25. (2009). Kart Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek: Kürtler Ve Türklük. Ankara: Kripto. (4. Baskı, 2016).

26. (2007). (Hifzullah Eryeşil, Ahmet Remzi Oran, Abdurrahim Güneş ile birlikte). Beyaz Kent: Siirt. Ankara: Siirt Valiliği.

Kitap Bölümleri

1. (2016). "Ülkücü Kuruluşların En Büyük Sorunu, Yetersiz İnsan Kalitesidir." Yeni Nesil Ülkücüler: MHP ve Kürt Sorunu Üzerine. Ed.: İkbal Vurucu-Fırat Kargıoğlu. Ankara: Karaağaç.

2. (2016). (Abdulkadir Gül ile), "Osmanlı Döneminde Ermenilerin Dersim Bölgesinden Yaptığı Göçler ve Bu Göçlerin Günümüz Tunceli Nüfusuna Etkisi". Ayça Vurucu Armağanı: Tarih-Toplum-Kültür. Ed.: İkbal Vurucu, Konya: Eğitim.

3. (2014). (Selver Özözen Kahraman ile), "Oğuz Kağan Destanı'nda Siyasi Coğrafya İzleri". Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı. Ed.: Ali Rıza Özdemir. Ankara: Kripto.

4. (2014). "Oğuz Kağan Destanı'nda Evren ve Dünya Düşüncesi". Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı. Ed. Ali Rıza Özdemir. Ankara: Kripto.

5. (2013). "Alevî Kimliği ve Cumhuriyet". Milliyetçilik ve Kimlik Tartışmaları, Ed.: V. Erden-İ.Vurucu. Konya: Türk Ocakları Konya Şubesi.

Bildirileri

1. (2016). "Alevî Muhafazakârlığı". 2. Hacı Bektaş Veli Hoşgörü ve Barış Sempozyumu/Bildiriler. 8-10 Ekim 2015. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

2. (2015). (Kenan Ziya TAŞ ile). "İttihat ve Terakki'den Dünün Küçüklerine Coğrafya, Bugünün Büyüklerine Tarih Dersleri (İttihat Terakki Cemiyeti'nin İktidar Döneminde Okutulan Coğrafya Ders Kitaplarında Vatan Kavramı)". TTK İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu/Bildiriler. 2.Cilt. 25 Kasım 2014, TTK, Ankara.

3. (2014). "Ortak Değer Temelinde Mem û Zin'de Türkler ve Kürtler". TTK Tarihte Türkler ve Kürtler Uluslararası Sempozyumu/Bildiriler. 3.Cilt. 9-10 Ocak 2014, Ankara: TTK.

Raporları

1. (2013). (Abdulkadir Gül ile), Yer Adlarının İadesi mi, "Kürdistan"a Sınır Çizmek mi?, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü.

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmam için ısrar eden değerli üstadım ve dostum, çağımızın büyük destancısı Ahmet Haldun Terzioğlu'na...

İhtiyaç duyduğum Farsça kaynakları Türkçeye çeviren ve kitaba bir de takdim yazan değerli akademisyen Doç. Dr. Namiq Musalı'ya...

İşin mutfak kısmında yardımıma koşan dostum Özgür Sokulgan'a...

Kitabın son halini okuyarak tashih eden ve önemli uyarılarda bulunan Gökçe Eser'e...

Çalışmanın ilk önerisini sunan ve her zaman yanımda olan değerli kardeşim ve yayıncım Ümit Çıkrıkçı'ya...

Sonsuz teşekkürlerimle...

"Âşığın meydanda başı top yerine çalınır
Başını meydana koymaz kim ki serdar olmasa"
Şah İsmail Hatâî

İÇİNDEKİLER

TAKDİM **15**
ÖN SÖZ **23**
GİRİŞ **29**

BİRİNCİ BÖLÜM

SOYCA TÜRKLÜK **39**
1. BİR KARARTMA ÜZERİNDEN TÜRK TARİHİNE SUİKAST 41
1.1. İbn-i Bezzaz ve Safvetü's-Safâ *42*
1.2. Basitçe Anlatalım *44*
1.3. Başka Sencanlılar da Var. *46*
1.4. Sencan mı, Sencar mı? *47*
1.5. Sencan Neresi, Sencar Neresi? *47*
1.6. İbrahim Edhem ve Çocukları *49*
1.7. Siyaset! Sen Yok Musun? *50*
1.8. Aynı Eser, Şeyh Sâfî'ye Türk Diyor. *51*
1.9. Kürtçe Bilmeyen Sincar Kürt'ü! *52*
1.10. Sonuç Olarak *53*
2. DİĞER KAYNAKLAR NE DİYOR? 54
2.1. Türk Dervişi: Eminüddin Cebrail *57*
2.2. Türk Genci: Şeyh Sâfî *57*
2.3. Türk Pîri: Şeyh Sâfî *59*

2.4. Türk Oğlu, Türkçe Konuşur *62*
2.5. Türk Oğlu Türk: Şeyh Sadreddin *62*
3. TÜRK OLMAK, SEYYİD OLMAYA ENGEL Mİ? 64
4. ŞAH İSMAİL NE DİYOR? 66
5. SAFEVÎ AİLESİNİN TARİHİ (ŞAH İSMAİL'E KADAR) 71
5.1. Giriş *71*
5.2. Firûz Şah *72*
5.3. Ivadü'l-Hass (İsmail) *73*
5.4. Muhammed Hafız *73*
5.5. Salahüddin Reşid *74*
5.6. Kutbüddin Ahmed *74*
5.7. Şeyh Salih *75*
5.8. Eminüddin Cibrail *75*
5.9. Sâfîyyüddin Erdebilî *75*
5.10. Sadrüddin Mûsa *78*
5.11. Hace Ali *79*
5.12. Şeyh İbrahim *80*
5.13. Şeyh Cüneyd *81*
5.14. Şeyh Haydar *85*
5.15. Sultan Ali *91*
6. ŞAH İSMAİL ZAMAN DİZİNİ 94

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜRCE TÜRKLÜK 105
1. ŞAH İSMAİL, TÜRK KÜLTÜR HAVZASINDA DOĞDU. 107
1.1. Giriş *107*
1.2. Baba Tarafından *109*
1.3. Ana Tarafından *117*
2. ŞAH İSMAİL'İ TÜRK LALALAR/DEDELER YETİŞTİRDİ 119
3. ŞAH İSMAİL TÜRKMENLERE ÖNDERLİK ETMİŞTİR 123
3.1. Giriş *123*
3.2. Afşar Türkmenleri *125*
3.3. Arabgirlü Türkmenleri *126*

3.4. Bayburdlu Türkmenleri *126*
3.5. Beğdili Türkmenleri *127*
3.6. Bozoklu Türkmenleri *127*
3.7. Çemişgezeklu Türkmenleri *128*
3.8. Çepni Türkmenleri *128*
3.9. Dulkadırlı Türkmenleri *129*
3.10. Halaçlar *130*
3.11. Hazareler *131*
3.12. Kaçarlar *131*
3.13. Karacadağlu Türkmenleri *131*
3.14. Karamanlu Türkmenleri *132*
3.15. Kıpçaklar *133*
3.16. Musullu Türkmenleri *133*
3.17. Hamidli Türkmenleri *134*
3.18. Hınıslu Türkmenleri *134*
3.19. Pürnek Türkmenleri *135*
3.20. Rumlu Türkmenleri *135*
3.21. Şamlu Türkmenleri *137*
3.22. Tekelü Türkmenleri *139*
3.23. Turgudlu Türkmenleri *140*
3.24. Ustacalu Türkmenleri *140*
3.25. Varsak Türkmenleri *142*
3.26. Sonuç *143*
4. ŞAH İSMAİL TÜRKÇE KONUŞUR, TÜRKÇE YAZARDI. 144
4.1. Giriş *144*
4.2. Eserleri *145*
4.3. Eserleri Ne Zaman Toplandı? *146*
4.4. Eserlerinin Nüshaları *147*
4.5. Sanatı *148*
4.6. Türkçe Dışında Yazmış mıdır? *151*
4.7. Diğer Hatâîler *152*
4.7. Nasihatnâme *152*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVLETÇE TÜRKLÜK 177

1. UNVANLARIN ÇOĞU TÜRKÇEDİR 179
1.1. Giriş 179
1.2. Şah, Hakan, Bahadır 181
1.3. Begüm, Hatun 182
1.4. Mirza 183
1.5. Bey, Sultan ve Han 183
1.6. Vezir 184
1.7. Sadr (Sadr-ı Hassa ve Âmme) 184
1.8. Korçubaşı 185
1.9. Beylerbeyi 185
1.10. Halifetü'l-Hulefâ 186
1.11. Mehter 186
1.12. Diğerleri 187
2. KIZILBAŞ ORDUSU, TÜRK ORDUSUDUR. 188
2.1. Askerî Unvanlar 188
2.2. Ordu Düzeni ve Komutanlar 189
2.3. Kızılbaş Özel Kuvvetleri: Korçular 192
2.4. Ordunun Temel Gücü: Türkmenler 193
2.5. Savaş Taktikleri 194
2.6. Savaş Öncesi ve Sonrası 197
2.6. Kızılbaş Ordusunun Kadın Savaşçıları 198
3. DEVLET BÜROKRASİSİNDE TÜRKLER 199
3.1. Giriş 199
3.2. Merkezî Bürokrasi 200
3.3. Taşra Bürokrasisi 203
4. KIZILBAŞ ÜLKESİNİN DİLİ TÜRKÇEDİR. 206
4.1. Giriş 206
4.2. Saray Dili: Türkçe 207
4.3. Diplomasi Dili: Türkçe 208
4.4. Edebiyat Dili: Türkçe 211
4.5. Eğitim ve Bilim Dili: Türkçe 213

4.6. Şah İsmail'den Sonra Türkçe.....*214*
5. KIZILBAŞ DEVLETİNİN BAYRAĞI AYYILDIZLIDIR.....217

BAZI SORULAR VE CEVAPLARI 219
1. ŞAH İSMAİL, İRAN'I ZORLA MI ŞİÎLEŞTİRDİ?.....221
2. ŞAH İSMAİL NEDEN ŞİÎLİĞİ YAYDI? ŞAH İSMAİL ŞİÎ MİYDİ, ALEVÎ MİYDİ? 221
3. ŞAH İSMAİL, SÜNNÎLERE KATLİAM YAPTI MI? 223
4. ŞAH İSMAİL, SULTAN SELİM'E KADIN ELBİSESİ VEYA İNSAN DIŞKISI YOLLADI MI? 225
5. SULTAN SELİM'İN ŞAH İSMAİL'İN SARAYINA KADAR GİRİP ONUNLA SANTRANÇ OYNADIĞI DOĞRU MU?.....226
6. ŞAH İSMAİL ANNESİ ALEMŞAH BEGÜM'Ü ÖLDÜRTTÜ MÜ? 226
7. ŞAH İSMAİL, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDA SARHOŞ MUYDU?.....227
8. ŞAH İSMAİL VE SULTAN SELİM ÇALDIRAN SAVAŞI'NI NASIL YÖNETTİLER?.....228
9. ŞAH İSMAİL, ÇALDIRAN'DA SAVAŞ MEYDANINDAN KAÇTI MI?.....229
10. ÇALDIRAN SAVAŞI'NDA ŞAH İSMAİL'İN EŞİ TAÇLI HATUN ESİR EDİLDİ Mİ?..230
11. ŞAH İSMAİL, ÇALDIRAN SAVAŞI'NI KAZANSAYDI, GELECEK NASIL OLURDU?.231
12. ŞAH İSMAİL, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDAN SONRA DEVLET İŞLERİNİ BOŞLADI MI? 233
13. ŞAH İSMAİL'İN TÜRK ACUNUNA VE TÜRKLÜĞÜN GELECEĞİNE BİR ZARARI OLDU MU?.....234
14. ŞAH İSMAİL'İN GELECEK DÜŞLERİ, ÜLKÜLERİ NELERDİ? 235
15. GÜNÜMÜZ TÜRKLÜĞÜNÜN ŞAH İSMAİL'DEN ÖĞRENECEĞİ ŞEYLER NELERDİR? 236

SON SÖZ..... 239
SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR 243
GÖRSELLER..... 251

TAKDİM

"Hakikat bir gizli sırdır,
Açabilirsen gel beri
Küfr içinde iman vardır,
Seçebilirsen gel beri"
Şah Hatâî

Gazneliler devrinden başlayarak Kaçarların çöküşüne kadar İran, Türkler tarafından yönetilmiştir. Bu süreç, Rıza Şah Pehlevî'nin 1925 yılında Türk kökenli Kaçar sülalesinin iktidarına son vererek Fars milliyetçiliğine dayanan Pehlevî hanedanını tesis etmesiyle son bulmuştur. İşte bu Rıza Şah, daha saltanat tahtına oturmadan önce, başbakan iken 7 Şevval 1342 / 13 Mart 1924 senesi Perşembe gününde "Mîhen" gazetesinde yayınlanmış olan bir açıklamasında, Safevî dönemini de işin içine katarak şöyle bir itirafta bulunmuştu: "İtiraf etmeliyiz ki bin yıldan daha fazla bir müddette İran, Türk fatihlerin hâkimiyeti altında yaşamıştır". Bu açıklamasına bakacak olursak, iktidarda bulunduğu müddetçe İran'daki Türk topluluklarına ve özellikle Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı baskıcı politikalara ve yaptığı zulümlere rağmen, ilk Pehlevî şahının tarih konusunda kendi saray tarihçilerine nazaran daha gerçekçi bir tavır takındığını söyleyebiliriz.

Rıza Şah'ın işaret ettiği Türk fatihler içinde en uzun süre hüküm sürmüş olan hanedan Safevîlerdir. Zira bu hanedan, 1501 yılından 1736 yılına kadar iktidarda kalmayı başarmıştır. Fakat maalesef Safevî tarihinin araştırılması, uzun bir süre boyunca Batılı oryantalistlerin ve İranlı tarihçilerin insafına terk edilmiştir. Daha XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak Avrupa'da, 1920'lerden itibaren de İran'da doğrudan Safevî tarihini konu eden yayınların gerçekleştiğini görüyoruz. Neticede Türklerce kurulmuş ve yönetilmiş olan bu devletin tarihi daha çok yabancı akademisyenler tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilim ehli olmanın hakkını vererek önemli çalışmalara imza atan araştırmacıların yanı sıra Hint-Avrupa dillerinde konuşan kavimleri dünya tarihinin merkezine oturtarak konuyu çarpıtan, Safevî tarihinde Türklerin rolünü küçültme ve hatta yok sayma eğilimi içinde bulunan birtakım Batılı ve İranlı tarihçilerin de olduğunu zikretmek durumundayız.

Türkiye'ye gelince, burada 1970'li yılların ortalarına kadar direkt Safevî tarihini konu eden hiçbir ciddi kitap çalışması yayımlanmadığı gibi, Osmanlı tarihine dair yazılmış olan eserlerin de büyük çoğunluğunda Safevîler subjektif tarzda ele alınarak negatif bir biçimde takdim edilmişlerdir. Dönemin siyasi şartlarından dolayı Safevîler ile Osmanlılar arasında vuku bulan mücadeleler, belli bir süre zarfında Türkiye tarihçiliğini olumsuz yönde etkilemiş ve Safevî tarihinin tarafsız bir şekilde incelenmesinin önünde mühim bir engel teşkil etmiştir. Ana unsurunu Türklerin oluşturmasına rağmen Safevî Devleti, âdeta Türk tarihinden dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Bir zamanlar Türkiye'deki resmî tarih anlayışının konuya bakış tarzı ile Safevî Devleti'ni Türk tarihinden söküp atmaya çalışan Hint-Avrupacı oryantalizmin ve Türk düşmanlığı yapan Pehlevî dönemi saray tarihçiliğinin bu meseleye dair görüşleri arasında

müthiş bir benzerliğin olduğu da göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır. Öte yandan, tarihçiliğimizde Safevîlere yönelik bu kayıtsızlığın var olduğu yıllarda Şah Hatâî'yi ve Safevî devrinin daha nice Türk şair ve ediplerini dışlamayan, onları Türk edebiyatı tarihi içine alarak edebî kişiliklerini tanıtan edebiyatçılarımızın bu bağlamda daha âdil olduklarını itiraf etmeliyiz. İşte bu yüzden bir zamanlar Türkiye'de yayımlan-mış olan tarih kitaplarını okuduğumuzda "İranlı bir despot" (dolayısıyla "öteki") şeklinde görülen Şah İsmail, yine aynı dönemin edebiyat kitaplarına baktığımızda sazlı sözlü bir Türk şairi (yani bizden biri) olarak karşımıza çıkar. Belki de bu çelişkinin cevabını, edebiyata nazaran tarihin her zaman siyasete daha fazla âlet edilmesinde aramamız icap eder.

Ancak son on yıllar içinde durumun değişmeye başladığı, gerek yabancı ülkelerde gerekse de Türk dünyasında Safevî Devleti'nin Türk siyasi ve medeni tarihindeki yerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların arttığı gözlemlenmektedir. Hâlen kalem ehlimiz arasında Safevî tarihinden bahsedilince İbn-i Kemal'in ve Ebussuud Efendi'nin ağzıyla konuşan, tarihçiden daha çok vakanüvis edası sergileyen kişilere rastlanmasına rağmen bunların sıraları hızla seyrelmekte ve bu zihniyet özellikle akademik çevrelerde gittikçe marjinalleşmektedir. Genel bir değerlendirme yapacak olursak, tarihçiliğimizde Safevî araştırmaları konusunda bugün gelinen noktanın ve katedilen mesafenin yeterli olmamakla birlikte kayda değer olduğu kanaatindeyiz. İşte bu noktada, Türk dünyası tarihçileri içinde ilk kez Safevîlerle ile ilgili müstakil çalışmalara imza atmış olan merhum hocam, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin muhabir üyesi, Prof. Dr. Oktay Efendiyev'i ve Türk tarihinin tetkikine ehemmiyetli katkılar sunmuş olan merhum Prof. Dr. Faruk Sümer'i rahmet ve minnet ile anmak boynu-

muzun borcudur. Nitekim millî tarihçiliğimizde ilk defa bu iki akademisyen öne çıkarak, Safevî Devleti'nin Türklük vasfı taşıdığına ayrıntılı bir biçimde vurgu yapmış, söz konusu devletin tarihiyle ilgili ortaya atılmış olan pek çok yanlış tanımlamaları eleştirmiş, ön yargıları yıkmış, asılsız görüşleri çürütmüş ve Safevî araştırmaları alanında yeni bir yol açmışlardır.

Safevîlerin ilk padişahı olan Şah İsmail sadece devlet adamı değildi, aynı zamanda kültür, ilim ve irfan erbabıydı. Devlet kurucusu bir hükümdar olmanın yanı sıra az sayıda bir kuvvetle büyük orduları defalarca yenmeyi başaran yetenekli bir kumandandı. Ayrıca, şiirleri dillerde ezber olan dâhi bir şairdi. Manevi önderliği, siyasi yöneticiliğini gölgede bırakacak nitelikteydi. Milyonlarca insan onu mürşid-i kâmil olarak kabulleniyor ve keramet ehli olduğuna inanıyordu. Kılıcıyla şehirleri fetheden bir saltanat sahibi olmakla beraber aynı zamanda nefesleri ve deyişleriyle gönülleri fethedebilen bir maneviyat sahibiydi. Bir elinde kılıç sallarken diğer eliyle kalem tutacak kadar erdemliydi.

Şah İsmail kendisinin 37 yıllık ömrü (1487-1524) boyunca çok keşmekeşli bir hayat yaşadı. Daha bir yaşında iken babasını kaybedince hapse atıldı. Hapisten kurtulmasına rağmen ağabeyi öldürüldükten sonra babasının sadık taraftarlarınca Gilan'a kaçırılarak orada saklanmak zorunda kaldı. Nihayet, 12 yaşını doldurup 13 yaşına girdiğinde fedakâr Türk Kızılbaş oymaklarını başına toplayıp huruç etti ve neticede, 1500-1501 yıllarında Şirvanşah Ferruh Yesar'ı ve Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek, Azerbaycan saltanatının tahtını ele geçirmek suretiyle Safevî (Kızılbaş) Devleti'nin temellerini attı. Azerbaycan topraklarını birleştirmeyi başaran Şah İsmail kısa süre içinde Akkoyunlu Sultan Murad, Emir Hüseyin Kiya Çelâvî, Reis Muhammed Kerre, Kürt Sarım Han, Dulkadiroğlu

Alaüddevle Bey, Barik Bey Pornak, Melik Feyyaz Muşaşayî, Muhammed Şeybânî Han gibi rakiplerini önünden kaldırarak büyük bir imparatorluk kurdu.

Şah İsmail kendi zamanının yetiştirdiği bir insandı. Döneminin acımısızlığı ve ailesinin uğradığı zulümler onun kişiliği üzerinde etkisini bırakmıştı. XVI-XVII. yüzyıllar Batı Avrupa'da Katoliklerle Protestanlar arasında mezhepsel tahammülsüzlüğün çatışmalara yol açtığı bir dönem olduğu gibi, İslam âleminde de Sünnî–Şiî geriliminin tırmandığı, devletler arasındaki siyasi ve iktisadi çıkar savaşlarının mezhepsel söylemlerle yürütüldüğü bir devirdi. Bu karmaşık ortamda siyasi bir lider olarak Şah İsmail sadece mezhepsel taassubu gözeten dinî bir fanatik değildi. O, asiliğinden dolayı Mazenderan'ın Seyyid soylu Şiî hükümdarı Emir Hüseyin Kiya Çelâvî'yi sert bir şekilde cezalandırmasına karşın, samimi bir şekilde itaat gösteren Şeki'nin Sünnî hâkimi Hasan Bey'le arkadaşlık edecek düzeyde pragmatik bir politikacıydı.

Şah İsmail'in kurduğu devlet, kendi teşkilatıyla, yönetimiyle, ordusuyla tam bir Türk devletiydi. Batıda Fırat Irmağı'ndan doğuda Ceyhun Irmağı'na, kuzeyde Kafkas Dağlarından güneyde Fars Körfezi'ne kadar uzanan bu muazzam devletin payitahtı, Azerbaycan'ın tarihî başkenti olan Tebriz şehriydi. Kızılbaş İmparatorluğu'nun geniş toprakları bu Türk şehrinden yönetilmekteydi. Azerbaycan sadece siyasi açıdan değil, ekonomik ve dinî (Şeyh Safi Türbesi sebebiyle) bakımdan da imparatorluğun merkezî vilayeti konumundaydı. Devletin sınırları içinde farklı halkların ve etnik grupların yaşamasına rağmen, gerek merkezde ve gerekse de taşrada esas yönetici güç, Kızılbaş Türk boylarının elit tabakasından oluşmaktaydı. Askerî ve siyasi iktidar bu boylardan olan emirlerin elinde toplanmıştı. Azerbaycan'da öteden beri var olan boyların yanı

sıra bunların içinde, Pîr Sultan Abdal'ın tabirince ifade edecek olursak, "Ben de bu yayladan Şah'a giderim" diyerek Şah'a destek vermek üzere Anadolu'dan akın akın gelmiş bulunan Türk Oğuz oymakları da önemli yer tutmaktaydılar. Farslar ve diğer etnik kökenlerden olan şahıslar, Safevîlerden önceki Türk hanedanları devrinde olduğu gibi genelde ikinci dereceli sivil bürokrasi kademelerinde görev yapabiliyor ve Türk yöneticiler tarafından kendilerine verilen talimatları yerine getiriyorlardı. Bilinmesi gereken önemli bir husus da Türklerin sivil bürokrasi ve dinî hiyerarşi içinde de pek çok önemli pozisyonlarda bulunduklarıdır. Zira Şah İsmail devri üst düzey sivil bürokrasi temsilcileri arasında dönemin vezirlerinden olan Emir Zekerriyya Tebrizî ile Hoca Celaleddin Muhammed Tebrizî'nin, Şah'ın tuğracısı Hoca Atik Ordubadî'nin, din adamları arasında sadr görevinde bulunmuş olan Seyyid Abdullah Lale'nin, devletin baş kadısı Emir İsmail Tebrizî'nin, Şah adına hutbe okuyan Şeyhü'l-İslâm Mevlânâ Ahmed Erdebilî'nin ve pek çok diğerlerinin timsalinde Azerbaycan Türklerini görebiliyoruz. Şah İsmail'den sonraki Safevî padişahları zamanında da durum değişmemiş, Türkler bürokrat ve din görevlisi olarak hizmetlerine devam etmişlerdir.

Safevî döneminde Türkçe, saray ve ordunun konuşma dili olmanın yanı sıra hem de Farsça ile beraber devletin yazı dili olarak aktif bir şekilde kullanılmaktaydı. Safevî şahları adından diğer hükümdarlara gönderilmiş olan Türkçe mektuplardan başka, ülke içinde fermanların verilmesinde ve devlet adamları arasındaki yazışmalarda da Türkçe diplomatik örneklere rastlamaktayız. Safevî Devletine ait onlarca Türkçe belge günümüze ulaşmıştır. Bunların çoğu Azerbaycan Türkçesinde olup, bir kısmı da Çağatay Türkçesinde yazılmıştır.

Klasik dönem Azerbaycan Türk edebiyatı Safevî döneminde zirveye ulaşmış ve bu alanda çok sayıda şairler yetişmiştir. Türkçe yazan edipler devlet tarafından himaye görmüş ve desteklenmişlerdir. Şah Hatâî'den sonra onun torunu İbrahim Mirza, Safevî hükümdarlarından Şah Tahmasp, I. Şah Abbas ve II. Şah Abbas Türkçe şiirler kaleme almışlardır. Bu dönemde Türkçe atasözlerinin toplanması doğrultusunda devlet çapında adımlar atıldığı gibi, yine devlet tarafından Türk lehçeleri sözlüğü hazırlatılmıştır. Bunların yanında Türkçe tezkireler, dinî risaleler, tarihî eserler vs. kaleme alınmış, hatta daha önceleri Farsça yazılmış olan bazı kitaplar Türkçeye kazandırılmıştır. Safevî döneminde idari unvan ve terimlerin çoğunluğu Türkçe olarak ifade edilmekteydi. Tarih yazımında ve bürokraside On iki hayvanlı Türk takvimi, Hicri takvim ile beraber, hatta ondan daha fazla kullanılmaktaydı. Türkçe sadece yönetici sınıfın dili olmakla kalmayıp, imparatorluğun Azerbaycan ve Horasan başta olmak üzere pek çok bölgesinde yaşayan yerleşik ve göçebe Türklerin de ana diliydi. Türkçe, hiçbir zaman olmadığı kadar Safevî döneminde Farsça üzerinde etkisini hissettirmiş ve bu dönemde Türkçeden Farsçaya çok sayıda kelime geçmiştir. Safevî döneminin sonlarına doğru Türkçenin etkisi azalmamış, tam tersine daha da artmıştır.

Fars dili ve edebiyatının zengin bir maziye sahip olduğu, Orta Çağ'da Anadolu ve Maveraünnehir'deki Türk muhitini etkilediği, hatta Hindistan'a kadar yayıldığı iyi bilinmektedir. Fakat böyle bir ortamda, Safevî dönemine gelinince Farsçanın kendi vatanında, yani İran'da Türkçe karşısında gerilediği de bir gerçektir. Bu durum, Safevîlerin Türk kültür tarihindeki pek de mütevazı sayılmayacak hizmetlerinden sadece bir tanesidir. Gerçekten de onların bu hizmeti, bugünkü İran sınırları içindeki Türk topluluklarını ve bilhassa Azerbaycan Türklerini

tamamen Fars dili ve edebiyatının etkisi altında kalarak Farslaşmaktan kurtarmış, bu toplulukların Türk kimliğine sarılmalarını sağlamıştır.

Safevîlerin Türk tarihindeki rolü, onları yaptıkları birtakım hatalardan muaf tutmaz. Ayrıca, Safevîlere sahip çıkılırken Osmanlıların, Şeybanîlerin ya da Akkoyunluların ötekileştirilmesi de son derece yanlış bir eylem olur. Bunların tamamı günahıyla sevabıyla bizim tarihimizin ayrılmaz birer parçalarıdırlar.

Ali Rıza Özdemir'in okuyucusuyla buluşan bu kitabı Türkiye'de Safevî tarihi ve özellikle de Şah İsmail'in biyografisi hakkında önemli bir eksikliği gidermek açısından değerlidir. Yazar, araştırdığı konuyu ağır akademik bir üslup kullanmadan, herkesin anlayacağı sade bir dille aktarmakta, fakat yine de ilmî kriterlerden taviz vermeyerek, anlattığı olayları ve öne sürdüğü görüşleri kaynaklara dayandırmaktadır. Kitabın ilk bölümü Şah İsmail'in kökenini, ikinci bölümü Şah'ın kültürel faaliyetlerini, üçüncü bölümü ise onun devlet anlayışını konu etmektedir. Tarihî problemleri aydınlatma açısından eserin soru-cevap kısmı da dikkat çekicidir. Tarih biliminin daha tam olarak çözemediği ve birbiriyle çelişen çeşitli teoriler arasında gidip-geldiği bazı ilmî sorunların izahına yönelik çalışmaları müellifin saygıyı hak eden cesaretinin bir göstergesidir. Gerçeklerin polemiklerden doğduğu da asla unutulmamalıdır.

Hayırlı ve uğurlu olması dileği ile...

Doç. Dr. Namiq MUSALI
Azerbaycanlı tarihçi
27.12.2017

ÖN SÖZ

1826 yılının Aralık ayında Sultan Şah İbrahim Ocağından Seyyid Süleyman, icazetname almak için Erdebil'e gitti.

O çağda icazetnameler iki merkezden alınıyordu. Bunlardan biri Erdebil Tekkesi, diğeri ise Hacı Bektaş Veli Dergâhıydı.

Şah İbrahim Ocağının dedelerinin icazetnamelerini aldığı merci, Erdebil Tekkesiydi. O nedenle Seyyid İbrahim, Erdebil yolunu tuttu.

İcazetname önemliydi.

İcazetname; izin demekti, yetkinlik demekti.

'Bu işi, ancak bu kişi yapar', demekti.

'Ey talipler! Bu kişiye uyun', demekti.

'Ey yetkililer! Bu adama zorluk çıkarmayın', demekti.

Seyyid Süleyman, bu icazetname ile taliplerinin yıllık görgülerini yapacak, cemlerini yürütecek, anlaşmazlıkları çözecek, toplumda düzeni ve dirliği sağlayacak, nikâh ve cenaze gibi görevleri yerine getirecekti...

Kısaca taliplerin din ve dünya işlerini düzene koyacaktı.

***

Seyyid Süleyman'ın icazet almadan önce yerine getirmesi gereken bazı işler vardı.

Önce Safiyüddin Erdebilî'nin kabrini ziyaret etti.

Sonra Şeyh Sadreddin'in kabrini...

Daha sonra Şah İsmail'in kabrini...

Bütün makamları gördü. Kurban tığladı (kesti). Dua etti.

Bu işlemlerden sonra Kelhuran köyüne gitti.

Şeyh Sâfîyüddin'den önceki aile büyüklerinin kabirleri Kelhuran'daydı.

Seyyid Süleyman; Şeyh Seyyid Cebrail Eminüddini'nin, Şeyh Selahaddin Reşidî'nin, Şeyh Seyyid Kutbuddin ile Şeyh Şah-ı Zerrin Külah'ın kabirlerini ziyaret etti. Dua etti.

Seyyid Süleyman, burada ne yaptıysa hepsi icazetnameyi veren Seyyid Mir Nizam-ı Erdebilî tarafından icazetname metnine kaydedildi.

Bu kayda göre; Seyyid Süleyman, Kelhoran köyünde bir şey daha yaptı: **Şah İsmail'in kızıl otağını ziyaret etti.**[1]

***

Evet; icazetnamede aynen böyle yazıyor: **Şah İsmail'in kızıl otağı**...

Neden **kızıl?**

Neden **otağ?**

Her iki sorunun cevabı Türklükte... Çünkü her iki kavram Türk kültür evreninde önemli bir yer işgal ediyor.

Esasen Şah İsmail de **kızıl** renge önem atfeder[2]:

"Kızıl âlem, kızıl bayrak, kızıl tac,

Geyinse gaziler, o gün hazerdir[3]"

Yine Şah İsmail:

---

[1] Furkan Asya-Sevim Gören, "Şah İbrahim Soyundan Seyit Süleyman'a Verilen Bir İcazetname", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 49. 2009.

[2] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.139.

[3] Çekinme. Zarar verebilecek şeyden kaçınma. Korunma

"Kırmızı taçlı, boz atlı,
Ağır leşkerli[4] heybetli
Yusuf peygamber sıfatlı,
Gaziler deyin Şah menem"[5]
***

Kızıl; Türkçe...
Kırmızı; Arapça...
Kızıl ve kırmızı anlamdaş.

Arapça'dan aldığımız kırmızıyı kullansak da, kızıl, dilimizde hâlen canlı kalan, yaşayan bir kelime. Çünkü kızıl rengin Türk anlam dünyasında çok önemli bir yeri var.

Türk anlam evreninde kızıl rengin temsil ettiği en önemli sembol, **Güneş**'tir. Dünyayı aydınlatan, ona hayat veren yegâne unsur... Bu bağlamda kızıl renkle sembolize edilen Güneş, üstünlük ve hâkimiyet anlamları taşır.

Otağa gelince; Türk kültür evreninde özce çadır anlamına gelir. Türk kültür tarihinde birçok otağ türü olduğunu biliyoruz.[6] En önemlisi başkenti ve devleti temsil eden **hakan otağıydı**.[7] Hakan otağlarının özel anlamı vardı. Zorunlu olarak kapıları doğuya, yani güneşin doğduğu yöne doğru açılan hakan çadırları[8], ataların hatırası için düzenlenen özel dinî törenlerde tapınak görevi yapardı.[9]

Hakan otağının değeri bundan daha fazlasıydı: İslâm öncesi Türk toplumunda hakan otağı, evrenin simgesi sayılırdı. Kök

---

[4] Leşker: Asker
[5] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.139, 482.
[6] Otağ hakkinda detaylı bilgi için Bkz.: Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş.
[7] Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.671.
[8] Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.442.
[9] Emel Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, s.29-30.

Türk hakanının bir halı üzerine oturtulup havaya kaldırılarak, otağın çevresinde döndürülmesi, evren ile güneşi sembolize ederdi.[10] Bir diğer deyişle otağ, evrene; hakan ise güneşe karşılık geliyordu. İlginç şekilde Safevî kaynaklarından biri Tekmiletül- Ahbar'da da Şah İsmail, güneşe benzetilmiştir.[11]

İslâm öncesi Türk devletlerinde hakan çadırları **altın** renkli olurdu; tıpkı güneş gibi... Hatta bazılarının altın işlemeleri bulunurdu. Bu otağda oturan hakanlar da kızıl elbiseler giyerdi.[12]

***

Burada Şah İsmail'in neden **kızıl otağı** olduğu anlaşılmaktadır.[13] Kızıl, yani güneş ile sembolize edilen Şah İsmail, otağ ile temsil edilen evrenin etrafında dönmekte, evreni aydınlatmaktadır.

Esasen güneş ile altın arasındaki bağ, Şah İsmail tarafından da kurulmuştur. Şah İsmail, şiirlerinde altın ile kırmızı arasındaki bağı şöyle kurar:

"Küntü kenzen sırrı devrince Muhammed nurudur
Kırmızı tac ile geldi âleme fâş[14] olmağa."[15]

Başa takılan tac kırmızıdır, bir başka yerde ise **altun**dur:

"Başındadır altun tacı,
Budur erenler miracı,
Keskindir yolun kılıcı,
Kalsın gönül, yol kalmasın."[16]

---

[10] Emel Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, s.29-30.
[11] Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi Bəy Şirazi, Təkmilətül-Əxbar, s.22
[12] Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.671 vd., 686.
[13] Osmanlı padişahlarının otağları da kırmızı/kızıl renkli idi. Bkz.: Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, 7/24.
[14] Fâş: Meydana çıkma, yayılma.
[15] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.140.

***

1826 gibi geç bir tarihte bile, Türk kültüründe ve devlet geleneğinde bulunan en eski unsurların Şah İsmail'in şahsiyetinde ve Erdebil Tekkesi'nde yaşaması elbette bir tesadüf değildir.

Neden tesadüf değildir?

İşte, çalışmamız, tam da bu konuyu açıklamaktadır.

Bu kitap, iç dünyasında Kanber'in kanberi olmayı onur bilen ancak gerçekte **Türkistan'a ve İran'a hükmeden, Doğu'nun ve Batı'nın hakanı**[17] **Şah İsmail**'in Türklükle ilişkisini anlatmaktadır.

Konumuz sadece bundan ibarettir.

Türklüğün yazılmayan hakanı Şah İsmail'e, Türkçenin kudretli şairi Hatâî'ye kut ile...

Ali Rıza Özdemir
4 Ocak 2018-Balıkesir

[16] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.141.
[17] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.166.

GİRİŞ

Kızılbaş Devletinin kurucusu İsmail için birçok unvan kullanılmıştır. **Şah,** bunlardan adece bir tanesidir.

Kökenine inenler, **şah** kelimesinin;

*Sanskritçede "hükûmet etmek" anlamındaki **xshath** kelimesinden geldiğini,

*Avesta'da "hüküm süren, ülkeyi harap olmaktan koruyan" manasında **xshatra** ve **xshactar** şeklinde kullanıldığını,

*Med dilinde **xshathrita**, Ahamendler döneminde **xshayathiya** biçimine dönüştüğünü,

* Pehlevî diline **şah** ve **pataxshah**, fasih Farsçaya **şah** ve **padişah** olarak geçtiğini tespit etmiştir.[18]

***

Şah unvanı; İslâm'ın ortaya çıkmasından sonra birçok İslâm hatta Müslüman Türk hükümdarı tarafından kullanılmıştır.

Bunun ilk örnekleri Selçuklu hükümdarlarında görülür:

*Tuğrul Bey (990-1063) "es-Sultanü'l-Muazzam Şahanşah",

*Alp Arslan (1029-1072) "Şahanşahü'l-Muazzam, Şahinşahü'l-A'zam",

---

[18] Tufan Gündüz, "Şah", DİA, 38/248-249; Padişah; "şahlığı koruyan, saltanatı gözeten" anlamına gelir. Bkz.: Tufan Gündüz, "Şah", DİA, 38/249.

*Melikşah (1055-1092) "es-Sultanü'l-Muazzam Şahanşah",

*Sencer ise (1086-1157) "Şahinşahü'l-A'zam" olarak anılmıştır.[19]

Şah unvanı; Selçuklularda hükümdarların adının yanına, **Melikşah, Tuğrulşah, Süleymanşah, Şahinşah** örneklerinde olduğu gibi, sıfat olarak da eklenmiştir.[20]

***

Bir başka Müslüman Türk hanedanı olan Harizmlilerin hükümdarları da **şah** unvanını kullanmışlardır.

Onların unvanı da **Harizmşah** idi.[21] (Halk dilinde Harzemşah.)

***

Osmanlılarda bile **şah** unvanın varlığına şahitlik ediyoruz.

Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tuğralarında şah unvanı **Selimşah** ve **Süleymanşah** şeklinde yer almıştı.

Şah İsmail de Sultan Selim'e yazdığı bir mektubunda **Selim Şah** diye hitap etmiştir.

Ayrıca Osmanlı hanedanında, II. Bayezid'in şehzadelerinin isimlerinde -Alemşah, Şehinşah, Selimşah- görüldüğü üzere şahıs isimlerinin tamamlayıcı bir unsuru olarak da kullanılmıştır.

***

Alevî geleneğinde **şah** unvanı, üç anlama gelir.

Birincisi; âlemin yegâne var edicisi ve yöneticisi olan Allah için...

---

[19] Abdülkerim Özaydın. "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına (Haz. Abdülkerim Özaydın ve diğer), s.426-430.

[20] Detaylar için bkz.: Tufan Gündüz, "Şah", DİA, 38/249.

[21] Detaylar için bkz.: Tufan Gündüz, "Şah", DİA, 38/249.

Bunun en güzel örneğine Alevî gülbanglarındaki **Bismişah Allah Allah** terkibinde rastlarız.

İkincisi; Şah, Hazreti Ali'nin unvanları arasında yer alır.[22] Çünkü o, Şah-ı Merdân'dır; Şah-ı Velâyet'tir.

Şah İsmail de **Hatâî** tapşırması ile yazdığı şiirlerinden birinde Hazreti Ali'den Şah-ı Merdân diye söz etmektedir:

"Ali Şir-i Hüdâ'dur Şah-ı Merdân
Muhammed Hakk'a peygamber geliptür"[23]

Hatta o, başka bir şiirinde Hazreti Ali'nin misyonunu taşıdığını şöyle dile getirmektedir:

"Server-i Merdân Ali'nin âlıyam evladıyam
Tac-ı Düldül, Zülfikâr-ı Şah-ı Merdân mendedür" [24]

Üçüncüsü; Kızılbaş Devletinin hükümdarlarının, ama özellikle devletin kurucusu olan Şah İsmail'in sanıdır.

Bu unvanı kullanan Şah İsmail, şöyle demektedir:

"Ali Murteza zatlıyım
Gaziler deyin Şah menem"[25]

Başka bir yerde de yine aynı unvanı kullanmaktadır:

"Ki Ali'nin Zülfikâr'ı Şah İsmail'dir"

Kızılbaş şiirinin kudretli şairlerinden Pîr Sultan, İran'da bulunan Şah'ına özlemini şu mısralarla dile getirmektedir:

"Hızır Paşa bizi berdâr[26] etmeden,
Açılın kapılar Şah'a gidelim,
Siyaset[27] günleri gelip yetmeden

---

[22] Hazreti Ali dışında On İki İmam'ın diğerleri için de nadiren şah unvanı kullanılmıştır.
[23] Şah İsmail, Hatâyî Divanı, s.303.
[24] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.139.
[25] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.139.
[26] Asılmış, yukarı kaldırılmış.
[27] Ağır şekilde cezalandırma, katl.

Açılın kapılar Şah'a gidelim"[28]

***

Öncelikle Şah İsmail, hakanlık otağını kurduğu Azerbaycan'dan İran'a hükmeden Türk şahıdır.

Şahlık, İran'da binlerce yıldır varlığını sürdüren ve İran Devrimi'ne (1979) kadar kullanılan bir unvandı.

Şah İsmail, şahlığı Türkleştiren hakandır.

Şah kavramının içini Türklükle dolduran hükümdardır.

Hatta o, şahların da şahıdır.

Kendisinden önce gelen ve çağdaşı olan bütün şahlardan, hükümdarlardan daha büyüktür.

***

Şah İsmail, şiirlerinde İran'ın ve Turan'ın efsanevi hükümdarlarını küçümser.

Zaloğlu Rüstem'i...

Hüsrev'i...

Hatta Alp Er Tonga'yı...

Çünkü bunların tamamı sadece bir tarafın, yani ya İran'ın yahut Turan'ın hükümdarı olabilmişlerdir.[29]

Oysa kendisi farklıdır.

O, hem İran'a şah hem de Türkistan'a han olmuştur.

Bir şiirinde, hatunu Taclu'nun dilinden şöyle demektedir:

"İran'ın şahısan, Türkistan hanı

Mürşid-i kâmilsen[30], cihanın canı."[31]

---

[28] Abdülbâki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, Pir Sultan Abdal, s.43.

[29] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.132-133.

[30] "İnsanları, dalâletten târik-i müstakîme götüren yüce zâttır. (Cürcânî, 2014, s.89)". "Rehber, yol gösterici. 'Sûfîler insanlara yol gösteren aklın mazharına mürşîd, nefsin mazharına delîl derler. Birincisi Allah isminin mazharı, ikincisi ise Rahman isminin mazharıdır. Kaza mürşîdi ise Hakk'ın zâtıdır.' (Seccâdî, 2007, s.340)".

Şah İsmail'in burada Turan yerine Türkistan'ı tercih ederek Türklüğe vurgu yapması ayrıca dikkate değerdir.

Dikkate değer bir başka husus ise İran için **şah**, Türkistan içinse **han** unvanlarını kullanmasıdır.

Şahlık İran'a, hanlık ise Türkistan'a ait unvanlardır.

İşte Şah İsmail, bu iki unvanı şahsında birleştirmiştir.

***

Tarihî kayıtlarda **şah** ve **han** dışında Şah İsmail'e verilen başka unvanlar da bulunmaktadır.

* İmam Zaman'ın (Mehdi'nin) başarılı yardımcısı,
* Hazret-i A'la,
* Zülkarneyn,
* Padişahlara örnek olan büyük hükümdar,
* Adalet bayrağını yücelten ve kalıcı yapan,
* Kötülüğü yok eden,
* Şahlar Şahı,
* Ülke alan,
* Emniyeti yayan,
* Aman veren,
* Başarılı,
* Nadir,
* Kıymetli,
* Dünya ve din saltanatının saygıdeğeri,
* Allah'ın nuru ve burhanı[32] ve...
* **Hakan**[33]

---

[31] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.133.

[32] Delil, hüccet

[33] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.34, 36-37.

Konumuz açısından hakan unvanı üzerinde ayrıca durmamız gerekiyor. Çünkü **hakan** sıfatı önemliydi ve ayrı bir yeri vardı. Hatta savaş nedeniydi.

Şah İsmail, kendisini, yani **Doğu'nun ve Batı'nın hakanını** gerektiği gibi övmemeyi, yakışır hediyeler göndermemeyi savaş nedeni saymıştır.

1504 yılında Horasan ve Maveraünnehir hükümdarı, Şah İsmail'i kutlamak için bir mektup gönderir. Mektup, elbette tebrik ifadeleri ve övücü nitelikler içermektedir. Ama kusurludur: Hakan unvanı yoktur. **Doğu'nun ve Batı'nın Hakanı** Şah İsmail, gerektiği gibi övücü lakaplarla anılmamıştır.[34]

***

Safevî kaynakları Şah İsmail için Şah ünvanından daha çok Hakan ünvanını kullanır. Mesela İskender Bey Münşi'ye ait Tarih-i Âlemara-yi Abbasi adlı eserde Şah İsmail sürekli **"Süleyman şanlı hakan"** unvanıyla anılır.[35]

Ahsenü'l Tevarih adlı eserin yazarı Hasan Bey Rumlu'nun Şah İsmail için kullandığı unvalardan bir kısmı şöyledir:

- **İskender şanlı hakan...**
- **Yüksek makamlı hakan...**
- **Ali makamlı hakan...**
- **Ali mevkili hakan...**
- **Aslan yürekli hakan...**
- **Tanrı'nın himaye ettiği hakan...**
- **Cihan hakanı...**[36]

Şah İsmail'in hayatını anlatan kitaplardan biri ise doğrudan doğruya adında **hakan** unvanı taşır: **Târih-i Cihân-Güşâ-yı**

[34] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.166.
[35] İskender Bey Münşi, Tarih-i Âlemara-yi Abbasi, birçok yerde.
[36] Hasan Bey Rumlu, Ahsenü'l Tevarih, birçok yerde.

Hakan. Yani **Hakan'ın Dünyayı Fetih Tarihi...** Yazarı belli olmayan bu kitap, büyük ihtimalle, Şah İsmail'in vefatından hemen sonra yazılmıştır.[37]

***

Hakan ne demektir ve kime hakan denir?

Hakan, esasen **han** ve **kağan** unvanlarının birleşmesi ile oluşmuş, zaman içinde **hakan** şeklini almıştır. Hakanlar, birleşik krallıkları veya hanlıkları yöneten kişilerdi. Türk ve Moğol devlet geleneklerinde sıklıkla kullanılan bu unvan, **hanlar hanı, hükümdarlar hükümdarı, şahlar şahı** anlamlarına gelir.

Türk tarihinde **hakan,** devlet adı da olmuştur: Karahanlı devleti, diğer devletlerce **Hakanya** adıyla anılmıştır.

Aslına bakılırsa **hakan** unvanı çok eski zamanlardan beri Türkler arasında yaygın biçimde bilinmekteydi. Mesela, ünlü Türk kahramanı Alp Er Tunga (Afrasyab) verilen unvanlardan biri de Hakan'dır.[38]

Alp Er Tunga ile Şah İsmail'in adlarını aynı yerde buluşturan husus, sadece ikisinin de **"Hakan"** olarak anılması değil. İkisinin de Türk olması... Ve ikisinin de çağını aşan bir Türklük bilincine sahip olmasıdır.

***

Alp Er Tunga mı büyük, Şah İsmail mi!

Elbette bunun kıyasını yapmak bizim işimiz değil. Bir gerçek var ki, Şah İsmail, büyük bir Türk hakanıdır. Hem büyüktür hem de Türk'tür...

Büyüktür; tarihte çok az hükümdarın yapamadığını yapmıştır. Tarihin akışını geri dönülemez şekilde değiştirmiştir.

---

[37] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.586; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.10.

[38] Deniz Karakurt, Türk Söylence Sözlüğü, s.379.

Onun yarattığı değişim, bugün bile bir şekilde hepimizin hayatını etkilemektedir.

Türk'tür; soyuyla, kültürüyle, şiiriyle, kurduğu devletiyle; yani her şeyiyle! Türk doğmuş, Türk yaşamış, Türk ölmüştür.

***

Şah İsmail, devlet kurmak için yola çıktığında yanında sadece yedi kişi vardır. Evet, yalnızca yedi kişi... Ve kaç yaşındadır, biliyor musunuz? Sadece on iki...

Yola çıkmadan önce söylediği sözler ise taşa kazınacak türdendi: **Allah'a dayanıyorum ve gücümü ondan alıyorum. Kimseden korkmuyorum.**[39]

***

Bu korkusuz çocuk, devletini sadece on beş yaşında kurdu. Şah oldu, hakan oldu. Güneşli bayrağını yükselti. On iki İmam adına hutbe okuttu; sikke kestirdi. Kızıl otağını, binlerce yıldır Türkistan'ın rakibi olan İran'ın göğüne yaydı.

Karmakarışık bir coğrafyada başladı, mücadelesine Şah İsmail. Ülkesinin birliğini sağlamak için en azından on altı emir ve hükümdarla (bazılarına göre yirmi) karşı karşıya geldi.[40]

O sırada;

Mazendaran'da yaklaşık on beylik vardı...

Gilan ve Taliş'te üç mahallî hükûmet...

Sistan'da bir bağımsız hükûmet...

Huzistan'da Moşaşaiye hanedanı...[41]

Akkoyunlu vârisleri ise dört taraftan baş göstermişti:

Elvend Bey Azerbaycan'da...

---

[39] Tarih-ı İlçiyi Nizamşah'tan naklen; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.19.

[40] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.27, 32.

[41] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.32.

Sultan Murat Irak-ı Acem'de...

Ebu'l-feth Bey Bayındır Kirman'da...

Bu kadar da değildi...

Şirvan ve Doğu Anadolu'nun bazı kısımlarında Akkoyunlu emirleri hükmetmektedi.[42]

İşte, 15 yaşındaki bu çocuk, yukarıda adlarını yazdığımız devlet ve devletçiklerin hepsine diz çöktürdü.[43]

Teker teker...

Türk nasıl diz çöktürürse; öyle!

On yılı aşkın bir süre içinde, kendi tabiri ile **Türkistan'a ve İran'a hükmeden, Doğu'nun ve Batı'nın hakanı** oldu.

[42] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.32.
[43] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.32.

BİRİNCİ BÖLÜM
SOYCA TÜRKLÜK

"Bu Erdebil şeyhleri hiç şüphesiz Fars olmayıp Türk menşelidirler. Azerbaycan o zaman öz ahalisi ile Türk'tü. Türk kabileleri de bu şeyhlerin çevresinde daha sık birleşiyorlardı."
V. V. Barthold[44]

[44] Aktaran; Oqtay Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, s.39.

1. Bir Karartma Üzerinden Türk Tarihine Suikast

Türk tarihi karartmalarla dolu...

Yaşadığımız zaman diliminde bunu taammüden yapıyorlar.

Türk tarihini bile isteye karartıyorlar.

Organize oldukları ve finanse edildikleri hemen anlaşılıyor.

Maksat, büyük bir tarihin mirasından Türkleri mahrum bırakmak...

Ve bu miras üzerinden Türklerin yeni bir dünya kurmasını engellemek...

Türklerin ufkunu daraltmak...

Türkleri ülküsüz, hayalsiz bırakmak...

Büyük Atatürk'ün "ecdadını tanımakla daha büyük işler yapacağını" müjdelediği Türk evlatlarını, küçük işlere mahkûm etmek.

Küçültmek, küçük düşünen kişiler yapmak...

'Küçük', 'küçücük' Türkler yaratmak...

Hayali olmayan, ülküsü olmayan milletler büyük işler yapamazlar.

Oysa Türk tarihi, büyük işlerin, büyük uğraşların tarihi...

Hızla örgütlenebilen büyük bir milletin, büyük adamların tarihi...

Bu karartmalar, apaçık gerçekler dururken ufak bilgi kırıntıları üzerinden yapılıyor.

Her türlü psikolojik operasyon mubah görülüyor.

Bilim, ahlak; zaten hak getire...

***

Bu operasyonlardan biri de büyük **Türk hakanı Şah İsmail Hatâî** ve ataları hakkında...

Neymiş!

Şah İsmail'in ataları Türk değil, Kürt(müş)!

Kürt olsalar ne çıkar?

Bence hiçbir şey...

Madem pandoranın kutusu açıldı.

Gerçekler de ortaya çıkmalı.

Biz de topa girelim.

Bildiklerimizi, araştırmalarımızı okurlarımızla paylaşalım.

***

Şah İsmail'in atalarını Kürt olarak gösteren sadece tek bir kaynak var; başka da yok. Şah İsmail ve ataları hakkında tek kaynak mı var? Değil elbette! Onlarca kaynak var. Bunlarda Kürt kaydı var mı? Yok! Birinde bile yok! Onları da paylaşacağız. Ancak önce Şah İsmail Hatâî'nin uzak atalarını 'Kürt' gösteren tek kaynağa, Safvetü's-Safâ'ya yakından bakacağız.

1.1. İbn-i Bezzaz ve Safvetü's-Safâ

Şah İsmail ve atalarını Kürt kökene dayandıran tek kaynak var: **Safvetü's-Safâ**... Türkçesi: **Saflığın Saflığı**...

Eser, İbn-i Bezzaz tarafından kaleme alınmış. İbn-i Bezzaz, Erdebil halkından ve Şeyh Sadreddin'in müritlerindendir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli değildir. Ama Safvetü's-Safâ'yı **1358 yılında** tamamladığını biliyoruz.

Eserde kaydedildiğine göre; Safvetü's-Safâ, Şeyh Sadreddin'in tavsiyesi üzerine tanıkların dilinden yazılmış. Halk arasında dolaşan güvenilir rivayetlerden toplanmış.

Ne var ki, eserin **müellif nüshası**[45] elimizde değil.

Safevîlerin kökenine dair bir makale kaleme alan Azerbaycanlı tarihçi Mirza Abbaslı, 1357 tarihini taşıyan müellif nüshasının hem fotokopisine hem de mikrofilmine ulaştığını yazsa da, verdiği bilgi bu kadar...[46] Nereden, ne zaman, kimden almıştır? Bu nüsha şimdi nerededir? Bunlar hakkında herhangi bir bilgi vermiyor. Ve bugün elimizde Abbaslı'nın ulaştığını iddia ettiği nüsha mevcut değil. Bulunduğu yer hakkında bilgi vermediği için nerede olduğunu da bilmiyoruz. Mirza Abbaslı'nın sözünü ettiği bu nüsha, başka bir çalışmada söz konusu edilmediği için sıhhatinden de emin olamıyoruz.

***

Elimize ulaşan en eski Safvetü's-Safâ nüshası, 1491 yılına ait. Yani tam 133 yıl sonraya...

Dr. Serap Şah, önemli çalışmasında Safvetü's-Safâ'nın ve onun Türkçe varyantları olan Şeyh Sâfî tezkirelerinin günümüze ulaşan en eski tarihli bazı nüshalarını şöyle sıralamaktadır:

1. Ayasofya nüshası: 1491 yılında çoğaltılmış.
2. Süleymaniye (1) nüshası: 1509 yılında çoğaltılmış.
3. Süleymaniye (2) nüshası: 1541 yılında çoğaltılmış.
2. Tebriz Millî Kütüphanesi nüshası: 1543 yılında çoğaltılmış.
3. Leningrad nüshası: 1614 yılında çoğaltılmış.
4. Pûr Hodabahş nüshası: 1625 yılında çoğaltılmış.

---

[45] Genelde müellifler, prensip olarak tek yazma kaleme alırdı. Eser, bu nüsha üzerinden çoğaltılırdı.

[46] Mirza Abbaslı (1976). "Safevilerin Kökenine Dair", Belleten, C. XL, sayı: 158, s.289.

5. Asitane-i Kuds nüshası: 1642 yılında çoğaltılmış.[47]

Bunların dışında, Safvetü's-Safâ'nın tarihleri belli olmayan birçok nüshası daha var. Bu nüshalar bire bir aynı değil. Hatta bu nüshalar arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bilim insanları, eserin tahrif edildiği; eklemeler ve çıkarmalar yapıldığı konusunda mutabık.

Elimizde bulunan en eski nüshada bile (1491) tahrifler, en azından eklemeler olduğunu biliyoruz.[48] Araştırmacıların ifade ettiği üzere; çok az el yazması Safvetü's-Safâ kadar değişikliğe uğramıştır. Yapılan çalışmalar, bu hususu, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ispat etmektedir.[49]

İşte, bu yazmalardan en eskisinde (çünkü birçoğunda bu kayıt yoktur) Şah İsmail'in on dördüncü kuşaktan dedesi olan Firûz veya Pirûz için **Kürt** kaydı düşülmüş. "Şah İsmail Kürt'tür" muhabbeti de buradan kaynaklanıyor.

1.2. Basitçe Anlatalım

(Şah İsmail, Kızılbaş Devletini kuran Türk hakanıdır.)

Şah İsmail Hatâî'nin babası Şeyh Haydar'dır.

Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Cüneyt'tir.

Şeyh Cüneyt'in babası, Şeyh İbrahim'dir.

Şeyh İbrahim'in babası, Hace Ali'dir.

Hace Ali'nin babası Sadreddin Mûsa'dır.

Sadreddin Mûsa'nın babası Şeyh Sâfîyüddin'dir (1252-1334).

(Şeyh Sâfîyüddin, Safevî tarikatının kurucusu olarak kabul edilir.)

---

[47] Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.10 vd.

[48] Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.7 vd.

[49] Oqtay Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, s.39.

Şeyh Sâfîyüddin'in babası İshak'tır.
İshak'ın babası Eminüddin Cebrail'dir.
Eminüddin Cebrail'in babası Salih'tir.
Salih'in babası Kutbuddin Ebu Bekr'dir.[50]
Kutbuddin Ebu Bekr'in babası Salahüddin Reşid'dir.
Salahüddin Reşid'in babası Muhammed el-Hafız'dır.
Muhammed el-Hafız'ın babası Avaz'dır.
Avaz'ın babası Pirûz (veya Firûz)'dur.
İşte, bu Pirûz, Sencanlı **bir Kürt(müş)...**

Pirûz'un Kürt olduğu kaydı, Ayasoyfa'da bulunan ve 1491 tarihinde çoğaltılan elimizdeki en eski nüshada var.[51] Ancak diğer birçok nüshada Kürt kaydı geçmiyor. Hatta başka nüshalardaki silsilelerde Pirûz adı bile geçmiyor.

Sencanî de net değil. **Subhanî** şeklinde kayıtlar da var.[52]

Bu kaydın dışında Pirûz hakkında şu bilgiler veriliyor:

"Pîruz'un nesebi Kürt'tür. O zamanlar kürt ordusunun komutanı, tarikat erbâbının şeyhi İbrâhim Ethem (rh.a.)'in çocuklarından biriydi. Sencâr tarafından savaşa başladılar, Âzerbeycân'ı bütünüyle kuşattılar ve aldılar. Muğân nâhiyesinde oturanların hepsi mecûsîydiler. Errân, Elîvân ve Dârbûm halkının tamamı da kâfir-

---

[50] Bazı nüshalarda ve diğer kaynaklarda sadece "Kutbeddin" olarak geçmektedir.

[51] "Şeyh Safiyyüddîn <Ebu'l-Feth> İshâk b. eş-Şeyh Emînüddîn Cebrâîl b. es-Sâlih b. Kutbuddîn Ebu Bekr b. Salâhüddîn Reşîd b. Muhammed el-Hâfız likelâmullâh b. Avâz b. Pîrûz el-Kürdî es-Sencânî (rahmetullâhi aleyhim). <Pîrûz Şâh Zerrîn Kulâh b. Muhammed Seref Şah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. ibrâhîm b. Ca'fer b. Muhammed ismâîl b. Muhammed b. Ahmed A'râbî b. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ebu'l-Kâsım Hamza (14) b. el-İmâm el-Hümâm Mûsâ el-Kâzım b. İmam Ca'fer es-Sâdık b. İmâm Muhammed el-Bâkır b. İmâm Zeyne'l-Âbidîn Ali b. İmam Seyyidü'l-Şühedâ b. Abdullah el-Hüseyin b. Emîru'l-Mü'minîn ve İmâmü'l-Müttekîn Ali b. Ebî Tâlib (Salavâtullâhi aleyhim ve ecmaîn)>." Detaylar için bkz.: Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.224.

[52] Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.29.

diler. <Selâm ordusu> burayı istilâ ettiğinde bu yerlerde İslâm dînini öğrettiler ve halkı müslümanlaştırdılar. (müslümanlığı getirdiler).

Dînin bayrağı ve görüşü ortaya çıktı

Bütün dünya onun güzelliğinden süslendi

Bu beldelerin alınması kolay oldu. Erdebîl vilâyetinin ve etrâfının komutasını Pîrûz'a verdiler."[53]

Safevîlerin Kürt kökenleri ile ilgili kayıtlar bundan ibaret.

Safevîlerle ilgili onlarca kaynak var. Hiçbirinde Kürt kaydı yok. Diğer kaynakların hiçbirinde Pirûz veya Firûz'un Kürt olduğu yazmıyor. Esasen Pirûz hakkında sağlıklı bir bilgiye de sahip değiliz. Safevîlerin Türk olduğuna dair kayıtlar var, ama Hazreti Ali'ye uzanan silsile baskın.

Öncelikle Safvetü's-Safâ'dan bahsedeceğiz. Şimdi Safvetü's-Safâ'ya dayanarak bu kayıtları değerlendirelim.

1.3. Başka Sencanlılar da Var.

Safvetü's-Safâ'ya göre Erdebil'deki tek Sencanlı, Pirûz değil. Ne tesadüf ki, Şah İsmail'in atası Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî'nin pîri, Şeyh Zahid Gilanî de Sencanlı. Nesepnamesi şöyle yazılmış: Şeyh Tacüddin İbrahim b. Rûşen Emir b. Babil b. Şeyh Bendar el-**Kürdî** es-**Sencanî**...[54]

Yani Şeyh Zahid'in ataları da Sencan'dan gelmişler.

Safvetü's-Safâ'da Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî ile pîri, Şeyh Zahid Gilanî'nin birçok ortak noktasına ve benzerliğine temas ediliyor. Sencan köken vurgusu da bunlardan biri...

---

[53] (Özgün yazıma uyulmuştur.). Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.226.

[54] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.340.

Ne var ki, Şeyh Zahid, 1218 yılında Gilan (Geylan) eyaletinin Siyavrûd nahiyesinde doğmuş. Gilan; bugün de Hazar Denizi'nin güneybatı sahili boyunca uzanıyor.

1.4. Sencan mı, Sencar mı?

Safvetü's-Safâ'da; Firûz Şah'ın, bir yerde **Sencanlı**, bir başka yerde ise **Sencarlı** olduğu kaydedilmiş. Burada bir tahrif olduğu açık... Çünkü hem Sencan hem de Sencar bilinçli olarak yazılmış. Yani sehven yapılmış bir yazım yanlışı değil!

Sencan, iki yerde geçiyor. Biri Şeyh Zahid Gilanî'nin nesepnamesinde... Diğeri Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî'nin nesepnamesinde... Sencar'ın da bilinçli yazıldığı açık. Çünkü olaylar hikâye ediliyor ve olayların başladığı yer, açıkça Sencar olarak kaydediliyor.

1.5. Sencan Neresi, Sencar Neresi?

Sencan adıyla tespit edilebilen birkaç yer var: Bunlardan birincisi, Merv yakınlarında...[55] İkinci Sencan, Nişabûr şehri yakınında bulunuyor. Üçüncüsü ise Azerbaycan'da Babü'l-Ebvab (Derbent) tarafında... Yani ilk ikisi bugün bile Alevîler

[55] M. Abbaslı, Safevîlerin atalarının Sincar'dan gelmediğini, Arap coğrafyacısı olan Şeyhü'l-İman Şehabeddin el-Bağdadi'nin "Kitab-ı Mucem el-Buldan" eserine dayanarak iddia ediyor.
Yine Abbaslı, Sencan'ın Merv yakınlarında bulunduğunu, Safevîlerin uzun seneler Erdebil ve yakın kentlerinde yaşamış köklü Türk ailelerinden olduğunu ileri sürer. Mirza Abbaslı'ya göre: "Yazıldığı devirden aşağı yukarı 150 yıl sonra Safvetü's-Safâ'da Şiîlik gibi siyasi görüşlerde birtakım değişiklikler görülse de, Şeyh Sâfî'nin Türk-oğlu, Türk Pîri biçiminde adlanmasının başka bir şekle sokulmasına cesaret edilememiştir. Hatta XVI.-XVIII. yy.ların birçok kaynaklarında bile Şeyh Sâfî'nin 1272 yıllarında aslen Fars olan birçok çağdaşlarının da ona, ey Türk Pîri diye hitapları değiştirilemeden kaldığı görülmektedir." Detaylar için bkz.: Mirza Abbaslı, Safevîlerin Kökenine Dair, s.328-29. Şah İsmail'in uzak atalarının Merv yakınlarında yaşadığına dair kayıtlara ilerde bakacağız.

için kutlu bir mekân olarak anılan Horasan'da; üçüncüsü Azerbaycan'da.

Şeyh Zahid, **Horasan tarikat geleneğine** bağlı bir sûfîydi. Şeyh Sâfî de üstadının yolundan gitti: Horasan geleneğini sürdürdü.[56] (Bu Horasan konusuna ileride yine döneceğiz.) Ancak buralarda Kürtlerin yaşadıklarına dair bir kayıt yok.

Dahası bunların Pirûz'un hayatta olduğu dönemde (muhtemelen 10. yüzyıl, yani 900'lü yıllar) buraların meskûn mahal oldukları hakkında bir bilgi de yok.

***

Sencar'a gelince...

Bugünkü Sincar! Yezidî Kürtlerin yaşadığı bölge... Ne var ki, Sincar eskiden beri bir Kürt bölgesi değildi. Orta Çağ İslâm kaynaklarında, Kürtlerin yaşam alanları sayılıyor ama bunların arasında Sincar bulunmuyor.

Daha da ileri gidelim: İbn Hurdazbih,[57] Yakubî,[58] Belazûrî[59] gibi birçok Orta Çağ İslâm müellifi, Sincar'dan bahsediyorlar, ancak burada Kürtlerin yaşadığına dair tek kelime etmiyorlar. Kürtlerin yaşam alanlarından da bahsediyorlar, ama Sincar bunlardan biri değil.

Yezidîliğe gelince...

En eski hâli Adeviyye tarikatı. Bu tarikatı Şeyh Adiy, 12. yüzyılda Sincar'da kuruyor. Şeyh Adiy, Emevî soyundan gelen koyu Sünnî bir mutasavvıf... Emevî halifeleri Muaviye ve Yezid'e büyük sevgiyle dolu... Bu sevgisini de açıkça dillendiriyor. Yani Arapların kurduğu **Sünnî** bir tarikat, Adeviyye.

Şeyh Adiy, 1162 yılında ölüyor. Birkaç şeyh değiştikten sonra tarikat değişime uğruyor ve bugünkü yapı oluşmaya

---

[56] Gulemreza Mokhles, Şah İsmail Safevî'nin Edebî Kişiliği ve Türkçe Şiirleri, s.6.
[57] İbn Hurdazbih, Yollar ve Ülkeler Kitabı, Çev.: Murat Ağarı.
[58] Ya'kubî, Ülkeler Kitabı, Çev.: Murat Ağarı.
[59] el-Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Çev: Mustafa Fayda.

başlıyor. Yezid sevgisi yüzünden bunlara **Yezidî** diyorlar ve adları öyle kalıyor.[60]

Dolayısıyla Pirûz zamanında, Yezidîlik de daha ortalıkta görünmüyor. Yezidî Kürtler de...

1.6. İbrahim Edhem ve Çocukları

Pirûz hakkında hikâye edilenler de sorunlu.

İbrahim Edhem, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş bir sûfî. Meşhurdur; padişah olacakken sûfîliği seçmiş. Tacı, tahtı bir kenara bırakmış. Şam, Irak, Hicaz ve Rum (Anadolu) bölgelerine seyahatler yapmış. Muhtemelen Şam bölgesinde sahile yakın bir yerde M. 778 yılında ölmüş.[61]

Safvetü's-Safâ'da İbrahim Edhem'in çocuklarının Kürt ordularına komutanlık ettiği ve bu orduların Azerbaycan'ı bütünüyle kuşatıp aldıkları hikâye edilmiş. Hatta Erdebil ve çevresi Pirûz'a verilmiş.

Bunlar kronolojik olarak mümkün değil. Orta Çağ İslâm kaynaklarında, mesela Taberî, Belazûrî, Yakubî ve Yakut el-Hamevî gibi müelliflerin eserlerinde, Azerbaycan sahasının İslâmlaşması hakkında geniş bilgiler var. Kaynaklara göre; Azerbaycan M. 642 yılında Halife Ömer zamanında fethedilmiş. Halife Osman zamanında da Erdebil, İslâmlaşmanın merkezi yapılmış.[62]

Yani Safvetü's-Safâ'da anlatılan hikâye ile gerçek tarih arasında yüz otuz yıldan fazla zaman var. Özetle, Pirûz hakkında hikâye edilenler, palavra! Aslı astarı yok...

---

[60] Detaylı bilgi için bkz.: Ali Rıza Özdemir, Geçmişten Geleceğe Kürt Alevîliği, s.141-198.

[61] Detaylı bilgi için bkz.: Reşat Öngören, "İbrâhim B. Edhem", DİA, 21/293.

[62] Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", DİA, 4/319.

1.7. Siyaset! Sen Yok Musun?

Burada üç kritik nokta var.

Birincisi...

Pirûz'un **Sincarlı bir Kürt** olarak gösterildiği Safvetü's-Safâ nüshasının çoğaltılma tarihi... Yani 1491 yılı... 1488 yılında Şeyh Haydar, girdiği savaşta hayatını kaybetti. Akkoyunlu Yakub Bey, hemen Şeyh'in üç oğlunu (Ali, İsmail ve İbrahim) esir aldı. Anneleri ile birlikte İran'daki İstahr Kalesi'ne hapsetti. Yani tarikatın başında aileden kimse bulunmuyor... Tarikatın müstakbel şeyhleri ise can derdinde... İşte, bu dönemde çoğaltılan Safvetü's-Safâ nüshasında Safevîlerin kökeni **Sincarlı bir Kürt**'e dayandırılıyor.

İkinci kritik nokta şu...

Sincarlı Kürt vurgusu... Neden Sincar ve neden Kürt! O tarihte Sincar'da Yezidî Kürtler yaşıyor da ondan. Aynı dönemde Safevîlerin müritleri ise Kızılbaş ve Türkmen'di... Kızılbaş Türkmenler, Yezidî Kürt bir ailenin devlet kurmasına yardım eder miydi?! Cevabı net: Etmezdi! Yüzüne bile bakmazdı!

Üçüncü nokta da şu!

Safvetü's-Safâ kalın bir eser. Hiç kimse bu kadar kalın bir eseri ücretsiz olarak çoğaltmaz. Hele ki, Safevî tarikatının en zor zamanlarında. Tarikat, varlıkla yokluk arasında gidip gelirken... Dağılma sürecine geçen, şeyh adayları can derdine düşüp köşe bucak kaçan bir tarikatın kurucusunun menkıbelerini kim, neden çoğaltsın! İşte, burada tesadüf değil, siyaset arıyoruz.

Soruyu doğru sorarsak cevabı da doğru veririz: Safevî tarikatı, devletleşirse bu kimi tehdit eder? Cevabı net: Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerini...

Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, yaptığı araştırmalarda Safvetü's-Safâ'da yapılan bu tahrifin, Akkoyunlular ile Osmanlıların

ortak bir hamlesi olduğu sonucuna varıyor.[63] Ona göre; Akkoyunlu sultanı Yakub hayatta iken çoğaltılmasına başlanıyor. Tahrifler yapılıyor. **Sincarlı Kürt** palavrası ekleniyor. Sonra Osmanlı sultanı II. Bayezid'e hediye olarak İstanbul'a gönderiliyor. Bu nüsha, şimdi Ayasofya'da...

Sultan Yakub, II. Beyazid'e gönderdiği mektupta şöyle diyor: "Safevî tarikatı bizim adaletimiz altına alınmıştır." II. Bayezid ise cevabi mektubunda memnundur: "Senin bu zaferin Rum'a ve Şam'a sevinç getirmiştir." [64]

1.8. Aynı Eser, Şeyh Sâfî'ye Türk Diyor.

Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî'nin atası Pirûz'a **Sincarlı** veya **Sincanlı Kürt** diyen aynı Safvetü's-Safâ, Sâfîyyüddin-i Erdebilî'ye **Türk** diyor. Üstelik bir kere değil. Birçok kere. Birbiri ile bağlantısız birçok kişi ona **Ey Pîr-i Türk!**, yani **Ey Türk pîri** diye sesleniyor.[65]

Bakın buraya dikkat edin.

Pîr-i Türkân değil, **Pîr-i Türk!**

Pîr-i Türkan, Türklerin pîri anlamına gelir.

Pîr-i Türk ise, Türk pîri...

Yani bilinçli bir ayrım var.

Bu bilinçli ayrımı başka bir yerden daha anlıyoruz. Safvetü's-Safâ'da; Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî'nin taliplerinin çoğunun okuma yazma bilmeyen **Türk, Tacik** ve **Kürtlerden** olduğu kaydedilmiş. Fakat aynı taliplerden bahsedilirken bun-

---

[63] Yusuf Küçükdağ, Türk Alevîliği Araştırmaları, s.24-25.

[64] Yusuf Küçükdağ, Türk Alevîliği Araştırmaları, s.23.

[65] Mesela Rükneddîn Beyzavî, Mevlânâ Raziyyüddîn, Sâdî Sîrâzî, Şeyh Zahîrüddîn, Emîr Abdullah gibi birçok kimse Şeyh Sâfî'ye, Ey Pîr-i Türk (Ey Türk Pîri) diye seslenmişlerdir. Bkz: Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.31.

ların Arapça bilmedikleri, Türkçe ve Acemce bildikleri de vurgulanmış.[66]

Şeyh'in Kürt ön veya son adlı çok sayıda halifesinden söz edilmiş.[67] Bunlar muhakkak surette **ortak dili** biliyor olmalılar.

Eserde; Şeyh Sâfîyyüddin'in bugünkü Suriye, Hicaz ve Basra'ya yayılmış göçebe ve yerleşik Türk topluluklarına önderlik ettiği tasvir edilmiş.[68] Zaten Safvetü's-Safâ'nın sadece bir yerinde, evliyaullahın Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî'ye **Türklerin pîri** dedikleri kayda alınmış.[69]

Kayıt bilinçli, ayrım bilinçli... Yani **Pîr-i Türk** başka; **Türklerin pîri** başka... **Arap şeyhi** ile **Arapların şeyhi** arasındaki fark gibi...

1.9. Kürtçe Bilmeyen Sincar Kürt'ü!

Safvetü's-Safâ'da; Şeyh Sâfîyyüddin-i Erdebilî hakkında daha başka bilgiler de var.

Mesela bildiği diller. Kürt bir atadan geldiği söylenen **Pîr-i Türk,** Kürtçe bilmiyor.

Şeyh, Türkçe biliyor...

Farsça biliyor...

Arapça biliyor...

Hatta Moğolca biliyor...[70]

---

[66] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.647.

[67] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, birçok yerde.

[68] Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.32.

[69] Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.31.

[70] "Seyh'i (k.s.) küçük çocukların oyunlarından, mektebe ve yüksekokula gönderdiler. Edeb ve âdâbla te'dîb olundu. Farz (ları), sünnet (leri) ve Kur'ân'ı öğrendi. Şiirler, nükteler ve latîfelerden nasîbi tamam olmuştur. Arapça,

Ama Kürtçe bildiğine dair bir kayıt bulunmuyor.

1.10. Sonuç Olarak

Özetle, uzak atası Pirûz veya Firûz için düşülen **Sincarlı Kürt** kaydı üzerinden, Şah İsmail'e **Kürtlük** donu biçiliyor. Üstelik bu kaydın bir tahrif ve uydurma olduğu açıkça anlaşıldığı hâlde... Birkaç cümlelik **Kürtlük** kaydında, sayfalarca izah edebileceğimiz tutarsızlık var. Anakronik kayıtlar çok sayıda.

***

Bu satırları yazarken aklıma iki şey geldi.

Birincisi, Alevî ulularının yazdığı eserler...

Baştan sona Alevî/Caferî inançlarının anlatıldığı bu eserlerin umulmadık bir yerinde 'Ehl-i Sünnet'e uy' cümlesi ile karşılaşırsınız. İşte, o an istemsizce 'Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu' dersiniz. Monte olduğu, o kadar bellidir ki!

Safvetü's-Safâ'daki kayıt da bunun gibi... Safevî hanedanı hakkındaki her şey Türk... Sadece bu kayıt hariç. O da baştan sona palavralarla dolu. Galiba denildiği gibi, her daim, yenilenlerin tarihini yenenler yazıyor.

Aklıma gelen ikinci şey ise, yaşanmış bir olay:

Şah İsmail zamanında Sünni bir âlim, Caferîlik için **"mezhabu nahak"** demiş. Yani **"hak olmayan mezhep"**... Olay Şah İsmail'in kulağına gitmiş ve Sünni âlime bir elçi göndermiş. Âlim bakmış papuç pahalı... Sözü çevirmiş ve elçiye, Caferîlik için **mezhebuna hak** yani "(bizim) Hak mezhebimiz" dediğini söylemiş.

Ne dersiniz; bugün Şah İsmail'in atalarının **Yezidî bir Kürt'ten** geldiğini söyleyenler, bunu onun yüzüne söyleselerdi ne olurdu!

Aman, cevabı içinizden verin!

Türkçe, Moğolca ve Farsçadan da çokça nasîblenmiştir." Bkz.: Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.234.

2. Diğer Kaynaklar Ne Diyor?

Safevî kaynakları sadece Safvetü's-Safâ'dan ibaret değil. Başka kaynaklar da var. Ve bu kaynaklar, Şah İsmail ile ataların soyunu tartışmasız şekilde iki kökene dayandırır:

Birincisi, **Seyyidlik.**

İkincisi, **Türklük...**

***

Önce Seyyidlik üzerinde duralım.

Seyyidlik; yani Hazreti Ali ile Hazreti Fatıma üzerinden Hazreti Muhammed'in (a) soyuna tâbi olmak... Neredeyse bütün kaynaklar bu kökene vurgu yapıyor. On iki İmam'ın yedincisi İmam Musa Kâzım (a) üzerinden Hazreti Muhammed'e uzanan silsile (bazı farklılıklarla) istisnasız bütün Safevî tarihlerinde yer alıyor.

Mesela Safvetü's-Safâ'da yer alan şecere şöyle:

* Seyyid Şeyh Sâfîye'd-din.
* Seyyid Şeyh Baba Cibre'il.
* Seyyid Kutbe'd-din.
* Seyyid Salahe'd-din.
* Seyyid Muhammed.
* Seyyid İvaz Şah.
* Seyyid Firûz-Şah.

* Seyyid Muhye'd-din.
* Seyyid Ali.
* Seyyid Hasan.
* Seyyid Ebu'l-Kasım.
* Seyyid Sabit.
* Seyyid Hüseyin.
* Seyyid Davud.
* Seyyid La'd...
* ...
* İmam Musa Kâzım
* İmam Ca'feri's-Sâdık
* Muhammedi'l-Bâkır
* İmam Zeyne'l-âbidin
* İmam Hüseyin Şehid-i Kerbelâ
* İmam Aliye'l-Mürtaza.[71]

Walter Hinz biraz farklılıklara sahip başka bir şecere daha bulduğunu kaydediyor:

* Ali b. Ebu Talib,
* İmam Hüseyin,
* İmam Zeyne'l-âbidin,
* İmam Muhammed Bâkır,

---

[71] Cevanşir, s.278-279; "Şeyh Safiyyüddîn <Ebu'l-Feth> İshâk b. eş-Şeyh Emînüddîn Cebrâîl b. es-Sâlih b. Kutbuddîn Ebu Bekr b. Salâhüddîn Reşîd b. Muhammed el-Hâfız likelâmullâh b. Avâz b. Pîrûz el-Kürdî es-Sencânî (rahmetullâhi aleyhim). <Pîrûz Şâh Zerrîn Kulâh b. Muhammed Şeref Şah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. ibrâhîm b. Ca'fer b. Muhammed İsmâîl b. Muhammed b. Ahmed A'râbî b. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Ebu'l-Kâsım Hamza (14) b. el-İmâm el-Hümâm Mûsâ el-Kâzım b. İmam Ca'fer es-Sâdık b. İmâm Muhammed el-Bâkır b. İmâm Zeyne'l-Âbidîn Ali b. İmam Seyyidü'l-Şühedâ b. Abdullah el-Hüseyin b. Emîru'l-Mü'minîn ve İmâmü'l-Müttekîn Ali b. Ebî Tâlib (Salavâtullâhi aleyhim ve ecmaîn)>." Detaylar için bkz.: Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.224.

* İmam Cafer Sâdık,
* İmam Musa Kâzım,
* Seyyid Ebu'l-Kasım Hamza,
* Seyyid Ebu'l-Kasım Muhammed,
* Seyyid Muhammed Arabî,
* Seyyid Ahmed,
* Seyyid İsmail,
* Seyyid Muhammed,
* Seyyid Ca'fer,
* Seyyid İbrahim,
* Seyyid Muhammed,
* Hasan,
* Muhammed,
* Şeref-Şah,
* Muhammed,
* Firûz-şah Zerrin Külah,
* İvadü'l-Hass (el-Havvas),
* Muhammed (el-Hafız),
* Şeyh Salahüddin Reşid,
* Kutbe'ddin,
* Seyyid Salih,
* Şeyh Emine'd-din Cibrail,
* Şeyh Sâfîye'd-din.[72]

Safevî kaynaklarında ailenin kökeni, Seyyidlik dışında Türklüğe dayandırılmıştır.

Şimdi bunlara sırasıyla bakalım.

[72] Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s.110. Başka şecereler için ayrıca bkz.: Mehmet Çelenk, 16. ve 17. Yüzyılda Safevi Şiiliği, s.11, 8 No.lu dipnot.

2.1. Türk Dervişi: Eminüddin Cebrail

Miladi 1675-76 yılında Farsça kaleme alınmış anonim Safevî tarih kitabı var: **Târih-i 'Alemara-yı Şah İsma'il.**

Bu eserde Şah İsmail'in atası ve Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Sâfî'nin babası Eminüddin Cebrail, Türk dervişi olarak anılmıştır.[73]

Kitapta **Türk dervişinin** hikâyesi şöyle anlatılmaktadır:

"Diyorlar ki, Seyyid Cebrail[74] de halkı doğru yola davet etti ve şerefli ömründen otuz yıl geçtikde sefere çıkmayı karara alarak, Şiraz semtine hareket edip, derviş kılığında kendisini Şiraz'a dâhil etti. Dervişlerin gözü onu aldığında öyle bir **Türk dervişini** gördüler ki Tanrı'nın nurunun parlaklığı onun cemalinden parlıyor ve ışıldıyordu"[75].

2.2. Türk Genci: Şeyh Sâfî

Safevî kaynaklarından bir kısmı Şah İsmail'in atası Şeyh Sâfî için **Türk genci** kaydını düşmüştür.

Şah İsmail'in saray tarihçisi olan Heratlı İbrahim Eminî'nin **Fütûhât-ı Şahî** isimli eserinde, Şeyh Sâfî **Türk pîri** ve **Türk genci** olarak anılmaktadır.[76]

Başka Safevî tarihleri de var, Şeyh Sâfî'den Türk genci diye bahseden. 1540-1548 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen **Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sahib-kıran** isimli bir Safevî tarihi daha

---

[73] N. Musalı. I. Şah İsmail'in Hâkimiyeti ("Tarih-ı 'Alemara-yı Şah İsma'il" Eseri Esasında). s.91-92.

[74] Cibril.

[75] 'Alemara-yı Şah İsma'il (Ba Mukaddime-Yo Tashih-O Ta'lik-ı A. M. Sahib), s.6. (Bu başlık altında Farsça kaynaklardan yapılan alıntılar Namiq Musalı'ya ait ve henüz yayımlanmamış "Safevi Hanedanının Kökeni" adlı makaleden alınmıştır. Kendisine teşekkür ederim.)

[76] Herevi, Emir Sadreddin İbrahim Emini. Fütûhat-ı Şahî, s.16.

var. Yazarı tam olarak bilinmiyor. Bu eserde de Şeyh Sâfî **Türk pîri** ve **Türk genci** diye anılıyor[77].

Mirza Muhammed Yusuf Valeh Kazvinî'nin kaleme aldığı **Huld-i Berin**[78] isimli kitapta da Şeyh Sâfî; **Türk pîri** ve **Türk genci** diye kaydedilmiştir[79].

I. Şah Abbas'ın ünlü saray tarihçisi İskender Bey Münşî (1560-1634) de kendi eserinde Şeyh Sâfî'nin **Türk genci** olarak çağrıldığını kaydeder. Bu eserde Şiraz gezisi sırasında Fars şeyhlerinin, Şeyh Sâfî'ye "Türk genci" dediği belirtilir.

Emir Abdullah ise, Şeyh Sâfî'ye şöyle hitap eder:

- **Ey Türk genci!** Çalışkanlık, riyâzet[80] ve yüksek ahval sayesinde senin için hâsıl olanlar şimdiye kadar bizim bâsiret[81] gözümüze ulaşmamıştır[82].

Aynı esere göre, Şeyh Sâfî'yi **Türk genci** olarak anan tek kişi Fars şeyhleri değildir. Şeyh Zahid Geylanî de, Şeyh Sâfî'yi **Türk genci** olarak anmaktadır. Eserde hikâye edildiğine göre; Şeyh Zahid, âdeti olduğu üzere Ramazan ayı başladığında çilehanesine gider ve ibadet ederdi. Bayram gününe kadar da hiç kimse onu görmezdi.

---

[77] Cihangüşa-yı Hakan (Tarih-i Şah İsma'il). Mukaddime ve Peyvestha: A.Muztarr. s.15-16.

[78] Kitap; Şah Sâfî, II. Şah Abbas ve Şah Süleyman'ın hâkimiyeti dönemindeki olayları içermektedir.

[79] İsfahani, Muhammed Yusuf Valeh. Huld-ı Berin, s.27.

[80] "Nefsin huylarını mücâhede vasıtasıyla güzelleştirmek. ... Başka bir görüşe göre riyâzet, nefsi Allah'tan başkasına yönelmekten alıkoyup Hakk'a yönelmeye sevk etmektir; bu sayede her şeyden yüz çevirip Hakk'a yönelmek nefsin bir melekesi hâline gelir. ... (Kâşânî, 2015, s.277)

[81] "Kudsî nûr ile nûrlanmış olan kalbin, nefsin görme hissi mesâbesinde olan bir kuvvetidir. Nasıl ki nefs görme hissiyle eşyânın sûret ve zâhirlerini görürse kalp de basîretle eşyânın hakikat ve bâtınlarını görür. Hükemâ onu, nazarî akıl ve kudsî kuvvet olarak isimlendirir. (Cürcânî, 2014, s.48)".

[82] İskender Bey Türkman, Tarih-ı 'Alemara-yı 'Abbasi (Müellif-ı Mukaddime ve Gerdaverende-yı Fihrist: İ.Afşar). s.12.

Yine ibadette bulunduğu bir gün, Şeyh Sâfî'nin geldiğini anladı. Şeyh Cemaleddin isimli büyük oğluna şöyle dedi:

- Zaviyenin ortasına git! Orada böyle bir giyside, böyle bir özellikte bir **Türk genci** vardır ki ömründe ilk kez buraya gelmiştir ve namaz kılmaktadır. Ona selam verip söyle ki babam Şeyh Zahid seni çağırıyor.[83]

(...)

Bayram günü geldiğinde, müritleri Şeyh Zahid'in, **Türk gencinin** elinden tutup evden çıktığını gördüler. Müritleri kıskançlık bürüdü, onların her biri bazı sözler söylediler. Şeyh Zahid, marifet[84] nuruyla anlayıp dedi ki:

- Bu gencin hakkında aklınızda şüpheye yer bırakmayın.[85]

2.3. Türk Pîri: Şeyh Sâfî

Şeyh Sâfî için Safevî kaynaklarında geçen bir başka önemli unvan, **Türk Pîri**'dir.

Safvetü's-Safâ'da ve onun Türkçe tercümesi olan **Şeyh Sâfî Tezkiresi**'nde yer alan bazı bilgilere bakmamız yararlı olacaktır.

Birinci alıntı:

"Birgün Şeyh (k.s.), oturmuştu ki mihrabın duvarı çatladı. Biri oradan çıkıp, Şeyh'i çağırdı: **'Ey Türk pîri!'** Şeyh'e (k.s.) **Türk pîri** de denilirdi."[86]

---

[83] 'Alemara-yı Şah İsma'il, s.9; Alemara-yı Safevi (Be Kûşiş-ı Y.Şükri), s.11.

[84] "Kulun kendi hakikatini ihâta etmesi, leh ve aleyhindeki şeyleri bilmesi. (Kâşânî, 2015, s.526)"

[85] 'Alemara-yı Şah İsma'il, s.10; Alemara-yı Safevi, s.12.

[86] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.253.

İkinci alıntı:

"Birgün Hazret-i Şeyh oturur iken gördi kim mihrabun divarı yarılub bir kimse çıhub Hazret-i Şeyh'e hitab etdi kim 'Ey Türk pîri!' ve ol çağ Şeyh'e Türk pîri derlerdi"[87].

Üçüncü alıntı:

"Şeyh o adamı dinlemeye başladığı zaman (Şeyh'e) şöyle dedi: 'Türk pîri! Hazır ol ki üç günden sonra asla namaz kılamayacaksın. Öğlen namazında ölecek ve bu dünyadan göçeceksin. Senin ömrün sona ermiştir'"[88].

Dördüncü alıntı:

"Nagâh[89] bir kişi hem böyle divardan çıhub dedi: 'Ey ibadetlü Türk pîri! Neşün melûl-hatır oturubsan ve gönlün neden ötrü meşgûldür?'"[90].

Beşinci alıntı:

"Şeyh (k.s.), kendi ahval, vakıa ve makamâtını ona anlattı. Emir Abdullah (r.a.), uzun bir süre sessiz kaldı, başını eğdi. Sonra başını kaldırdı ve dedi: 'Ey Türk pîri! Bizim himmet[91] kuşumuz bu yere kadar uçmamıştır'[92]; "Hazret-i Şeyh kendünün ahvali ve vakıat ile mukaddemâtı ana arz etdi. Emir Abdullah (r.a.) bir saat dinc olub, susub, başını aşağı salub, pes mübarek başını kaldırub, yukarı eyleyüb dedi: 'Ey Türk pîri! Bizim himmetimizin kuşı buraya dengic uçmayubdur.'"[93].

---

[87] Şeyh Sâfî Tezkiresi, s.67.

[88] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.254.

[89] Ansızın, birden bire

[90] Şeyh Sâfî Tezkiresi, s.68.

[91] Himmet, kalbin sadece Hakk'ı talep ederek ona bağlanması anlamında da kullanılır; sadece Hakk'ı talep, ödül talebi veya azaptan korkma niyeti taşımadan Hakk'ı istemek demektir. ... Bazen himmet, talebin son noktası anlamında da kullanılır. (Kâşânî, 2015, s.567-568)"

[92] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.259.

[93] Şeyh Sâfî Tezkiresi, s.71.

Altıncı alıntı:

"Emir Abdullah, onun bu hâlini gördüğünde: "**Ey Türk pîri!** Şark âleminden garb âlemine kadar, senin bu rüyanı ve hâlini halledebilecek kişi, Şeyh Zahid-i Gilanî 'den (k.r.) başkası değildir. Senin derdinin dermanı ancak onun irşad şifahanesindedir" de-di"[94].

Yedinci alıntı:

"Emir Abdullah çün Şeyh'ün ıztırabı gördi, dedi: "Ey **Türk pîri!** Âlemin şarkından garba dekin kimse kim senin vakıalarunın ta'birin eyleye, müşkil işlerüni hall kıla, kimse yohdur, Şeyh İbrahim Zahid Gilanî'den özge hâsıl olmaz"; "Pes Emir Abdullah dedi: **Ey Türk pîri!** Sen oraya varmak gereksen kim meşrikden mağribe dekin kimse ki bu ma'niden haberdar ola, andan özge yohdur"; "Pes veda sebebi ilen anun huzûrına vardı. Şeyh Sa'di öz ashabına dedi: Bu **Türk pîri** sefere varur, teberrükler ilen hediyyeler hazretine isar etmek vacibdür"[95].

Daha önce de bahsini ettiğimiz üzere meşhur Safvetü's-Safâ dışında;

* I. Şah İsmail'in saray tarihçisi olan Heratlı İbrahim Eminî'nin "Fütûhât-ı Şâhî" isimli eserinde,

* 1540-1548 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen "Cihangüşâ-yı Hakan-ı Sahib-kıran" isimli kaynakta,

* Mirza Muhammed Yusuf Valeh Kazvinî'nin "Huld-i Berin" isimli kitabında da Şeyh Sâfî **Türk pîri** ve **Türk genci** diye anılmaktadır.[96]

Sadece bu kadar mı? Elbette değil.

---

[94] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.260.

[95] Şeyh Sâfî Tezkiresi, s.71-73.

[96] Emir Sadreddin İbrahim Eminî (Herevî), Fütûhât-ı Şâhî, s.16; Cihangüşâ-yı Hakan (Târih-i Şah İsma'il). Mukaddime ve Peyvestha: A.Muztarr. s.15-16; İsfahanî, Muhammed Yusuf Valeh. Huld-ı Berin, s.27.

1666-1694 yılları arasında Safevîlerin soyu üzerine yazılan **"Silsiletü'n-Neseb-i Safevîyye"** adlı bir eser var. Yazarı, Şeyh Sâfî'nin mürşidi Şeyh Zahid'in soyundan gelen Pîrzâde Şeyh Abdal'ın oğlu Şeyh Hüseyin Zahidî. Bu değerli eserin iki yerinde de Şeyh Sâfî, **Türk pîri** olarak anılmıştır[97].

2.4. Türk Oğlu, Türkçe Konuşur

Şeyh Sâfî'nin öncesinde olduğu gibi, ondan sonraki bütün Safevî şeyhlerinin de Türkçe konuştuğu, ailenin ana dilinin Türkçe olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.[98]

Safevîyye tarikatının ana kitaplarından sayılan **Kara Mecmua**'da Şeyh Sâfî'nin öz dilinin Türkçe olduğu ve müritlerine bu dilde konuşma yaptığı açık bir şekilde belirtilmektedir.[99]

İ. P. Petruşevski Safevîlerin ana dili hakkında şöyle demektedir:

> "İlk Safevi şeyhlleri Erdebil'de yaşamışlar, onların doğma dili Azərbaycan dili olmuşdur."[100]

2.5. Türk Oğlu Türk: Şeyh Sadreddin

Târih-i 'Alemara-yı Şah İsma'il adlı eserde, Şeyh Sâfî ile Mevlânâ arasında geçtiği aktarılan bir hikâyede, Şeyh Sâfî'nin fiziksel ve antropolojik özelliklerinden **Türk oğlu** olduğunun anlaşıldığını yazmaktadır. Mevlânâ da Şeyh Sâfî'nin **cemalinden** onun bir Türk oğlu olduğunu anlamıştır.[101]

---

[97] Şeyh Hüseyin Zahidî, Silsiletü'n-Neseb-i Safevîyye, s.19-20.
[98] Mehmet Çelenk, 16. ve 17. Yüzyılda Safevî Şiîliği, s.20.
[99] Erdebilî, Şeyh Safiyeddin. Kara Mecmua (Tedvin Eden: H.Düzgün). Tahran, 1380, s.108.
[100] Aktaran; Oqtay Əfəndiyev, Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, s.39.
[101] 'Alemara-yı Şah İsma'il, s.8.

Meşhur Safvetü's-Safâ'da ise Şeyh Sâfî, kendini **Türk oğlu Türk** olarak tanıtmaktadır:

"Pire Ahmed Perniki Germrûdi, Mevlânâ İsma'il'den (rh.a.) anlattı ki; o dedi: Mevlânâ İzzeddin Merağî (rh.a.) ile Şeyh'in (k.s.) huzûrundaydım. Güzel sözlerle meşgûldü. O sırada buyurdu ki 'Ey halifeler topluluğu! Hace Sadreddin'e dua edin ki Şeyh Zahid'in tahtı ve **ben Türkoğlu Türk'ün** tahtını o kendi gücü ile kendisi için aldı ve herkese galib geldi.'"[102]

Safvetü's-Safâ'nın Türkçe tercümesi olan Şeyh Sâfî Tezkiresi'nde de aynı olay şu şekilde anlatılmaktadır:

"Berniklü Pire Ahmed rivayet kıldı; Mevlânâ İsma'il'den kim ol dedi: Marağalu Mevlânâ İzzeddin ilen Hazret-i Şeyh'in (k.s) kulluğunda idük ve Hazret-i Şeyh (k.s.) dil-pezir[103] kelimâta[104] meşgûl idi. Sözün ortasında dedi: Halifeler! Hace Sadreddin'e dua kılınız kim Şeyh Zahid'in tahtı ile menüm yerimi bir **Türk'ün oğlı** aparmış idi"[105].

---

[102] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.1122.

[103] Gönül alan

[104] Kelimeler.

[105] Şeyh Sâfî Tezkiresi, s.826.

3. Türk Olmak, Seyyid Olmaya Engel mi?

Safevî kaynakları açısından bakarsak, Safevî ailesinin kökenini iki kaynağa dayandırmamız gerekir.

Bunlardan birincisi; İmam Musa Kâzım üzerinden Hazreti Fatıma ile Hazreti Ali'ye ve oradan da Hazreti Muhammed'e uzanan Seyyidlik kökenidir.

İkincisi ise; Türklük kökenidir.

Burada şu soru aklımıza gelmektedir: Türk olmak, Seyyid olmaya engel midir? Yahut bir kişi, hem Türk ve hem de Seyyid olabilir mi?

Y. Küçükdağ ve B. Dedeyev, bu problemi, ailenin Türkleştiğini ifade ederek çözmüşlerdir. Yani aile Seyyid kökenlidir, ancak zaman içinde, en azından Şeyh Sâfî'den önce Türkleşmiştir. [106]

***

Bu probleme bizim bakışımız ise farklıdır.

Kanaatimizce, Türk olmanın Seyyidliğe engel olup olmadığını anlamak için Alevîlikteki **ocak sistemini** bilmek gerekir.

---

[106] Y. Küçükdağ-B. Dedeyev. "Safeviler'in Nesebine Farklı Bir Bakış", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2009, Sayı: 2/6, s.415-424.

Geleneksel anlatıma göre Horasan'a geçen Hazreti Ali evlatlarının Türklerle yaptığı çapraz evliliklerden doğan çocukların adı etrafında Alevî ocakları şekillenmeye başlamıştır. Hazreti Ali evlatları Türk kitleler içinde çapraz evliliklerle Türkleşmiş, ancak Seyyidliklerini de korumuşlardır. Dolayı-sıyla **Seyyid olmak Türk olmaya engel olmadığı gibi Türk olmak da Seyyid olmaya engel değildir.**

İlerleyen bölümlerde, Şah İsmail'in, İmam Musa Kâzım (a) ile başlayan uzak atalarının nasıl Horasan'a giderek yerleştiğini, sonra Azerbaycan sahasında nasıl ortaya çıktıklarını ailenin şeceresinde yer alan kişilerin hayatını anlatırken göreceğiz.

4. Şah İsmail Ne Diyor?

Şah İsmail kendi eserlerinde soyunu, tıpkı Safevî kaynaklarında olduğu gibi, iki kökene dayandırmıştır.

Bunlardan birincisi Seyyidliktir.

Şah İsmail, bir şiirinde Seyyidliğine sahip çıkmış ve şöyle demiştir[107]:

"Anamdur Fatıma atam Ali'dur

Bu On İki İmam'ın perveriyem[108]."

Bunun yanında Şah İsmail'in Orta Çağ anlayışını aşan bir Türklük bilincine sahip olduğu fark edilmektedir. O, kendisini tartışmaya bırakmayacak şekilde Türk ve Türkmen olarak görmektedir.

Mesela bir şiirinde şöyle demektedir, Şah İsmail:

"Yetdükce tükenür Arab'un kûy u meskeni,

Bağdad içinde her nece kim Türkman kopar"[109]

Yani Şah İsmail, günümüz Türkçesi ile şöyle demektedir: "Arapların yerleşim yeri tükenmektedir. Çünkü Bağdat'ta Türkmenler ortaya çıkmaktadır."[110]

---

[107] Şah İsmail, Hatâyî Divanı, Haz.: Muhsin Macit, s.441.

[108] Takipçi.

[109] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.123.

Bu beyitte ilginç olan şudur: Şah İsmail, Araplara karşı olumsuz bir tavır sergilerken Türkmenliği yüceltmiştir. Oysa "Anamdur Fatıma, atam Ali'dur" diyen birinin Araplara karşı olumsuz cümleler kurmasının izaha ihtiyacı vardır. Kanaatimizce; bunun açıklaması Alevî ocaklarının oluşumunda yatmaktadır. "Anası Fatıma, atası Ali" olan kişinin bu tavrı, çapraz evlilikler yaparak Türk kitleler arasında Türkleşen Hazreti Ali evlatlarının tavrından başka bir şey değildir.

Şah İsmail'in eserlerine bir bütün olarak baktığımızda, sadece bu şiirinde değil, diğer şiirlerinde de Türklüğe her zaman olumlu anlam yüklediğini görüyoruz.

"Sen ey Türk-i peri peyker[111], ecaib sün-i[112] Yezdan'san
Görenden berlü ruh-sarun, sözüm, Allahu ekber'dir."[113]

"Ey Hatâî! Şol Huten Türki saçınun şemmesi[114],
Nafe-yi[115] sehraya saldı belki müşk ü enberi!?"[116]

Türk-i yağmacı kimi billeh yüküş[117] kan eyledin."[118]

"Söyle kim ol Türk-i mesti nece tir-endaz[119] imiş,
Kim menüm bağrumda andan sed[120] hezaran[121] pare var."

---

[110] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.299.
[111] Vücut.
[112] Yapma, yaratma.
[113] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.123.
[114] Az.
[115] Misk kesesi.
[116] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124.
[117] Çok, fazla.
[118] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124.
[119] Okçu.
[120] Yüz.
[121] Binlerce.

"Bes ol ğazeb ile Türk-i tennaz[122],
Hışm[123] etdi sana be işve vü naz."[124]

"Kıldı, gelüben, ıraktan avaz,
Bend etdi sebanı Türk-i tennaz."[125]

"Çün yetdi seba o yar katına
Ol Türk-i vefa-güzar katına."[126]

Bu mısraların tamamı Şah İsmail Hatâî'ye aittir. Onun kaleminin ama en önemlisi yüreğinin eseridir.

Onda Türklük güzellikle özdeştir.

İyi sıfatlarla bezenmiş bir kimliktir Türklük...

Yağmacılığı bile bir başka güzeldir Türk'ün...

Türk, Türk'tür...

Türk; güzeldir...

***

Şah İsmail'in şiirlerinde dikkat çeken bir diğer unsur da **Mevali** kimliğinin yüceltilmesidir. Arap ırkçılığının diğer halkları ifade için kullandığı mevali sanı, Şah İsmail'in dilinde yüce bir unvana dönüşmüştür. Ancak onun şiirlerinde Mevali kimliğinin bir yönü de mezhebe bakmaktadır.

Şah Hatâî, Araplığa karşı mevali kimliğini yüceltmiş, defalarca mevali olduğunu söylemiştir:

"Hatâî'yem, mevali, ehl-i tevhid,
Ali'nin kenber'inün kenberi'yüz."[127]

---

[122] Herkesle eğlenip alay eden (kişi).
[123] Öfke.
[124] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124.
[125] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124.
[126] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124.

Hüseyni mezhebem men din içinde,
Mevali olanun men reh-beriyem.[128]

Mevali mezhebem, şahun yolında,
Müselmanam deyana reh-berem men.[129]

Ey mevaliler bilün sahib-zamanun devrüdür,
Çalaram kılıncı men sahib-zamanun aşkına.[130]

Ali'dür evliyalar sirri içre,
Mevalilere ol, iman degül mi?[131]

Men mevali mezhebem, râhım[132] Ali'dür.[133]

Şaha bir bendeyem sadık mevali,
Didâra âşık ü hem la-ubali.[134]

***

Onun şiirlerinde Araplar gibi Acemlere, yani İrani halklara da "öteki"lik payı düşmüştür. Sözün ustası Şah İsmail bu durumu aşağıdaki beytiyle vurgulamaktadır:

"Şirvan halâyıkı kamu Tebriz'e daşına,
Mülk-i Acem sorar ki, kıyamet kaçan kopar?"[135]

---

[127] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[128] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[129] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[130] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[131] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[132] Yol.
[133] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[134] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.
[135] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.124-129.

Şah İsmail, günümüz Türkçesi ile şöyle demektedir: "Şirvan halkı hepsi Tebriz'e bağlanırsa, Acem mülkü kıyametin ne zaman kopacağını anlar."[136] Neden Tebriz? Çünkü Tebriz, öncesinde Akkoyunlu sonrasında ise Kızılbaş devletlerinin başkentliğini yaparak **Türklüğün** sembolü bir şehir olmuştur.

Özetle; Şah İsmail'in gönül dünyasında Türklere sevgi, muhabbet ve hükmetmek; diğer halklara da itaat etmek düşmüştür.

[136] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.300.

5. Safevî Ailesinin Tarihi (Şah İsmail'e Kadar)

5.1. Giriş

Safevî kaynaklarında Safevî ailesinin kökeni, On İki İmam'ın yedincisi İmam Musa Kâzım'a (a) dayandırılır.

İmam Musa Kâzım'dan sonra isimleri sayılan kişilerin çok azı hakkında bilgiye sahibiz. Onların izine de Horasan bölgesinde ulaşıyoruz.

Walter Hinz'in yayımladığı şecerede İmam Musa Kâzım'dan sonra **Seyyid Ebu'l-Kasım Hamza** adı geçiyor ki,[137] İmam Musa Kazım'ın **Hamza** adlı bir oğlu olduğu bilgisi kaynaklarda mevcuttur.[138]

Yine şecerelerde yer alan Seyyid Hamza'nın oğlu, yani İmam Musa Kâzım'ın torunu Seyyid Ebû Muhammed Kasım b. Ebi'l-Kasım, Abbasî halifesi Mu'tasım'ın baskıları sonucunda Isfahan taraflarına kaçmak zorunda kalmıştır. Burada da huzur bulamayan Seyyid Ebû Muhammed Kasım b. Ebi'l-

[137] Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s.110.
[138] Şeyh Müfit, El-İrşad, s.353.

Kasım, 255/869'da Isfahan'ın Ostorcan köyünde öldürülmüştür.[139]

Safevîlerin uzak atalarından olan İsmail b. Ebi Ali (ki kendisi Seyyid Ebû Muhammed Kasım b. Ebi'l-Kasım torununun oğlu idi) ise Horasan bölgesindeki Herat taraflarında ünü yayılan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[140]

Kısacası Safevîlerin ataları da tıpkı diğer Alevî ocaklarının uzak ataları olan Hazreti Ali evlatları gibi, Emevi-Abbasi zulmünden kaçarak Türklerin yoğun olarak yaşadığı Horasan bölgesine göç etmişlerdir.

Böylece Safevîlerin kökenini Horasan'a dayandıran görüşler için sağlam bir dayanağa ulaşmış bulunuyoruz.

Ailenin yaşamış olduğu bu süreç, Alevî ocaklarının oluşum seyrine birebir uymaktadır. Alevî ocakları da Hazreti Ali evlatlarının Horasan bölgesinde Türk boyları arasına karışması ile oluşmuştur.

5.2. Firûz Şah

Firûz Şah hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi verilmemiş. Çok bilgi olmadığı gibi, mevcut bilgiler de (daha önce açıkladığımız gibi) karartmalarla dolu.

Firûz Şah'ın Erdebil taraflarında görüldüğünü ve oraya yerleştiğini düşünürsek, ailesi ile birlikte Horasan bölgesindeki Sencan'dan geldiğini varsayabiliriz. Çünkü şecerelerde bulunan Safevîlerin uzak atalarından İsmail b. Ebi Ali'nin en son Horasan bölgesinde ünlendiğini az önce öğrenmiştik.

Neden diğerleri değil de, Firûz Şah? Çünkü Firûz Şah-Horasan bağlantısı bu kadarla sınırlı da değil! Firûz Şah'ın

[139] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.74.
[140] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.74.

Horasan'daki Meşhed şehrinde bulunan İmam Ali Rıza'nın (a) türbesinde görevli olduğu kayıtlarda bulunmaktadır.[141] Bu kayıt, bize, ailenin Horasan'dan Erdebil'e gelen ilk atasının Firûz Şah olduğunu göstermektedir.

On iki yıl Erdebil'de kalan ve çevresine çok sayıda taraftar toplayan Firûz Şah, Erdebil'den Gilan'a geçti ve Rengin köyüne yerleşti. Burada tarım ve hayvancılıkla meşgul oldu. Âlim ve zahit bir kişi olduğu ifade edilen Firûz Şah, Rengin'de vefat etti.[142]

5.3. Ivadü'l-Hass (İsmail)

Gerçek ismi İsmail olan Ivadü'l-Hass, Firûz Şah'ın oğludur. Ivadü'l-Hass, ailenin başına geçtikten sonra Rengin'den göç ederek Erdebil yakınlarındaki Isferancan'a yerleşti. Misafirperverligi ve kerametleri ile ünlendi. Ömrünün sonuna kadar burada yaşadı.[143]

5.4. Muhammed Hafız

Ivadü'l-Hass, vefat ettikten sonra ailenin başına oğlu, Muhammed geçti. Kur'an-ı Kerim'i ezbere bildiği için **Hafız** lakabını aldı. Hakkında çok bilgi bulunmayan Muhammed Ha-

---

[141] Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.17-18.

[142] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.75 vd.; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.26 vd.; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.17 vd.

[143] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.76.; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.18, vd.

fız'ın sûfîlere özgü elbiseler giydiği, dürüst, dinî ve zahidâne bir hayat yaşadığı bilinmektedir.[144]

5.5. Salahüddin Reşid

Babası Muhammed Hafız'ın yerine geçen en büyük oğlu Salahüddin, atalarının yolunu izleyerek dinî bir hayatı tercih etti. Hatta derviş elbisesi giyerek bir adım ileri gitti. Malı mülkü ne varsa, hepsini fakirlere dağıttı. Tüm hayatını geçireceği, Erdebil yakınlarındaki Kelhuran köyüne yerleşti. Geçimini çiftçilikle sağladı. Giydiği derviş elbisesinin hakkını verdi; burada bol bol ibadetle meşgul oldu. Yetmiş yahut seksen iki yaşında vefat etti.[145]

5.6. Kutbüddin Ahmed

Babası vefat ettikten sonra ailenin başına Kutbüddin Ahmed geçti. Ailesi ile Kelhuran'dan ayrılarak Erdebil'in merkezine yerleşti. Gürcülere karşı yapılan savunma savaşlarına katılan Kutbüddin ve taraftarları, yenilgiye uğradı. Hatta son savaşta yaralandığı, tedavi olup iyileştiği ancak bu olaydan kısa bir süre sonra vefat ettiği kaynaklarda yer almaktadır.[146]

---

[144] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.76 vd.; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.19.

[145] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.77; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.18.

[146] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.77 vd.; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.19 vd.

5.7. Şeyh Salih

Kutbüddin Ahmed'in oğlu Salih hakkında fazla bir bilgimiz yok. Mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu aktarılan Salih, zahidane bir hayat yaşadı. Vefat ettiği Kelhuran'da oğlu Eminüddin Cibrail tarafından defnedildi.[147]

5.8. Eminüddin Cibrail

Ataları gibi geçimliğini tarımla sağlayan Eminüddin Cibrail, ailesi ile Kelhuran köyünde ikamet etti. Manevi ilerleme yolunda Hoca Kemaleddin Arabşah'ı kendisine rehber edindi. Eminüddin, Erdebil köylerinden biri olan Barûk'ta ikamet eden Ömer Barûkî'nin **"Devleti"** isimli kızı ile evlendi. Bu evlilikten 1252 yılında Sâfîyyüddin İshak dünyaya geldi. Sâfîyyüddin altı yaşında iken babası Eminüddin Cibrail vefat etti ve Kelhuran köyüne defnedildi.[148]

5.9. Sâfîyyüddin Erdebilî

Şeyh Sâfî olarak ünlenen Şeyh Sâfîyyüddin Erdebilî, eskiden beri atalarının ikamet ettiği Kelhuran köyünde dünyaya geldi. Altı yaşında iken babası vefat ettiğinden annesinin himayesinde büyüdü.

Küçük yaşlardan itibaren dinî eğilimleri başlayan Şeyh Sâfî, gününün büyük bir kısmını dua ve ibadetle geçirirdi. Aradığı mürşidi Erdebil'de bulamayınca yirmili yaşlarda Şiraz tarafları-

---

[147] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.78; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.20.

[148] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.78; Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524), s.20.

na yöneldi. Fakat görüşmek için gittiği Şeyh Necibüddin Buzgus,[149] o sırada vefat etti.

Şiraz'da, Emir Abdullah adındaki kişi, Şeyh Sâfî'ye Şeyh Zahid'i (ö. 700/1301) tavsiye etti. Dört yıl aradıktan sonra Hazar Denizi kıyılarına yakın bir köy olan Hilya Kiran'da ancak bulabildi Şeyh Zahid'i. Bu sırada Şeyh Zahid'i bulduğunda Sâfî yirmi beş, Şeyh'i ise altmış yaşında idi.

Kısa sürede Şeyh Zahid'in güvenini kazanan Şeyh Sâfî, şeyhinin kızı Bibi Fatıma ile evlendi. 1301 yılında Şeyh Zahid vefat edince Şeyh'in vasiyeti üzerine Zahidîyye postu[150] Şeyh Sâfî'ye kaldı. Ancak Şeyh Sâfî, bir süre sonra kendi adı ile anılan Safevîyye tarikatını kurdu; tarikat merkezini de Erdebil'e taşıdı.

Şeyh'in ünü kısa sürede dört köşeye yayıldı. İran'dan, Suriye'den, Anadolu'dan çok sayıda kişi kendisine mürit oldu. Üç ay içinde Şeyh Sâfî'nin ziyaretine on üç bin kişinin geldiğini kaynaklar yazmaktadır. Hatta aynı kaynaklara göre, müritlerinin sayısı toplamda yüz bini geçiyordu.

Rivayet edildiğine göre Moğol Emir Çoban, Şeyh'e:

– Bizim askerimiz mi çoktur, yoksa sizin müritleriniz mi? diye sormuş, Şeyh karşılığında şöyle cevap vermiştir:

- Sizin askeriniz dahi cümlesiyle müridimizdir.

Müritlerinin tamamı sıradan insanlar değildi.

Mesela İlhanlı Gazan Han'ın veziri Fazlullah Reşidüddin,[151] Şeyh'in müritlerinden biriydi. Sürekli mektuplaştılar. Vezir, Şeyh'e sık sık hediyeler yolladı.

Bir diğer meşhur müridi İlhanlı hanı Olcaytu Han'dı.[152]

---

[149] Ölümü 1279

[150] Halvetîlik, Zahidîyye'den gelen diğer tarikattır.

[151] Ölümü 1318.

Şeyh Sâfî'nin hayatının değişik dönemlerinde Sadi Şirazi,[153] Emir Çoban[154] gibi meşhur kişilerle karşılaştı. Sohbetler etti.

Şeyh Sâfî, ilerleyen yaşına rağmen hac yolculuğuna çıktı. Hacdan döndükten sonra rahatsızlandı ve 1334 yılında, seksenbeş yaşında iken vefat etti. Erdebil'deki dergâhının avlusuna defnedildi.[155]

***

Peki, Şeyh Sâfî Sünnî miydi, Şiî miydi?

Kaynaklar onun Sünnî olduğunu söylüyor. Alevî geleneği, tam tersi bir noktada... Onu yolun kurucuları arasında sayıyor.

Abdulbaki Gölpınarlı da Şeyh'in aslında Şiî olduğunu, ama takiyye yaparak asıl inancını sakladığını iddia ediyor.[156]

Bu iddialar altı boş iddialar değildir. Aktarıldığına göre; Şeyh Sâfî'ye hangi mezhebe bağlı olduğu sorulmuş, o da "Biz sahabenin mezhebindeniz, dördünü de severiz, dördüne de dua ederiz. Ruhsat[157] yolunu değil, azimet[158] yolunu tutarız" demiştir.[159] Sünnî olarak bilinen bir şeyhe neden mezhebinin sorulduğu, cevap bekleyen bir sorudur. Sünnîliği hakkında bir

---

[152] Ölümü 1316.

[153] Ölümü 1293.

[154] Ölümü 1327.

[155] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.78 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.29 vd.; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.78 vd.; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.26 vd.; Mehmet Çelenk, 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiîliği, s.23 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.40 vd.

[156] Abdülbaki Gölpınarlı, Târih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik, s.173.

[157] Genişlik, kolaylık

[158] Takvâ ile amel etmek

[159] Safvetü's-Safâ, Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid, Çev.: Serap Şah, s.284.

takım şüpheler doğmuş olmalı ki, Şeyh'e bu türden bir soru sorulmuş olmalıdır.

Ayrıca Şiîliği ile meşhur olan, hatta On İki İmam adına hutbe okutan ve sikke kestiren İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Şeyh'e mürit olması da, Şeyh Sâfî'nin Şiî inancında olma ihtimalini güçlendirmektedir.[160]

5.10. Sadrüddin Mûsa

Seyh Sâfî, vefat etikten sonra tarikat postu, oğlu Sadrüddin Mûsa'ya kaldı. O, tarikatın başına geçtikten sonra birtakım sorunlar başgösterdi. Şeyh Sadrüddin'in sosyal ve siyasi faaliyetlerine muhalif olan bazı halifeler, bağımsız hareket etmek eğilimi gösterdiler. Tarikat içi gerginlik arttı. Ama meseleler bir şekilde halledildi. Birlik sağlandı.

Şeyh'in zamanında tarikatın bağlıları çoğaldı. Şeyh'in müritleri arasında önemli kişiler de vardı. Mesela Kıpçak Hanı Cani Bey[161] ve şair Kasımü'l-Enver,[162] Şeyh'in müritleri arasındaydı.

***

İlhanlı Devletinin yıkılış döneminde Şeyh Sadrüddin, güvenliği sağlamak için bazı silahlı birlikler oluşturdu. Hatta saldırılara karşı korunmak için müritlerine silah taşıma ve çatışma izni verdi.

Şeyh Sadrüddin'in hayatı emniyette değildi. Şeyh, Çobaniler'den Melik Eşref'in[163] tertip ettiği birkaç suikast tehdidi ile karşı karşıya kaldı. Zamanında yapılan uyarılar, onu bu teh-

---

[160] Ayrıca bkz.: Yusuf Küçükdağ, Türk Alevîliği Araştırmaları, s.16.
[161] Ölümü 1357.
[162] Ölümü 1433.
[163] Ölümü 1356.

likelerden kurtardı. Ancak kendisini Tebriz'e davet eden Melik Eşref'in hapsinden kurtulamadı. Tam üç ay hapis yattı.

Melik Eşref, gördüğü bir rüya sonucuda Şeyh'i serbest bıraktı. Ancak hemen sonra bu kararından pişman oldu ve yakalanması için arkasından askerî bir birlik gönderdi. Şeyh ve müritleri, çareyi Gilan taraflarında saklanmakta buldular. Melik Eşref, Kıpçak Hanı Cani Bey'e yenilince Şeyh Sadrüddin de rahat bir nefes aldı.

Ömrünün sonlarına doğru babası Şeyh Sâfî gibi Mekke'ye hac ziyaretine gitti. Döndükten kısa bir süre sonra, 1392 yılında Erdebil'de vefat etti ve yine Erdebil'de **"Hazine-yi Safevîyye"** denilen türbeye defnedildi.[164]

5.11. Hace Ali

Hace Ali 1371 yılında Erdebil'de doğdu. Babası Şeyh Sadrüddin'in vefatı ve yine onun vasiyeti üzerine tarikat postuna geçti.

Hace Ali'nin devlet adamları ile arası, babasının aksine, iyi idi. Onları manevi olarak etkilemiş ve onların desteğini almayı başarmıştı. Özellikle Emir Timur ile iyi ilişkileri vardı. Bazı kaynaklara göre, Emir Timur, 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'ndan dönerken Erdebil'de Hace Ali'yi ziyaret etti. Bu görüşmede Hace Ali'nin bir kerametine şahit olan Emir Timur, köyleri ile birlikte Erdebil şehrini tarikata vakfetti. Ayrıca Emir Timur, Hace Ali'nin ricası üzerine Anadolu'dan esir

---

[164] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.92 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.31 vd.; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erde-bîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.79 vd.; Mehmet Çelenk, 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, s.23 vd.26; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.55 vd.

ederek yanında getirdiği Türk esirleri özgür bıraktı. Türk esirlerden bir kısmı, Erdebil'de kaldılar ve Hace Ali'nin müridi oldular. Erdebil'de **"Rumlu"** adı verilen mahalleye yerleştiler. Bir kısmı ise Anadolu'ya geri döndü ve tarikatın yayılmasında lokomotif güç üstlendiler.

Emir Timur gibi oğlu Şahruh da Hace Ali'ye hürmetkâr davrandı. 1420 yılında Karakoyunlular üzerine çıktığı sefer sırasında Erdebil'e uğrayıp Hace Ali'nin sohbetine katıldı ve Şeyh Sâfîyyüddin'in türbesini ziyaret etti.

Hace Ali de ataları gibi kutsal yerleri ziyaret için 1427'de Suriye'den geçerek önce Mekke'ye ve oradan da Kudüs'e gitti. Aynı yıl Kudüs'te vefat etmesi üzerine oğlu İbrahim ve müritleri tarafından orada defnedildi.[165]

5.12. Şeyh İbrahim

Hace Ali'nin oğlu İbrahim, Kudüs'te iken babasının talebi ve izni ile tarikatın postuna oturdu. Babasını Kudüs'te defnettikten sonra Erdebil'e döndü ve tarikatın başına geçti.

Halk arasında **"Şeyh Şah"** lakabı ile meşhur olan Şeyh İbrahim, tarikatın başında kaldığı yaklaşık yirmi yıl boyunca etki alanını genişletmeye çalıştı. Babası gibi saygı duyulan biri oldu. Vefatından kısa süre önce yerine oğlu Cüneyd'i halef olarak bıraktığını açıkladı.[166] Şeyh Safi'nin hemen yanıbaşına defnedildi.

---

[165] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.97 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.31 vd.; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erde-bîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.82 vd.; Mehmet Çelenk, 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiîliği, s.27 vd.

[166] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.102 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.32 vd.;

5.13. Şeyh Cüneyd

Safevî tarikatının çehresini köklü şekilde değiştiren Şeyh Cüneyd, Safevî ailesinin şeyhlikten şahlık yoluna girmesini sağlayan kişidir.

Tarikatın başına 1447 yılında geçti. Ancak Şeyh Cüneyd, kendini güçlü bir rekabet içinde buldu. Çünkü amcası Cafer de posta oturmak istiyordu. Şeyh Cüneyd'in siyasi işlere girişmesi amcası Cafer için önemli bir fırsat yarattı. Şeyh Cafer, Karakoyunlu padişahı Cihan Şah'ı, Şeyh Cüneyd konusunda uyardı.[167] Sonuçta yapılan iş sonuç verdi ve Cihan Şah, diplomatik birkaç imadan sonra Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den çıkması konusunda kesin bir dille uyardı. Tehdit açıktı: Çıkmazsa katledilecekti.

Karakoyunlu ile başa çıkamayacağını gören Şeyh Cüneyd, 1448 yılında Erdebil'i terk etmek zorunda kaldı. Erdebil'den çıktıktan sonra Anadolu'ya yöneldi. Bunun iki nedeni vardı. **Birincisi,** Anadolu'da tarikatın çok sayıda bağlısı vardı. **İkincisi,** Osmanlı Devleti eskiden beri Safevî şeyhlerine **çerağ akçesi** adı altında her yıl düzenli olarak para gönderiyordu. Yani ilişkileri iyiydi.

Şeyh Cüneyd, Osmanlı toprağına girdiğinde müritlerinden biri ile II. Murad'a bir seccade, bir Kur'an ve bir de tespih gönderdi. Dua ve ibadetle meşgul olmak için Kurtbeli'nde

---

Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erde-bîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.86 vd.; Mehmet Çelenk, 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiîliği, s.30 vd.; Namiq Musalı (2016). "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Er-debil Tekkesi". Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Kış 2016. Sayı 80. ss. 9-30.

[167] Şeyh Cafer'in ikinci oğlu Seyyid Kasım Han, Karakoyunlu hükümdarının kızlarından biri ile evli idi.

oturma izni istedi. Hediyeleri kabul eden II. Murad, konuyu veziri Halil Paşa[168] ile görüştü; Halil Paşa'nın bir İran atasözü olan "Yedi derviş bir posta oturur, iki padişah bir tahtta oturmaz" cevabı üzerine, Şeyh Cüneyd'in isteğini geri çevirdi. Bununla birlikte II. Murad, hürmet gösterdi ve müridi eli boş göndermedi; Şeyh Cüneyd'e verilmek üzere iki yüz dukka altın, dervişler için de bin akçe hediye etti.

Cüneyd, Osmanlı topraklarından geçerken müritlerini topladı ve kalabalık bir toplulukla Karaman topraklarına girdi. 1450 yılında Konya'ya ulaştı. Burada bir süre Sadreddin Konevî'ye[169] ait olan ve muhtemelen 13. yüzyılda imar edilen bir tekkede ikamet etti. Şeyh Abdüllatif el-Kudsi[170] ile girdiği şiddetli (elbette mezhebî) tartışmalar, Konya'da fazla tutunamayışının nedeni oldu.

Çaresiz şekilde Konya'yı da terk eden Şeyh Cüneyd, Toros Dağlarında yaşayan Varsak Türklerine sığındı. Şeyh Cüneyd'in, Konya'dan çıkması Şeyh Abdüllatif'in ateşini söndürmedi. Karaman beyi İbrahim'i, Şeyh Cüneyd konusunda uyaran ve onun "sûfîlik degil, bir emaret[171] kurmak" amacında olduğunu bildiren bir mektup yazdı. İbrahim Bey, bu uyarıyı kulak ardı etmedi. Varsak boyu reisine bir emir göndererek Şeyh Cüneyd'in tutuklanmasını ve kendisine gönderilmesini istedi.

---

[168] Ölümü 1453.
[169] Ölümü 1274.
[170] Ölümü 1452.
[171] Emirlik, beylik

Tehdidin yaklaştığını haber alan Şeyh Cüneyd, bu defa Memlûk Sultanı Çakmak'ın[172] egemenliğinde bulunan Halep'e gitti.

Kalacak yer önemliydi.

Mekân tutmak; tutunmak...

Şeyh, müritleri ile Ursuz Dağı'nda bir kaleyi ele geçirdi. Tekke hâline getirdi. Büyük bir propaganda faaliyetine girişti. Anadolu ve Irak'tan çok sayıda müridi, Şeyh Cüneyd'e burada kavuştu. Bir süre önce ayaklanan ve idam edilen Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin'in oğlu ve beraberindekiler de Şeyh Cüneyd'e burada kavuşanlar arasındaydı.

Halep'te Ahmed Bekri, Abdülkerim Halife ve Zeyneddin Hafi gibi etkili müritler edindi. Şeyh Cüneyd'in Halep'de artan nüfuzu, diğer tarikatları rahatsız etti. Gammazlık, şikâyet başladı. Memlûk Sultanı Çakmak'ın huzuru, şikâyet dilekçeleriyle doldu. Sultan Çakmak, artan baskılara daha fazla dayanamadı ve Halep naibine bir emir göndererek Şeyh Cüneyd'in yakalanmasını emretti. Hasta olan Halep naibi, vekiline görev verdi. Savaş çıktı. Şeyh Cüneyd, yetmiş müridini kaybetti.

Halep de gurbet oldu. Bu defa, kuzeye yöneldi. Halep'den ayrılırken "İsteyen, beni Canik'te bulsun" diye dört tarafa haber saldı. Yolda Kürt ve bazı Türkmen aşiretlerinin saldırısına uğradı. Çok az sayıda müridi ile perişan bir hâlde Karadeniz kıyısındaki Canik'e (Samsun) ulaştı. (1453) Canik hâkimi Muhammed Bey'e misafir oldu. Çağrısı kısa sürede karşılık buldu; çok sayıda müridi ona yetişti.

Gücünü toplayıp hazır hissettiğinde Trabzon'u almak için harekete geçti. Hristiyan bir devlete yapılan bu harekât, halk-

[172] Ölümü 1453.

tan destek buldu; devlet adamları ise bu duruma ses çıkarmadılar. Şeyh Cüneyd, Trabzon'u almak yolunda birkaç başarı elde etti, ancak beklenmedik bir gelişme, bu işini akim bıraktı. Osmanlı sultanı II. Mehmed (Fatih),[173] Trabzon'u al-makla Hızır Bey ve ordusunu görevlendirdi. Haberi alan Şeyh Cüneyd bu defa da, Trabzon'u terk etti.

Hasankeyf taraflarına ulaştığında Akkoyunlu Uzun Hasan'ın[174] saygı dolu mektubu kendisine ulaştı. Devletini güçlendirmek için rakibi Karakoyunlulara muhalif bütün unsurları çevresinde toplamaya çalışan Uzun Hasan'ın bu teklifini, Şeyh Cüneyd memnuniyetle kabul etti.

Yeni mekânı, şehir dışında saygıyla karşılandığı Diyarbekir'di. Şeyh Cüneyd, yaklaşık üç yıl Diyarbekir'de kaldı. Bu süre içinde Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'le evlendi (1458). Uzun Hasan'ın verdiği izinlerle faaliyetlerini hızlandırdı. Geniş ve işlek bir propoganda ağı kurdu. Her yere halifelerini gönderdi. Müritlerinin sayısını hızla artırdı. Güçlendiğini hissettiği anda Erdebil'de boy gösterdi. Tam on bir yıl sonra, terk etmek zorunda kaldığı Erdebil'e geri döndü.

Kendi yerine posta oturan amcası Şeyh Cafer gibi Karakoyunlu Cihan Şah da bu dönüşten tedirginlik duydu. Şeyh Cüneyd'i ikinci kere Erdebil'den uzaklaştırdı. Bu ziyaret, Şeyh Cüneyd'in ata topraklarına son ayak basışı oldu.

Erdebil'den çıkan Şeyh Cüneyd, bu defa kuzeyde bulunan Çerkezlere karşı savaşmak için yola çıktı. Ancak Çerkez ülkesine gitmek için Şirvanşahların topraklarından geçmesi gerekiyordu. Şirvan şahı Halil, Şeyh Cüneyd'in faaliyetlerine sıcak bakmıyor, kendine yönelik bir tehdit olarak algılıyordu. Bu

[173] Ölümü 1481.
[174] Ölümü 1478.

arada Şeyh Cafer de Halil Şah'a, Şeyh Cüneyd'in aleyhinde bir mektup gönderdi. Çünkü müritleri ona **şeyh** unvanının yanında **sultan** diye de hitap ediyorlardı.

Bu gelişmelerden sonra Şirvan şahı Halil, Karakoyunlu Cihan Şah'la birleşti. Şirvanşahlarla Karakoyunluların birleşik ordusu, Şeyh Cüneyd'in müritleri ile Samur Nehri'nin sol sahilinde Kıpçak Köyü yakınında savaşa tutuştu (1460). Müritlerinin iyi iş çıkardığı savaşta Şeyh Cüneyd'e değen başıboş bir ok her şeyi değiştirdi. Şeyhlerini savaş meydanında yitiren müritler, çaresiz şekilde dağıldılar. Şeyh Cüneyd'in naaşı, bir grup müridi tarafından defnedildi.[175] Şeyh Cüneyd'in türbesi Azerbaycan'ın Kusar ilçesinin Hazre köyündedir ve ziyaret yeridir. Üzerinde kitabesi olan türbe, devlet tarafından koruma altına alınmıştır.[176]

5.14. Şeyh Haydar

Şeyh Haydar, kitabımızın kahramanı Şah İsmail'in babasıdır. Safevî tarikatının postuna dokuz yaşında, evet, sadece dokuz yaşında oturdu. Tarikatın merkezi Erdebil'e de ilk defa aynı yıl girdi.

Şeyh Haydar, babası Şeyh Cüneyd'in vefat etmesinden bir ay sonra Diyarbekir'de doğmuştu (Nisan 1460). Dokuz yaşına

---

[175] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.104 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.33 vd.; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, s.14-61; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.92 vd.; Mehmet Çelenk, 16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, s.30 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.1-14; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.56 vd.

[176] Meşedihanım Nemet, Azerbaycan'da Pirler, s.54

kadar dayısı Akkoyunlu Uzun Hasan'ın gözetiminde Diyarbekir'de yetişti. Sonra Erdebil yoluna düştü!

Şeyh Cafer, Şeyh Cüneyd'e vermediği postu, onun oğluna Şeyh Haydar'a bıraktı. Bırakmak zorundaydı. Çünkü Akkoyunlu Uzun Hasan'la şaka olmazdı. Uzun Hasan, yeğenini postta görmek istiyordu. Hatta Şeyh Cüneyd'in başka bir kadından olan büyük oğlu Hoca Mehmed elendi, soyu Uzun Hasan'a dayanan küçük oğul Haydar, posta oturtuldu.

Javanshir'e göre; Şeyh Haydar, posta oturduğunda elinde üç tane önemli güç vardı:

1. Tarikatın ruhanî liderliği.
2. Gazi sûfîlerden oluşan ordu komutanlığı.
3. Akkoyunlu yönetici ailesinin ona ve tekkeye gösterdiği itibar ve ihtimam.

Uzun Hasan ise başka hesaplardaydı. Karakoyunluların desteklediği Şeyh Cafer'dense yeğeni Haydar'ın posta oturması kendisi için her açıdan daha yararlıydı. 'Küçük bir çocuktan ne olur(?)', demeyin! Şeyh Haydar'ın Erdebil'e girişi ve tarikat postuna oturması, birçok şeyi geri dönülmez şekilde değiştirecekti.

***

Uzun Hasan, yeğenini tarikat postuna oturtmakla yetinmedi. O, Erdebil şeyhlerinin devletleşme hedefini iyi biliyordu. Kendi devletine ve çocuklarına rakip olabilecek her türlü girişimin de önünü almak istiyordu. Yeğeni Şeyh Haydar'ı daha sağlam bağlarla kendisine bağlamak iyi bir tedbir gibi görünüyordu. İlerleyen zamanlarda Şeyh Haydar'ı, Türkmenler arasında Âlemşah Begüm lakabıyla meşhur olan kızı Halime Begim Aka'yla evlendirdi. İşte, Şah İsmail Hatâî, bu evlilikten dünyaya geldi.

Uzun Hasan 1478 yılında vefat ettiğinde Şeyh Haydar on sekiz yaşına girmek üzereydi. Uzun Hasan'ın bütün çabaları boşa gitmişti. Çünkü on sekiz yaşındaki genç Şeyh Haydar, babası Şeyh Cüneyd'in hedeflerine kilitlenmişti. Devlet istiyordu. Ganimet, toprak, egemenlik istiyordu.

Silahlanmaya başladı. Tekkeyi âdeta bir silah deposuna çevirdi. Kendi odasını bile silah imalathanesi olarak kullandı. Başka ustaların yardımı olmadan binlerce mızrak ucu, kılıç, kalkan ve zırhlı gömlek imal etti. Tüfek ustasıydı da. Kendini amaçlarına o kadar adamıştı ki, imalat işine sadece savaş talimleri ve müritlerine ders vermek için ara veriyordu.

***

Kızılbaş adı da Şeyh Haydar zamanında ortaya çıktı.

Şöyle ki:

Şeyh Haydar, tarikat bağlılarına **Haydarî tac** adı verilen bir sarık sardırmaya başladı. Bu sarık, beyaz bir tülbent üzerine sarılan on iki dilimli kırmızı renkli bir kavuktan oluşuyordu. Kavuk yukarı doğru sivriliyordu. On iki dilim, On İki İmam'ı temsil ediyordu ve her dilimde On İki İmam'dan birinin adı yazılıydı. Bu kıyafet o kadar yaygınlaştı ki, 16. asrın başlarında Venedikliler, müritlere kırmızı bez yetiştirmekte zorlandılar.

Elbette tarikat bağlıları, kendilerine **Kızılbaş** demediler. Önceleri Osmanlılar, müstakbel rakiplerini aşağılamak için bu adı kullandılar. Zamanla bu isim yaygınlaştı ve yerleşti.

***

Şeyh Haydar ve Kızılbaşlar, Erdebil'i, boşuna silah deposuna çevirmemişlerdi.

22 yaşındaki Şeyh, ilk seferine çıkmaya hazırdı. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hristiyan Çerkezler üzerine ilk sefe-

rine çıktı. Bu ve bundan sonra çıktığı birkaç seferden daha başarı ile döndü. İtibarı arttı. Adı daha da yayıldı.

Cömert bir önderdi. Ganimetleri sürekli olarak askerlerine ve halka dağıtırdı. Köylerden vergi almazdı.

Başarıları ve cömertliği, yanındaki savaşçıların hızla artmasını teşvik etti. Ancak onun asıl hedefi Şirvan şahı Ferruh Yesar'ın üzerine gitmekti. Babası Şeyh Cüneyd'in kanı hâlâ yerdeydi. Şeyh Haydar, intikam istiyordu.

***

Şeyh Haydar'ın artan itibarı, Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu tahtına oturan Sultan Yakub'u tedirgin etti. Şeyh yeğeniydi, ama taht işleri kardeşlik bağına bile bakmazdı. Hatta taht yüzünden, baba ile evladın birbirine düştüğü çok görülmüştü.

Sultan, Şeyh'e haberci yollayarak başkent Tebriz'e gelmesini istedi. Şeyh Haydar, isteğe uydu. Üstüne eski bir kaftan aldı ve kirli bir başlık ile yola koyuldu. Heyetini sınırlı tuttu, yanında sadece birkaç müridi vardı. Yapılan görüşmede Sultan Yakub, yeğeninden mutlak itaat ve sadakat yemini aldı. Kur'an'a el bastı. İki taraf da gönül rahatlığı içinde evlerine döndü. (Mayıs 1487)

***

Bir yıl sonra annesi Hatice Begüm'ü izin için Sultan Yakub'a gönderdi, Şeyh Haydar. Çerkezler üzerine bir akın daha yapmak istiyordu. Yakub, bunu memnuniyetle kabul etti. Hatta kayınbabası Şirvan şahı Ferruh Yesar'a, yeğenine yardımcı olması için mektup bile gönderdi. Oysa Sultan Yakub, yanlış hesap yapmıştı. Çünkü Şeyh Haydar'ın asıl hedefi babasının katili olan Şirvan şahı Ferruh Yesar'dı.

Şeyh'in sefer haberini duyan Kızılbaşlar akın akın etrafında toplanmaya başladılar. Sefer için hazırlıklar tamamlandı. Çerkezler üzerine yürüyen **Kızılbaş ordusu** ani bir hareketle Şirvan yönüne döndü. Bu manevradan önce Şeyh Haydar, Şirvan şahı Ferruh Yesar'a haber yolladı. Ona savaş için gün ve yer bilgisi verdi. Babasının intikamını alacaktı.

Haber Şirvan'da duyulunca bir panik havası başladı. Şeyh'in karşısına çıkmaktansa herkes kaçmaya hazırlandı. Ferruh Yesar bile haremini ve değerli eşyalarını Gülistan Kalesine yolladı. Az sayıdaki askeri ile şehir surlarını beklemeye başladı. Şeyh Haydar, Gülistan Kalesi'ni kısa sürede alınca Ferruh Yesar bu defa yakındaki Solut Kalesi'ne sığındı.

Gelişmelerden haberdar olan Sultan Yakub'un, işe el atmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ordusunu toplayarak Erdebil'e doğru harekete geçti ve Erdebil'de büyük bir saygı ile karşılandı. Erdebil'den çıkıp Şeyh Haydar'ın üzerine giderken Şeyh'in Çerkez arazisine yöneldiğini öğrendi. Gürcülerle takviye ettiği ordusunu Emir Süleyman Bey komutasında Şeyh'in üzerine sürdü. İki ordu, Elburz Dağı eteğindeki Dartanat köyü yakınlarında karşı karşıya geldi. (9 Temmuz 1488)

"Aslanlar gibi savaşan" Kızılbaş ordusu, düşmanlarının üçte birini yok etti. Hatta Emir Süleyman Bey, Şeyh Haydar'ın savurduğu bir mızrakla can verdi. Kızılbaşlar savaşı başarı ile sürdürürken babasında olduğu gibi yine başıboş bir ok her şeyi değiştirdi. Çünkü Şeyh Haydar, az sonra bu okla yaralandı ve atından düştü. Müritleri etrafını sarsa da, Akkoyunlu askerleri bu kalkanı yardılar ve Şeyh'i teslim aldılar. Sultan Yakub'un kapıcısı Ali Aka, yaralı olan Şeyh Haydar'ın başını gövdesinden ayırdı.

Kızılbaşlar ise savaşmaya devam ettiler, ama sonucu değiştirmeleri mümkün olmadı. Şeyh Haydar'ın başsız bedeni, müritleri tarafından yıkandı, kefenlendi. Namazı kılındı ve Taberseran vilayetinin Dehkendi kazasının Elfendiyar köyünde defnedildi. (1488)[177] Şah İsmail, 1509 yılında babasının kabrini, Erdebil'e taşıdı ve ona büyük bir türbe yaptırdı.

***

Gelelim Şeyh Haydar'ı kesik başına...

Akkoyunlu ordusundaki emirler, bu kesik başı zaferi müjdelemek için Sultan Yakub'a yolladılar. Savaştan tam yedi gün sonra Sultan Yakub'a ulaşan Şeyh'in kesik başı, aynı yılın Ağustos ayında Tebriz sokaklarında dolaştırıldı. Hakaret maksadıyla yüksek bir yere asıldı.

Ancak ertesi gün kesik başı yerinde bulamadılar. Çünkü müritlerinden biri Şeyh'in kesik başını çalmıştı. Bu mürit, Şeyh'inin kesik başını mumyaladı ve kimseye haber vermeden sakladı. Mürit, Şeyh Haydar'ın kesik başını, ancak 1501 yılında Tebriz'e girdiğinde Şah İsmail'e teslim etti. Şah İsmail, bu davranışı cömertçe ödüllendirdi. Ve Şeyh'in kesik başı, 1509 yılında Erdebil'e taşınan kabrine yani bedenine kavuştu.[178]

---

[177] Bir başka görüşe göre; "Şeyh Haydar'ın ilk türbesinin kalıntıları Azerbaycan'ın Hızı ilçesinin Tıhlı köyü civarındadır, kitabesi de vardır" (Meşedihanım Nemet, Azerbaycan'da Pirler, s.56).

[178] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.118 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.33 vd.; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, s.62-76; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.96 vd.; Mehmet Çelenk, 16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, s.42 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.61 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.1-14.

5.15. Sultan Ali

Şeyh Haydar'ın büyük oğlu olan Sultan Ali, babasının vefatı (1488) üzerine tarikatın başına geçti. Müritler, bu defa onun çevresinde toplanmaya başladılar. Durumdan rahatsız olan Akkoyunlu Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ın eşi ve kendi kız kardeşi olan Âlemşah Begüm ile onun üç oğlunu (Sultan Ali, İbrahim ve İsmail) Şiraz'a gönderdi. Şiraz valisi Mansûr Bey Pürnek tarafından İstahr Kalesi'nde hapsedildiler.

Yakub Bey vefat edince Akkoyunlu sülalesi taht kavgaları ile boğuldu. Akkoyunlu tahtı için sekiz ayrı vârisin mücadele ettiği süreçten Baysungur, başarı ile çıktı. Baysungur'un yaşının küçük olmasını bahane eden birçok kişi, bu defa Uzun Hasan'ın torunlarından Rüstem Mirza'nın etrafında toplandı.

Ordularını toplayan Rüstem Mirza ile Baysungur, Merend taraflarında savaşa tutuştular. Baysungur, bu savaşta yenildi, ancak hayatta kalmayı başardı.

Başkent Tebriz'e giren Rüstem Mirza, Akkoyunlu ileri gelenleriyle toplantılar düzenledi: Gündem, Şeyh Haydar'ın tutuklu çocukları idi... Sonuçta Şeyh Haydar'ın hapsedilen çocuklarının, özgür bırakılması karara bağlandı.

Rüstem Mirza'nın bu hareketi, Baysungur ile Sultan Ali'nin ordularını savaştırmak ve iki alternatif gücün en azından birini eritmek amacına yönelikti.

1493 yılı ilkbaharında Sultan Ali, annesi Âlemşah Begüm, kardeşleri İsmail ve İbrahim ile beraber özgür bırakıldı.

Rüstem, tarikatın yeni lideri olan Sultan Ali'yi Tebriz'e davet etti. Hükümdarlara has bir karşılama töreni düzenledi. Haberi alan Safevî müritleri dört taraftan başkent Tebriz'e akmaya başladı. Düzenli ordu kuruldu.

Kızılbaş ordusu, Baysungur'un sığındığı Şirvan tarafına hareket etti. Yapılan savaşı Kızılbaş ordusu kazandı.

Bir süre sonra İsfahan valisinin çıkardığı isyanı bastırmak da yine Sultan Ali'ye havale edildi. Sultan Ali, bu görevden de alnının akıyla çıktı. Tebriz'e döndüğünde Akkoyunlu Rüstem tarafından özel bir törenle karşılandı ve kutlamalarla zaferi taçlandırıldı.

Bu başarılardan sonra tarikat reisliği resmen tanınarak Erdebil şehrinin yönetimi Sultan Ali'ye verildi. Böylece Erdebil şehri, ruhuyla buluşmuş oldu. Ruhuyla buluşan şehir canlanmaya başladı. Her yerden tarikat bağlıları, akın akın Erdebil'e koşmaya başladı.

Askerî olarak zaten örgütlenmiş bulunan Safevî tarikatı, siyasi olarak da örgütlenmeye başladı. Devlet içinde devlet olmanın eşiğine geldi. Sultan Ali için **padişah** unvanı duyulur hâle gelindi. Çünkü **Safevî tarikat devleti** inşa edilmişti.

Bütün bu gelişmeler, özellikle Sultan Ali'nin her geçen gün biraz daha artan karizması, Rüstem'i tedirginliğe sürükledi. Önce Sultan Ali'yi, başkent Tebriz'e davet etti. Müritleri ile bağını azalttı ve onu izole bir hayata mecbur bıraktı. Ancak Sultan Ali, yine bir şekilde müritleri ile bağını sürdürdü.

Bu defa Rüstem, Sultan Ali'ye suikast hazırlığına girişti. Müritlerinden biri suikast haberini Sultan Ali'ye ulaştırdı. Sultan Ali, Erdebil'e kavuşmak üzere Tebriz'den gizlice çıktı. Rüstem ise beş bin askerini Sultan Ali'nin arkasından yolladı. Takipten kurtulamayacağını anlayan, savaşmaktan başka çare kalmadığını gören Sultan Ali, kardeşi İsmail'in kendisinin vârisi ve posttaki halefi olduğunu ilan etti. Kızılbaş ileri gelenlerinden yedi kişiyi de kardeşleri İbrahim ve İsmail'i Erdebil'e götürmeleri için görevlendirdi. Meydana gelen savaşın başla-

rında Kızılbaşlar üstünlük sağladılar. Ancak Kızılbaş askerlerinin savaşın bittiğini sanıp yağmaya koyulduğu sırada asıl Akkoyunlu saldırısı başladı. Bu saldırıda üç yüz kişilik Kızılbaş ordusu perişan olduğu gibi, Sultan Ali atıyla birlikte bir dereye yuvarlandı. Başı oracıkta kesildi ve Rüstem'e gönderildi. Cesedi ise annesi Âlemşah Begüm tarafından Erdebil'e getirtildi ve dedelerinin kabirlerine yakın bir yere defnedildi.

Erdebil'i alt üst eden Akkoyunlu ordusu, bu defa İsmail ile İbrahim'i aramaya koyuldu. Ancak ikisini de bulamadılar.[179] İşte, Kızılbaş Devletini kuran Şah İsmail'in hikâyesi de tam burada başladı.

[179] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.128 vd.; Mürüvet Karagöz, Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi, s.48 vd.; Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, s.77-86; Serap Şah, Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, s.96 vd.; Mehmet Çelenk, 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği, s.47 vd.

6. Şah İsmail Zaman Dizini

Şah İsmail'in kronolojik hayatı hakkında şimdiye değin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Onun doğumundan ölümüne kadar yaşadıkları ve yaptıkları uzun uzadıya anlatılmış, çok kere aynı şeyler tekrar edilip durmuştur.

Biz, Şah İsmail'in Türklüğüne odaklandığımız bu çalışmada, Şah İsmail'in hayatını uzun uzun anlatmaya gerek görmedik; genişçe bir zaman dizini hazırlamakla yetindik.

1487:

- Erdebil'de doğdu. (17 Temmuz)

1488:

- Babası Şeyh Haydar, Şirvan üzerine yaptığı seferde bir ok ile hayatını kaybetti. (9 Temmuz)
- Şeyh Haydar'ın oğlu ve İsmail'in abisi Sultan Ali tarikatın başına geçti.
- Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub, Şah İsmail ile kardeşlerini, anneleri ile beraber İstahr'ın ünlü kalesinin zindanına hapsetti. (Sonbahar)

1490

- Sultan Yakub ve oğlu Yusuf Mirza, Yakub'un eşi tarafından zehirlenerek öldürüldü.

1490-1491

- Akkoyunlu devletinde taht kavgaları yaşandı.

1491

- Rüstem Mirza, Tebriz'de Akkoyunlu tahtına çıktı. (Nisan-Mayıs)
- Rüstem Mirza, halası Âlemşah Begüm ve üç oğlunu serbest bırakıp Tebriz'e getirtti.
- Kızılbaşlar, Tebriz'de Sultan Ali etrafında toplanmaya başladı.

1492

- Sultan Ali, Rüstem Mirza'nın komutanı olarak Akkoyunlu tahtına talip olan Baysungur'a karşı sefere çıktı. Sefer sonuçsuz kaldı.

1493

- Baysungur, Tebriz'e hareket etti.
- Sultan Ali'nin Kızılbaş ordusu ile Baysungur'un ordusu karşılaştı. Savaşta Baysungur öldürüldü.
- Isfahan valisinin isyanı, Sultan Ali tarafından Rüstem Mirza hesabına bastırıldı.
- Rüstem Mirza, halası ve çocuklarının Erdebil'e gitmelerine izin verdi. Fakat artan güçlerinden korkarak aynı yıl içinde geri getirtti.

1494

- Sultan Ali, Rüstem Mirza tarafından hazırlanan suikast planını öğrendi ve kardeşleri ile Erdebil'e geçmek için yola çıktı.

• Erdebil'e yakın bir yerde Rüstem Mirza'nın gönderdiği 4000 bin kişilik ordu ile Sultan Ali'nin 400 kişilik ordusu savaştı.

• Bu savaşta ölmeden önce Sultan Ali, en küçükleri İsmail'i kendi yerine halef seçti.

• Sultan Ali, güvendiği müritlerinden yedi kişiyi görevlendirerek kardeşleri İsmail ile İbrahim'i, Erdebil'e götürmelerini istedi.

• Savaştan galip çıkan Sultan Ali hayatını kaybetti.

• Sultan Ali'nin halefi olarak gösterdiği kardeşi, 7 yaşındaki İsmail, tarikatın başına geçti.

• İsmail ve İbrahim mirzalar, Erdebil'de kırk gün saklandılar. (Kadı Ahmed Kaküli'nin, Han-can adlı bir kadının, Dulkadır boyundan olan Aba Cerrahe adlı bir başka kadının evlerinde ve son olarak da Allahvermiş Aka Mescidi'nin çatısında.)

• Rüstem Bey Karamanlu, İsmail ve İbrahim'i cami çatısından aldı. Lahican sûfîleri olarak bilinen ve aralarında Rüstem Bey Karamanlu'nun da bulunduğu yedi ünlü Kızılbaş beyi ile Erdebil'den çıktı.

1495

• İsmail, Lahican Sûfîleri ile gizlice Reşt'e ulaştı.

• Lahican Sûfîleri ile Lahican'a gitti ve oraya yerleşti.

• Rüstem Mirza, Lahican emiri Karkiya Mirza Ali'yi tehdit ederek İsmail ve müritlerini istedi.

• Karkiya Mirza Ali ise, İsmail ve müritlerinin Lahican'da olmadıklarına Akkoyunlu yetkililerini ikna etti.

• İbrahim Mirza, Erdebil'e annesi Âlemşah Begüm'ün yanına dönerken öldürüldü.

1494-1499

- İsmail, Mevlana Şemse'd-din Lahicî'den Kur'an okumayı, ayrıca Arap ve Fars dillerini öğrendi.
- Lahican Sûfîleri tarafından İsmail'e tarikat ve savaş eğitimi verildi.
- Avcılığa merak saldı ve avcılıkta uzmanlaşmaya başladı.
- Bir yıl süren bir hastalığa yakalandı ve Mevlana Nimetullah Tabib tarafından tedavi edildi.

1497

- Akkoyunlu Rüstem Mirza öldürüldü. (Temmuz)

1497-1498

- Akkoyunlu'da taht kavgaları ve Türkmen isyanları baş gösterdi.

1499

- İsmail, devlet kurmak için yedi kişi ile birlikte Lahican'dan ayrılarak Erdebil'e doğru hareket etti. (Ağustos)
- Tarûm'da Rumlulardan ve Şamlulardan bin beş yüz kişi Şah İsmail'e katıldı.

1499-1500 kışı

- Taliş bölgesindeki Ercûvan'da kışladı.

1500

- Erdebil'i ziyaret etti.
- Erivan'ın güneyindeki Sad Çukuru'na geldi.
- Bingöl yaylalarındaki Ustacalu Türkmenlerinin yanına gitti.

- Kağızman ve Erzurum üzerinden Tercan'a, oradan da Sarıkaya yaylasına ulaştı.
- İki ay kadar Sarıkaya (Tercan) yaylasında konakladı. Burada halkı rahatsız eden bir ayıyı öldürdü.
- Erzincan'a gitti.
- Ustacalu, Şamlu, Avşar, Tekelü, Varsak, Dulkadır, Kaçar, Karacadağ Türkmenlerinden yedi bin kişi etrafında toplandı.
- Erzincan'dan ayrıldı.
- Şirvan Seferi'nde parlak bir zafer kazandı.
- Bakü'yü aldı.

1500-1501 Kışı

- Mugan'ın Mahmud-abad'ına gitti.
- Akkoyunlu vezirliğini yapmış olan ve Azerbaycan bölgesini çok iyi bilen Emir Şemse'd-din Zekeriya Tebrizî Köçüci, İsmail'e katıldı. İsmail de ona **"Azerbaycan'ın kilidi"** lakabını verdi.

1501

- Gülistan Kalesi'ni kuşattı.
- Aras Vadisi'nde bulunan Şurur denen mevkide Akkoyunlu Elvend'i ağır bir yenilgiye uğrattı.
- Nahçivan'ın hâkimiyetini ele geçirdi.
- Tebriz'i aldı. (İlkbahar)
- Şahlık makamına oturdu.
- On İki İmam adına hutbe okutup para kestirdi.
- Tayinleri yaptı.
- On İki İmam Şiîliğini, devletinin resmî mezhebi ilan etti.

• Kızılbaş tacını kullanmayı emredince bütün erkekler Kızılbaş tacı giymeye başladı. İran, Kızılbaş ülkesi adını aldı.

1503

• Şah İsmail, Kızılbaş ordusuyla Akkoyunlu Murad'ı Hamedan yakınındaki Alma-Kulağı'nda yendi. (19 Haziran)

• Şiraz'ı aldı.(24 Eylül)

• Lor ve Basra valileri yanına gelerek ona itaatlerini bildirdi. Şah da onlara hil'at vererek onları kendi vilayetlerinin hükûmetine atadı.

• Yezd valisi Ahmed Bey, şehri Şah İsmail'e teslim etti.

• Kazerun'a gitti.

• Fars'ı aldı.

• Kaşan'ı aldı. Şiî halk, Şah'ı coşku ile karşıladı.

• Kum'u aldı. Şiî halk, Şah'ı bayram havasında karşıladı.

1504

• Gülhandan Kalesi'ni aldı. (Şubat–Mart)

• Firûz-kuh Kalesi'ni aldı. (Nisan)

• Osta Kalesi'ni aldı. (12 Mayıs)

1505

• Korçubaşı Dede Abdal Bey'i, Tabarsaran Savaşı'nda babası Haydar'a karşı savaşan herkesi bulup öldürmekle görevlendirdi. Dede Abdal Bey, bu görevi yerine getirdi.

1506

• Reşt'e ve oradan Tarum'a gitti.

• Kürtlere ait Mekri (Mukri) bölgesini almak için birlik gönderdi.

1507

- Osmanlı arazisi üzerinden Dulkadırlı beyliğine karşı sefere çıktı. Elbistan'a ulaştı. Dulkadır beyi Alauddevle kaçtı.
- Diyarbekir'e geldi. Musullu Türkmenlerinin büyük kısmı Şah'a itaatini arz etti. Şah İsmail de Musullu Emir Bey'i, mühürdar yaptı.
- Ustacalu Muhammed Han'ı Diyarbekir emiri atadı.
- Harput, Ahlat ve Bitlis'i aldı.
- Erciş üzerinden Hoy'a gitti.

1508

- Bağdat'ı fethetti. (20 Ekim)
- Muşa'şa Araplarını yenerek Huveyze hâkimiyetine son verdi.
- Dezful ve Şüşter'i sulh ile aldı.
- Bütün Huzistan'ı fethetti.

1508-1509 Kışı

- Kışı Şiraz'da geçirdi.
- Loristan ve Hürmüz, Şah İsmail'e teslim oldu.

1509

- Hemedan yolu ile Tebriz'e geldi. (İlkbahar)
- Şirvan üzerine ikinci seferine çıktı.
- Babası Haydar'ın kabrini Erdebil'de bulunan aile kabristanında yaptırdığı türbeye taşıttı.
- Çok sevdiği Emir Necm Reştî vefat etti. Kendi nezaretinde onu Necef'te defnetti.

1510

- İmam Ali Rıza'nın (a) Meşhed'de bulunan kabrini ziyaret etti.
- Özbek Hanı'nı Merv'de yendi. (8 Kasım)
- Irak, Fars, Azerbaycan, Kirman, Bağdat, Huzistan, Diyarbekir, Şirvan, Hindistan, Taberistan, Şam, Rum (Osmanlı) ve Memlük vali ve hükümdarlarına fetihnameler gönderdi.
- Sistan'ı teslim aldı.
- Herat'ı aldı.

1511

- Meymene ve Faryab'ı teslim aldı.
- Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan'ı aldı.
- Kum'a geldi.
- Anadolu'da Şah Kulu ayaklanması başladı.

1512

- Kızılbaş ordusu ilk yenilgisini aldı. Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için ilerleyen Emir Necm Sanî komutasındaki Kızılbaş ordusu, Gicduvan'da yenildi. Emir Necm öldürüldü. (12 Kasım)
- Meşhed ve Herat elden çıktı.

1512-1513 kışı

- Kışı İsfahan'da geçirdi.

1513

- Horasan'a doğru hareket etti. (İlkbahar)
- Savaşa gerek kalmadan Meşhed ve Herat'ı yeniden ele geçirdi.

1514

- Kışı İsfahan'da geçirdi ve Nevruz'u burada kutladı.
- Sultan Selim'in üçüncü mektubunu aldı ve savaşmak için ona Çaldıran Ovası'nı gösterdi.
- Diyarbekir valisi Muhammed Han Ustacalu'yu askerleri ile birlikte Azerbaycan'a çağırdı.
- Çaldıran Savaşı gerçekleşti. (23 Ağustos)
- İki kurşun ile yaralanan Şah İsmail, geceleyin askerleri ile geri çekildi.
- Sultan Selim, Tebriz'e girdi.
- Sultan Selim, Yeniçerilerin itirazları üzerine herhangi bir hâkim ve vali bırakmadan birkaç gün sonra Tebriz'i terketti.
- Şah İsmail, Sultan Selim'e elçilik heyeti gönderdi. Sultan Selim, heyetin tamamını hapsettirdi.
- Mısır'a ikinci elçilik heyetini gönderdi.
- Kızılbaş emiri Açа Sultan Kaçar, Akkoyunlu Murad Bey'i, Diyarbekir yakınlarında öldürdü. Böylece Akkoyunlu hanedanı sona erdi.

1515

- Kemah Kalesi, Osmanlılar tarafından alındı. 300 Varsak askeri kılıçtan geçirildi.
- Şah İsmail, Tebriz'e döndü ve kışı orada geçirdi.
- Mirza Şah Hüseyin'i geniş yetkilerle vekil tayin etti.
- Erzincan, Osmanlı hâkimiyetine girdi. Vali Nur Ali Halife, çıkan savaşta öldü.
- Sultan Selim'e ikinci elçilik heyetini gönderdi. Sultan Selim, heyettekileri yine hapsettirdi.

1516

- Kızılbaşların Diyarbekir valisi Kara Han, Osmanlı ordusu ile Mardin Koçhisarı'nda yapılan savaşta bir kurşun ile hayatını kaybetti.
- Diyarbekir, geri dönülmez şekilde Osmanlı hâkimiyetine girdi.
- Horasan'a yönelen Özbek saldırıları karşısında iki yaşındaki oğlu Tahmasb'ı Horasan hükûmetinin başına gönderdi.
- Gürcistan'a ordu sevk etti. Bu ordunun karşısına çıkan Osmanlı ile Gürcü askerlerinden oluşan ordu ise yenildi.

1517

- Gürcistan'a yeni bir birlik sevketti.

1518

- Şah İsmail, Osmanlı'ya üçüncü kere elçilik heyeti gönderdi. Elçiler yine hapsedildi.
- Nevruz bayramını Kum'da kutladı.
- İtaatten çıkan Gilan emiri Emir Debbac üzerine birlik gönderdi. Emir, Şah'a itaatini arzetti ve Şah'ın kızlarından biri ile evlendirildi.

1519

- Muhtemel Osmanlı saldırısına karşı, hazırlıklara ve tedbir alınmaya başlandı.

1520

- Sultan Selim, Kızılbaş Devleti üzerine yapacağı yeni sefer için karar çıkarttı.

• Sultan Selim, 23 Eylül 1520'de sefer hazırlıklarını tamamlayamadan Çorlu'da öldü.

• Şah İsmail, Gürcistan'a dördüncü kez birlik sevk etti. Gürcistan valilerinden Levent Han, Şah'a itaatini bildirdi.

1521

• Özbek Ubeyd Han, Horasan'a ilerleyerek Herat'ı kuşattı. Şah İsmail'in bölgeye sevk ettiği birlik karşısında Ubeyd Han geri çekildi.

• Şah İsmail diğer oğlu Sam Mirza'yı, Horasan hükûmetine atadı.

1522

• Rodos'un fethini tebrik nedeniyle Kanuni Sultan Süleyman'a beş yüz kişilik bir heyet gönderdi.

1523

• Şirvan şahları ile akrabalık ilişkileri kurdu.

• Osmanlı'ya iki yönden saldırıp yok etme konusunda anlaşmak için Avrupa ülkelerine diplomatik mektuplar yolladı.

1524

• Tebriz'e dönerken, Sayın Gedügi'nde hasba hastalığına yakalandı.

• 24 Mayıs'ta vefat etti.

• Erdebil'de defnedildi.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜRCE TÜRKLÜK

"Şah İsmail, Türk'ün ruhunu iyi bildiği gibi onun nasıl bir devlet istediğini de iyi bilirdi. Bütün hâllerde Şah İsmail'in tek amacı Türkçeyi zirveye çıkarmak, Türklüğü birleştirmek olmuştur."[180]
Prof. Dr. Fuzuli Bayat

[180] Fuzuli Bayat, "Göçebe İdeolojisi-Oğuzculuk Bağlamında Şah İsmail Fenomolijisi", s.46

1. Şah İsmail, Türk Kültür Havzasında Doğdu.

1.1. Giriş

Şah İsmail, Türk kültür havzasında doğdu.

Öncelikle uzak ataları Türklerin yoğun olarak yaşadığı Horasan bölgesinden Azerbaycan sahasına göç etmişti. Hakkında en fazla bilgi bulunan ve tarikatın kurucusu olan atası Şeyh Sâfî, Azerbaycan'da, Türk kültür havzasında yaşamıştı.

Şeyh Sâfî ile özdeşleşen Erdebil şehri, ondan önce de bir Türk şehriydi. Onun çağında da şehir, Türk kimliğini korudu. Şeyh Sâfî'den sonra da Erdebil, bir Türk şehri olarak kaldı. Bugünkü Erdebil de bir Türk şehridir.

Şeyh Sâfî'nin müritlerinin çok büyük bir kısmı Türkmenlerden oluşuyordu. Ondan sonra da Safevî tarikatının müritlerinin büyük çoğunluğunu yine Türkmen kitleler teşkil etti. Özellikle Hace Ali'den sonra tarikatın müritleri arasında Türkmenler büyük bir ağırlık oluşturmaya başladılar.

Şeyh Cüneyd ile tarikatın artan itibarı ve gücü, ayrıca Şeyh'in Türkmen topluluklar arasındaki faaliyetleri, Safevî tarikatını Türkmenler için daha güçlü bir çekim merkezi hâline getirdi. Şeyh Cüneyd'in faaliyetleri özellikle Avşar, Musullu,

Döğer, Harbendelü, İnallu, Karamanlu gibi Türkmen boyları üzerinde etkili oldu[181].

Şeyh Haydar bu halkayı biraz daha genişletti. Başka birçok Türkmen boyunu kendi etrafında toplamayı başardı. Onun zamanında tarikatın bağlıları artık neredeyse bütünüyle Türkmenlerden oluşuyordu. Şeyh Haydar'ın Kızılbaş ordusu, tamamen Türkmendi. Kızılbaş Türkmenler ordu olmuş, ordu kurmuştu. Kut bulmuştu...

Şeyh Haydar'ın bıraktığı bu ordu, oğlu Sultan Ali zamanında Erdebil'de özerk bir devletin gücü gibi hareket etti.

Şah İsmail ise bu ordudan, güçlü bir devlet yarattı. Özellikle Anadolu ve çevre coğrafyasında Şah İsmail'in ve atalarının çok sayıda müridi vardı ve bunlar özel yeteneklere sahip kişilerdi. Erdebil'de özel eğitimden geçiyorlar, daha sonra Anadolu'ya gidip Türkmenleri örgütlüyorlardı.[182]

Şeyh Haydar zamanında tarikatın bağlıları artınca halifeler için de bir baş halife atanmaya başlandı. Teke yöresinde Şeyh Haydar'ın baş halifesi, Hasan Halife'ydi. Oğlu Şah Kulu ise Şah İsmail'in baş halifesi oldu...

Osmanlı yetkilileri de Anadolu Türkmenlerinin Safevîlere bağlı olduğunu biliyordu. Mesela Ali bin Abdullah, Sultan Selim'e takdim ettiği bir arizada Anadolu'nun çoğunun Erdebil'e bağlanıp **kâfir** olduğunu yazmıştı.[183]

---

[181] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.27.

[182] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.12.

[183] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.26.

1.2. Baba Tarafından

Şeyh Haydar'ın atalarından miras olarak devraldığı Türkmen gücünü teşkil eden birçok Türkmen boyu vardı.

Hangi boylardı bunlar?

Bu konuda yapılan birçok çalışma var.

İlki, Faruk Sümer'in kaleminden çıktığı[184] için genellikle sonraki araştırmacılar da onu takip etmişlerdir. Ancak Babak Javanshir tarafından[185] yakın zamanda yapılan çalışmanın önemine özellikle değinmek ve bu çalışmayı başka bir yere koymak gerekiyor.

Şeyh Haydar'ın çevresinde toplanan ve onun ordusunu oluşturan onlarca Türkmen boyu vardı.

Genel kabule göre, Kızılbaşlar ilk başta beş büyük ve sekiz küçük Türkmen boyundan oluşuyordu.[186] Özellikle Şah İsmail'in devletini kurması ile bu sayı daha da arttı ve daha sonra neredeyse İran'daki ve çevre bölgelerdeki bütün Türkmen boylarını kapsayacak şekilde büyüdü.

Safevîlerin egemenliği ve etki alanında yaşayan Türkmen boylarından çok azı Kızılbaşlık dairesine girmedi.

İlk Kızılbaşlar, (Taliş[187] hariç geriye kalan) hepsi Türkmen boylarıydı:

1) Rumlu
2) Şamlu
3) Tekelü
4) Ustacalu
5) Dulkadır
6) Acirlü

---

[184] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü.

[185] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler.

[186] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.43-56.

[187] Talişler hakkında detaylı bilgi ileride verilecektir.

7) Arapgirlü
8) Bozcalı
9) Çemişgezeklü
10) Çepni
11) Hınuslu
12) Kaçar
13) Karacadağlu
14) Karamanlu
15) Musullu
16) Varsak
17) Taliş.[188]

***

Şah İsmail'in doğup yetiştiği kültür havzasında en önemli Kızılbaş boylarının en önemlilerinden biri, şüphesiz, **Rumlu Türkmenleri**ydi.

Rum veya Urum esasen Roma kelimesinden türetilmiş bir isimdir ve tarihin değişik dönemlerinde farklı bölgeleri ifade etmek için kullanılmıştır.[189] Rumlu, Anadolulu demek esasında... Çünkü Rum, Anadolu'nun eski adı... Osmanlı hâkimiyetinin belli bir çağında kapsadığı alan daralmış ve iç bölgelerdeki bir yörenin adı hâline gelmiştir. Tarihin bu döneminde ise Anadolu'nun önemli bir kısmına, ama özel olarak Sivas-Tokat-Amasya hattına verilen isim olmuştur.[190] İşte bu hatta yaşayan ve yerleşen Türkmenlere de Rumlu adı verilmiştir. Özce Rumlu; Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini yurt tutan Kızılbaş Türkmen oymağıdır.

---

[188] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.330; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.43-56; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.217-250.

[189] Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş; I-Anadolu'nun İdari Taksimatı, birçok yerde.

[190] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.42.

Türkmenler, bugünkü Orta Doğu topraklarına geldiklerinde yeni oluşumlar içine girdiler. Boy adlarını korudular, ancak yaşadıkları yerlere göre yeni adlar aldılar. Tıpkı Halep'te yaşayanlara Halep Türkmenleri, Musul'da yaşayanlara Musullu Türkmenleri, Şam'da yaşayanlara Şamlu Türkmenleri gibi... İşte Rumlu Türkmenleri de böyle örgütlendiler. Yerleştikleri yeni bölgenin adını aldılar.

Rumlular ilk defa (bazı itirazlar olmakla birlikte) Emir Timur zamanında, 1402 yılında, Erdebil'e getirildiler ve Hace Ali'ye mürit oldular. Erdebil'de kendi adları ile anılan bir mahalleye yerleştirildiler. Bu mahalle son dönemlere kadar varlığını sürdürdü. Hatta İmam Ali Rıza'nın kabrinin bulunduğu Meşhed'de bile bir dönem ikamet ettiler. Burada bir kısmı yerleşik hayatı, diğer kısmı ise geleneksel konargöçer yaşantısını sürdürdü. Rumlulardan oluşan birlikler, Kızılbaş ordusunun sağ kolunda bulunurdu.[191]

***

Şamlu Türkmenleri de başından beri Safevî ailesinin yanında yer alan büyük boylardan biriydi. Şam, bugünkü Suriye'nin başkenti için kullanılsa da, tarih boyunca değişik büyüklükteki coğrafyalara ad olmuştur. En geniş anlamıyla bugünkü Suriye ve çevresi, Şam olarak adlandırılmıştır. Suriye'nin değişik bölgelerinde yaşayan Türkmenler, genel olarak Şamlu olarak anılmıştır. Bu konargöçer Türkmenler, yaylak olarak Uzunyayla Platosu'nu kullanır, kışlak olarak da Halep-Antep arasında konaklarlardı.

Şeyh Cüneyd'in Halep'teki faaliyetleri sonucunda Safevî tarikatına bağlandıkları kuvvetli bir görüş olarak ileri sürülmektedir.

---

[191] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.398 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri-nin Rolü, s.43 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.219 vd.

Şeyh Haydar zamanında da Şamlulardan kalabalık bir topluluk, Kızılbaş ordusuna katıldı. 9 Temmuz 1488 tarihinde Şirvanşahlar ile meydana gelen savaşta, Şamlular Kızılbaş ordusunun sol kanadında yer alıyordu.

Şeyh Haydar'dan sonra oğlu Sultan Ali ile hareket ettiler. Onun ordusunun sağ kanadında savaşlara katıldılar.[192]

***

Teke yarımadası merkez olmak üzere Batı Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında yerleşik bulunan **Tekelü Türkmenleri**, Kızılbaşların önemli boylarından biriydi. Orta Asya'da bulunan Türkmen Teke boyu ile akraba oldukları hususunda kuşku yoktur. Tekeliler, Selçuklu çağından beri Şiî olarak bilinen boylardandı.

Safevî ailesi ile organik bağları ilk defa Şeyh Cüneyd zamanında kayda geçmiştir. Tekelü Hasan Baba, Şeyh Cüneyd'in yanına gelerek halifelik izni almış, iki kere de Şeyh Haydar zamanında bu izin yinelenmişti.[193]

***

Ustacalu Türkmenleri, esas itibarıyla Sivas-Amasya-Tokat bölgesinde yaşayan ve Kırşehir'e kadar yayılan **Ulu Yörük** Türkmen teşekkülüne mensuplardı.[194] Başka bir görüşe göre ise muhtemel çıkış yerleri, Suriye'ydi.[195]

Daha Şeyh Cüneyd zamanında tarikata bağlandılar ve bu bağlılıklarını Şeyh Haydar zamanında da korudular. Ustacalular, Türkmenler arasında itibarlı boylardan biriydi ve onların

---

[192] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.332 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri-nin Rolü, s.48 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.227 vd.

[193] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.601 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.46 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.226 vd.

[194] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.44.

[195] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.430.

Safevîlere katılması, diğer Türkmen boylarının da katılımını tetikledi.[196]

***

Oğuzların Bozok kolundan **Dulkadırlı Türkmenleri,** Maraş ve Elbistan'da meskûndular. Selçuklu çağında bile Tekelü Türkmenleri ile birlikte Şiî inancıyla meşhurdular. Kendi adları ile anılan (Dulkadıroğulları) bir beylik kurdular. Maraş ve Elbistan'ın merkez olduğu bu beyliğin sınırları, doğuda Harput'a, batıda Kırşehir'e, kuzeyde Bozok'a (Yozgat), güneyde ise Hatay'a bağlı Hassa'ya kadar uzanıyordu.

Dulkadırlı Türkmenleri; Şeyh Cüneyd ile İran'a gittiler ve oğlu Şeyh Haydar'a, ardından Sultan Ali'ye bağlılıklarını sürdürdüler. Kızılbaş ordusunun sol tarafında yer aldılar.[197]

***

Şeyh Cüneyd zamanında Safevî tarikatına bağlanan Türkmen boylarından biri de Toros Dağlarında yaşayan **Varsaklardı.** Kökenleri hakkında farklı aktarımlar bulunan bu Türkmen boyunun adı, "bir çeşit yatağan, kısa kılıç" veya "taşçıların kırdıkları kısa kılıç" anlamlarına gelir.[198]

Varsak boyuna ait ve **"Varsağı"** adı verilen bir tür koşma türü vardır ki, Kızılbaş sarayında varsağı türünde koşmaların söylendiği kayıtlara geçmiştir. Hatta Şah İsmail'e nispet edilen varsağı türünde şiirler günümüze kadar ulaşmıştır.[199] Varsak-

---

[196] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.429 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.46 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.221 vd.

[197] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.499 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.48 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.229 vd.

[198] Ahmet Gökbel, Anadolu'da Varsak Türkmenleri, s.5.

[199] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.481.

lar, askeri olduğu kadar sanatsal becerileri ile de ön plana çıkan bir boydur.[200]

***

Kaçarlar, Kızılbaş ordusunun sol kolunda yer alan Türkmen boylarından biriydi. Kökenleri hakkında farklı görüşler vardır ve bunların tamamı 13. yüzyılla tarihlenir.

Gence ve Erivan civarında yerleşen bu Türkmen boyu, Şeyh Haydar zamanında Safevî tarikatının bağlısı idi. Şeyh Haydar'a istihbarat sağlayana Kaçarlar, Şeyh'in savaşlarına katılmaktan da geri durmadılar.

Sultan Ali zamanında da Safevîlere bağlılığını sürdüren Kaçarların önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sultan Ali'nin istişare kurulunda Kaçarların da temsilcisi bulunuyordu.[201]

***

Karamanlu Türkmenleri, 15. yüzyılın başlarında Gence ve Berda taraflarında yaşıyorlardı. Önce Karakoyunluların, daha sonra Akkoyunluların egemenliği altında yaşadılar.[202] Bu boyun kökeninin Türkiye'deki Karaman olduğu sanılmaktadır.[203]

Tarihî kaynaklarda ilk defa Sultan Ali'nin yanında gördüğümüz Karamanlular, Kızılbaş ordusunun sağ kanadında yer alıyordu.[204]

---

[200] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.718 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.49 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.239 vd.

[201] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.559 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.96 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.233 vd.

[202] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.106.

[203] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.660.

[204] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.659 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.106 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.244 vd.

***

Hınıslu Türkmenleri de ilk Kızılbaş boylarından idiler. Adını meskûn oldukları Hınıs'dan alıyorlardı, ama Tercan'a kadar yayılmışlardı.

Faruk Sümer, Hınıslu boyunu kaynak belirtmeden Kürt olarak kaydetmiş, ancak hızla Türkleştiğini de yazdıklarına eklemiştir.[205]

Biz, Faruk Sümer ile aynı görüşü paylaşmıyoruz. Bunun birçok nedeni var: Öncelikle Diğer Türkmen teşekküllerine bakarak (Musullu, Şamlu, Rumlu vb.) Hınıslu boyunun da Türkmen olduğuna kanaat getirebiliriz. Çünkü Hınuslu boyunun teşekkül şekli, adından da anlaşılacağı üzere, Türkmen boyları ile aynıdır.

İkinci olarak; Hınuslu boyuna ait kişi adları arı duru (Aykut, Kara Güne, Deli Budak vb.) Türkçedir.[206] Ayrıca 16. yüzyılda Hınıs sancağına ait yer adlarının baskın şekilde Türkçe olduğu da tespit edilmiştir.[207]

Bu oymağı, Türk boyu olarak gösteren çalışmalar da bulunmaktadır.[208]

***

Yine Faruk Sümer'in yazdığına göre, kaynaklarda Kürt olarak geçen bir diğer boy, **Çemizgezeklü** boyudur. Bu görüşe katılmamız da mümkün değil.

Bu boyun da adına bakarak, Türkmen boylarının teşekkülüne benzerliğini ifade edebiliriz. Ayrıca Şeref Han, Şerefname

---

[205] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.53.

[206] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.429 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.53 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.242 vd.

[207] Tuncer Baykara, Hınıs ve Malazgird Sancakları Yer Adları.

[208] Oktay Efendiyev-Namiq Musali, Tarih-ı Alem Ara-yı Abbasi İsimli Eserin Bakü Yazmalarının Önemine Dair, Safeviler ve Şah İsmail, s.157.

kitabında Çemişgezeklü beylerinin kökenini Selçuklulara dayandırmıştır.[209]

***

Karacadağlu Türkmenleri, Karakoyunlulara mensup bir boydu ve Azerbaycan'ın Karadağ bölgesinde yerleşikti. Şeyh Haydar'ın ordusuna Karacadağlu Türkmenlerinden büyük bir topluluğun katıldığı kaynaklara yansımıştır.[210]

***

Çepni Türkmenleri, köken olarak Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'a dayanırlar.[211] Eskiden beri Şiî olan[212] bu Türkmen boyu, Halep'ten Samsun'a kadar geniş bir coğrafyada ve dağınık şekilde yaşıyordu.[213]

***

Şah İsmail'in doğduğu kültür havzasında Safevî tarikatının bağlıları arasında Türk soylu olmayan tek topluluk **Talişlerdi.** İrani olan bir halk olarak kayıtlara geçen Talişlerin, geçmişi hakkında çok sağlıklı bilgiler bulunmuyor. Türk soylu olduğuna dair kimi kayıtlar da var, ama İrani köken tezi daha baskın. Bununla birlikte ağır bir Türk kültürü etkisinde kaldıkları şüphesiz...

Gilan bölgesinde yerleşik durumdaki Talişler, geçmişten beri Safevî tarikatının bağlıları arasındaydı. Şeyh Haydar'ın Kızılbaş ordusuna kalabalık bir toplulukla katıldılar.

Sultan Ali döneminde de ordunun önemli bir parçası olan Talişler, sol kanatta yer alıyorlardı. Yine onun döneminde,

---

[209] Şeref Han, Şerefhaname, s.135-136.

[210] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.722 vd.

[211] Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türklerin Şeceresi, s.71.

[212] Faruk Sümer, "Şiîliğe mütemayil" diyor. Bkz.: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.50.

[213] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.750 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.50 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.240 vd.

önemli kararlarda Talişlerın temsilcisinin de söz hakkı bulunuyordu.[214]

1.3. Ana Tarafından

Şah İsmail'in tıpkı baba tarafının olduğu gibi, anne tarafı da Türk'tü, Türkmen'di. Anne tarafından dedesi Akkoyunlu Uzun Hasan, Türk soyluydu ama daha önemlisi Türklük bilincine sahip biriydi.

Oğuz Kağan'ın torunu Bayındır Han'ın soyundan geldiğini biliyordu. Atalarına sahip çıkıyordu. Bu nedenle Bayındır boyunun damgasını devletinin resmî sembolü yaptı.

Bayındır boyu damgası her yerdeydi.

Paralarında...

Resmî evraklarında...

Kitâbelerinde...

Hatta bayrağında...

Babaîler Harekâtının lideri Baba İlyas'ın dip torunu Âşık Paşa tarafından kaleme alınan Garipname'yi huzurunda okuturdu. Çünkü bu kitapta Türklük bilinci vardı.

Huzurunda ilmî tartışmalar yaptırır, bu sırada Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri Türkçeye çevirtirdi.[215]

Sultan Bayezid'e, Amasya'da şehzade iken gönderdiği bir mektupta; Oğuz ilinden, Mangışlak'tan, Hârizm'den, Türkistan'dan bahsediyordu. Bayındır'dan, Bayat'tan...

Akkoyunlu devletinin egemenliği altında birçok Türkmen boyu yaşıyordu. Sonuçta Akkoyunlu, bir Türkmen devletiydi.

Şah İsmail, başta Akkoyunluların hanedan boyu Bayındır olmak üzere, Musullu gibi, Pürnek gibi birçok Türkmen boyunu emri altına aldı. Hatta eşi Taçlu Hatun, Musullu Türk-

---

[214] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.590-591.

[215] Detaylar için bkz.: Walther Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd.

menlerindendi. Kendisinden sonra Kızılbaş tahtına geçen oğlu Tahmasb da Taçlu Hatun'dan doğmuştu.

Şah İsmail, kendini Uzun Hasan'ın doğal vârisi olarak görüyordu. Dedesinin mirasını, doğal hakkı sayıyordu. Bu hakkı da çok uzak olmayan bir gelecekte elde etti. Akkoyunlu bakiyesi bütün Türk topluluklarını kendi emri altında topladı.[216]

Detayları ilerleyen sayfalarda bulacaksınız.

[216] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.329.

2. Şah İsmail'i Türk Lalalar/Dedeler Yetiştirdi.

Kızılbaş Devletinde hanedan çocuklarını yetiştiren iki önemli kurum vardı.

Bunlardan biri **lalalık** kurumuydu... **Atabey** veya **atalık** olarak da anılıyordu bu kurum.[217]

Diğeri ise **dedelik** kurumuydu...[218] Şah İsmail'in eğitimi için lalanın yanında bir de dede görevlendirilmişti.[219]

Şah İsmail, Akkoyunlu tehdidi altında iken Gilan'a kaçırıldığında yanında Şamlu Lala Hüseyin Bey ve Dulkadırlı Dede Abdal Bey de vardı.[220] Evet, bunlardan biri lalaydı, diğeri dede... Başından beri onun yanından ayrılmayan Dede ve Lala unvanlı kişilerin onun eğitmenleri olduğunda şüphe yoktur. Faruk Sümer gibi Mustafa Ekinci de benzer değerlendirilmeler-de bulunmakta ve onun Kızılbaş büyüklerinden eğitim aldığına temas etmektedir.[221]

---

[217] Safevîlerde Lalalık kurumu için bkz.: Kenan Ziya Taş, Lalalık, s.43-44.

[218] Şah İsmail'den sonra dedelik kurumuna ilişkin bir bilgiye rastlayamadık.

[219] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.7.

[220] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.15.

[221] Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.37-39.

Şah İsmail, ölüm tehdidinin üzerinde olduğu çocukluk yıllarında eğitimin önemli bir kısmını **Lahican Sûfîleri** olarak bilinen yedi kişiden almıştır.

Bunların biri hariç, diğerleri Türkmen'di:

1. Hüseyin Bey Lala Şamlu,
2. Abdal Ali Bey Dede Dulkadır,
3. Bayram Bey Karamanlu,
4. İlyas Bey Aykut-oğlu Hınıslu,
5. Kara Pîrî Bey Kaçar,
6. Rüstem Bey Karamanlu,
7. Hadım Bey Halife Taliş.[222]

Şeyh Haydar ve oğlu Sultan Ali zamanında neredeyse bütün savaşlara katılan bu kişilerin tamamı, deneyimli komutanlardı. Kılıç, süngü ve ok kullanmayı, askerî harekât planlamayı İsmail çocuk yaşında, bu komutanlardan öğrendi.[223] Türklüğün devlet geleneğini, yani **Tanrı kut** anlayışını yine bu komutanlar öğretti, İsmail'e.[224] Lalasından devlet erkânını, dedesinden yolun erkânını öğrendi. Lalası ve dedesi, hayatının sonuna kadar onun yanından ayrılmadı.

***

İsmail, Gilan'da kaldığı altı buçuk yıl içinde sadece lala ve dede eğitiminden geçmedi. Bu süre içinde Mevlânâ Şemseddin Lahicî'den Kur'an eğitimi aldı. Şah İsmail, ondan Arapça ve

---

[222] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.141-142; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.47. Faruk Sümer ise bu yedi kişinin adlarını şöyle vermektedir: 1) Şamlu Lala Hüseyin Beğ, 2) Dulkadirli Dede Abdal Beğ, 3) Taliş Hadim Beğ, 4) Rüstem Beğ, 5) Karamanlu Bayram Beğ, 6) Kaçar Kara Pîrî Beğ, 7) Rumlu Aykut Beğ. Faruk Sümer. Bkz.: Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.17.

[223] Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.37; Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.45.

[224] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.142, 570; Shahı Ahmadov, "Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci", Doktora Tezi, s.78, s.51-52.

Farsça da öğrendi.[225] Hatta kendi eli ile bir Kur'an nüshası hat etti; bu nüshayı Necef'te bulunan Hazreti Ali'nin türbesine hediye etti.[226]

***

Şah İsmail'in lalası **Şamlu Hüseyin Bey**, daha Şeyh Haydar zamanından beri, önemli bir figürdü. Şeyh Haydar'ın Şirvan Seferi'nde (9 Temmuz 1488) Kızılbaş ordusunun sol kanadına o komuta ediyordu. 1492 yılında Baysungur'un öldürüldüğü savaşta Sultan Ali'nin ordusunun sağ kanadına komuta eden iki komutandan biriydi. Sultan Ali'nin emri ile kardeşleri İsmail ve İbrahim'i Erdebil'e kaçıran heyetin içinde yine Şamlu Hüseyin Bey vardı.

Lahican Sûfîleri, yani "ihtisas ehli (özel/uzman kişiler)" olarak adlanan yedi kişilik grubun içinde yer aldı ve Lahican'da İsmail'in lalalığını yaptı. İsmail, devlet kurmak için Lahican'dan yola çıktığı zaman Şamlu Hüseyin Bey, yine öğrencisinin yanındaydı. Uzun yıllar Şah İsmail'in danışmanlığını yaptı ve önemli kararlarda rol oynadı. Tebriz'in alınmasında önemli hizmetleri oldu. Şah İsmail, kurduğu devletin ilk vekili ve emirü'l-ümerası olarak Şamlu Hüseyin Beğ'i atadı. Şamlu Hüseyin Bey, bıkmadan usanmadan, geri kalmadan Şah İsmail'in yanında oldu. Savaşta savaştı. Barışta yâreni oldu. Birçok üst düzey görevde bulundu. Ne çare ki, o uğursuz savaşta, Çaldıran Savaşı'nda hayatını kaybetti.[227]

***

Şah İsmail'i eğiten kadrodan biri de **dede** unvanını taşıyordu: **Dulkadırlı Dede Abdal Bey.** Lahican Sûfîleri içinde yer

---

[225] Şah, devletini kurunca hocasını Sadr (Başbakanlık) makamına getirdi. Bkz.: Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.37; Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.45.

[226] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş, s.91.

[227] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş, s.131. Detaylı bilgi için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.359 vd.

alan Dede Abdal Bey, Şah İsmail ile devlet kurmak için yola çıkan yedi kişi içinde bulunuyordu.[228] Dede Abdal Bey, Kızılbaş Devletinin ilk korcubaşı oldu. Merv gibi birçok yerin hâkimliği Dede Abdal Bey'e verildi. Merv'i savaşmadan terkedince Şah İsmail, Dede Abdal Bey'in canını bağışladı ama bu hareketini cezasız da bırakmadı. Dede Abdal Bey'in Şah Tahmasb zamanında hayatta olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

***

Sadece Şah İsmail'in kendisi, lala ve dedelerin elinde yetişmedi. Kendi çocuklarını da Türk lalalara emanet etti.

Horasan'ı alınca oğlu Tahmasb'ı Horasan bölgesine vali yaptı. Lala olarak yanına Nişancı Musullu Emir Bey'i verdi.[229] Tahmasb'ın diğer bir lalası ise Div Sultan Rumlu'ydu.[230]

Diğer oğlu Sam Mirza'yı Horasan hükûmetinin başına atadığında yanına lala olarak Durmuş Han'ı vermişti.[231]

Lalalık kurumu, Şah İsmail'den sonra da varlığını sürdürdü.

---

[228] Detaylı bilgi için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.514-515.

[229] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.74; Detaylı bilgi için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.189.

[230] Detaylı bilgi için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.414.

[231] Detaylı bilgi için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.199.

3. Şah İsmail Türkmenlere Önderlik Etmiştir.

"Kızılbaşlar, Oğuz göçleri esnasında geldikleri Anadolu, Ermenistan, Azerbaycan ve Suriye'de küçük ya da büyük birlik ve federasyonlar hâlinde yaşamakta olup, hayvancılıkla geçinen göçebe Türkmen boylarının torunlarıdır."

P. B. Golden[232]

3.1. Giriş

Şah İsmail'in ve kurduğu Kızılbaş Devletinin bir Türk devleti olduğunu gösteren birçok belge, birçok delil vardır.

Bunlardan biri de Şah İsmail'in liderlik yaptığı kitlelerin Türkmen olmasıdır. Hatta Kızılbaş Devletine genel karekterini veren bu Türkmen boylarından başkası değildir. Türkmenlerin sosyal yapıları gereği kendisinden olmayanlara itaat etmesi zaten mümkün de değildi.

Şah İsmail, devletini kurmak için çıktığı yolun Erzincan durağında, yedi bin kişiyi ordusuna kattı. Bunların tamamı Türk-

[232] Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları* Hans R. Roemer** Çev: Harun Yıldız, s.2.

mendi. "Ustacalu, Şamlu, Tekelü, Varsak, Rumlu, Dulkadırlı, Afşar, Kaçar boyları, Karacadağ sûfîleri ve başka yerlerden müritler ve müntesipler o hazretin saltanat ordusu dergâhında toplandılar."[233]

***

Şah İsmail, Türkmen kitlelere önderlik ederken temelde iki güce dayanıyordu.

Bunlardan birincisi Şah İsmail'in Hazreti Ali'ye ulaşan kökeniydi. Yani **seyyidliğiydi**. Esasen "Anamdur Fatıma, atamdur Ali" diyen Şah İsmail'in, Ehl-i Beyt muhibbi olan Türkmen kitlelerin gönlünü hemen fethedeceği gün gibi ortadaydı. Şah İsmail seyyid idi ancak seyyidlik ile Araplığı asla eşitlememişti. Seyyidliğine vurgu yapan Şah İsmail, Araplıkla ilgili tek olumlu kelime kullanmamıştı. Hatta "Yettikçe tükenir Arab'ın kûy-ı meskeni / Bağdad içinde her nice kim Türkman kopar" [234] diyerek Arap kimliğine karşı olumsuz bir tavır takınmış, Arap kimliği yerine Türkmen kimliğini yüceltmiştir. Arap kimliği ile ilgili tek olumlu kelime kaleminden çıkmamış, onun kalemi Arap kimliğiyle ilgili tek bir olumlu kelime yazmamıştır.

Belki de daha Hazreti Âdem yaratılmadan bir nur şeklinde yaratılmış bulunan Hazreti Muhammed ile Hazreti Ali'yi[235], Araplıkla yahut herhangi bir başka kavme mensubiyetle nitelenmeyecek bir üstünlükte görüyordu.

Kim bilir!

***

---

[233] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.46-47.

[234] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.123.

[235] Alevî inancına göre daha hiçbir şey yaratılmadan Hazreti Muhammed'in ve Hazreti Ali'nin nuru yaratılmıştı. Yeşil nur Hazreti Muhammed'in ve beyaz nur ise Hazreti Ali'nin nuru idi. Bu konu ile ilgili çok sayıda hadis Sünni kaynaklarında da nakledilmiştir.

Şah İsmail'in Türkmen kitlelere önderlik ederken dayandığı bir diğer ve belki de en önemli güç, yine Türkmenlikti. Şah İsmail'in atalarının kökeni, geleneksel anlatıma göre, bir taraftan Seyyidliğe bir taraftan da Türklüğe dayanıyordu. Şah İsmail, sadece soy ve köken olarak değil, kültür olarak da Türk'tü. Kurduğu devlet de Türk devletiydi. Onun Türklük bilinci, çağını aşan bir kalıba oturmuştu. Hatta denilebilir ki, Türklük, Türkmenlik onda bir **taşkınlığa** dönüşmüştü. Türklük hakkında tek bir olumsuz kelime etmeyen Şah, bilakis birçok şiirinde büyük bir onurla Türklüğü övmüştür.

***

Şah İsmail ile birlikte Kızılbaş Devletini kuran ve sonraki dönemlerde Şah İsmail'in buyruğu altına giren Türkmen boylarına alfabetik sırayla bakalım.

3.2. Afşar Türkmenleri

Afşarlar, Kızılbaş ordusunun sol tarafında yer alan boylardan biriydi. Oğuz Han oğlu Yıldız Han'ın soyundan gelen Afşarlar,[236] daha 10. yüzyıldan önce İran'ın doğusuna yerleşmiş bulunan bir Türk boyuydu.[237]

Avşarlardan bir bölük, Şah İsmail'e Erzincan'da katıldı. Şah İsmail hâkimiyetinin başlarında, Kasımlu, Erhlu (Erkhlu) Korklu (Kurklu) gibi birkaç küçük boy hâlinde Azerbaycan sahasına yerleştiler. Korklu boyu, Özbek saldırılarına karşı koymak amacıyla Şah İsmail tarafından Horasan bölgesinin kuzeyindeki Bahzer Ebiverd'inde Merv çevrelerine dek uzanan bölgeye yerleştirildi.

---

[236] Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türklerin Şeceresi, s.71.
[237] Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.86.

Osmanlı ülkesinde yaklaşık otuz bin hane Avşar yaşıyordu. İki yüz bin kadar Avşar hanesi Azerbaycan, Fars, Irak, Kirman, Horasan, Huzistan, Irak-ı Arab'ta; yaklaşık yüz bin hane de Zabulistan, Kabül, Kişmir, Hindistan ve Turan beldelerinde idi.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Avşarlar, Sünnî (Hanefî) idiler. İran ve Hindistan'daki Avşarların tamamıysa On İki İmam Şiasına bağlıydı.

Avşarlar, Şah İsamail döneminde Özbeklere karşı yapılan savaşlarda rol aldılar ve Osmanlı ülkesindeki Nur Ali Halife ayaklanmasına katıldılar.[238]

3.3. Arabgirlü Türkmenleri

Malatya'da yaşayan Kızılbaş Türkmen topluluğudur.[239] Malatya'nın Arabgirlü beldesinde yaşadıklarından dolayı bu isimle anıldılar.

Şah İsmail döneminde Arapgirlü boyundan pek fazla ünlü emir çıkmamıştır. Emir Kuli Bey, bu boyun kayda geçen ve bilinen tek beyidir.[240]

3.4. Bayburdlu Türkmenleri

Bu boyun asıl yerleşim yeri, Ağrı Dağının çevresindeki saha ile bugünkü Bayburt ve civarıydı.

---

[238] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.536 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.98 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.235 vd.

[239] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.50-51.

[240] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.755 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.50 vd.

1500 yılında Erzincan'da Şah İsmail'e katılan bu boyun en ünlü emiri Karaca İlyas'tır. Bayburdlu Türkmenleri, Şerur Savaşında ve Tebriz'in alınmasında Şah İsmail'in yanında yer aldılar.

Eresbar (Arazbarı) bölgesinin hâkimiyeti verilen bu boyun bakiyesi, bugün de Karacadağ'ın Arazbarı bölgesinde yaşamaktadır.[241]

3.5. Beğdili Türkmenleri

Beğdili, Oğuz boylarından Yıldız Han'a bağlıdır.[242] Beğdililerden bir bölümü, kayıtlarda Şamluların alt grubu olarak görünmektedir. Diğer bölümü ise Kızılbaş Devleti kurulmadan önce Kaşan'da egemenlik kurmuşlardı.

Kızılbaş Devleti kurulmadan önce İran'da az sayıdaki merkezde On İki İmam Şiîliği egemendi. Bunlardan ikisi Kum ve Kaşan'dı. Kaşan'daki On İki İmam Şiîleri, Beğdili Türkmenlerinden oluşuyordu.

Şah İsmail, Fars'ı ele geçirdikten sonra Kaşan'a gitti ve oranın zaten Şiî olan halkı Şah'ı büyük kutlamalarla karşıladı. Kaşan hükûmeti, Beydililerden olan Mevlânâ Mesud Beydili'ye verildi.[243]

3.6. Bozoklu Türkmenleri

Bozok, bugünkü Yozgat ve çevresinin Osmanlı çağındaki adıdır. Bu bölgede yaşayan Türkmenler, Türkmen boylarının

---

[241] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.716 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.107 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.245 vd.

[242] Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türklerin Şeceresi, s.71.

[243] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.684 vd.

teşekkülüne uygun şekilde Bozoklu Türkmenleri adını almışlardır.

Şah İsmail zamanında Kızılbaş Devletine bağlanan boylarındandır. Nur Ali Halife'nin 1521 yılında çıkardığı ayaklanmada önemli rol oynadılar. 1525–26'da Sülün adıyla da ünlü olan Kadri Hoca Baba ve oğlu Şah-Veli ile Baba Zünnûn Bozoklu Türkmenlerine mensuptu.[244]

3.7. Çemişgezeklu Türkmenleri

Bugün Tunceli'ye bağlı Çemişgezek ilçesi ve çevresinde yaşayan bu Türkmen boyu, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla önemsiz bir rol oynamıştır.[245]

3.8. Çepni Türkmenleri

Şah İsmail'e bağlı bulunan Çepnilerden önemli bir sima kayıtlarda bulunmamaktadır. Halep Türkmenleri ve Ulu Yörük topluluğu içinde önemli miktarda Çepni varlığı bilinmektedir. Bunun dışında Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Canik (Ordu, Samsun) bölgelerinde de Çepniler yaşıyordu.[246]

---

[244] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.690 vd.

[245] Detaylar için bkz.: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.53 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.243 vd.

[246] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.750 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.50 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.240 vd.

3.9. Dulkadırlı Türkmenleri

Dulkadırlı beyliğinin egemenlik kurduğu sahada yaşayan Türkmenler, eskiden beri Safevî tarikatının bağlıları arasındaydılar.

Şah İsmail'i Erdebil'e ve oradan da Lahican'a kaçıran yedi kişilik heyette Dulkadırlıların temsilcisi Dede Abdal Bey'in de olması bu Türkmen boyunun güçlü bir konumda olduğunu göstermektedir.

Dulkadırlı bölgesinden kitleler hâlinde Türkmenlerin Şah İsmail'e gittikleri ve bu duruma Alauddevle Bey'in (1479–1516) sessiz kaldığı bilinmektedir. Şah İsmail, Erzincan'a geldiğinde ona katılanlar arasında çok sayıda Dulkadırlı Türkmeni de vardı. Tebriz ele geçirilip Kızılbaş Devleti kurulunca Dede Abdal Bey, Kızılbaş ordusunun başına getirildi ve korucubaşı olarak görevlendirildi.

Bir süre sonra Şiraz'ın hükümdarlığı Dulkadırlılardan İlyas Bey'e verildi. Ondan sonra sırasıyla tamamı Dulkadırlılardan olan Sultan Halil, Ali Sultan, Murad Sultan, Hamza Sultan, Kadı Han, İbrahim Han, Ali Sultan Tali-oğlu, Şah Veli Sultan, Berhurdar Sultan, Muhammed Can Sultan ve Veli Sultan, Şiraz'a hükmettiler.

Dulkadırlıların tamamı Şah İsmail'e uymamıştı. Bir kısmı yine Dulkadırlı beyliğinin sınırları içinde hayatlarını sürdürmeyi tercih etti. Şah İsmail, Dulkadır beyliği üzerine bir sefer yaptı ve oradan zaferle döndü. Savaştan kaçan Dulkadırlı beyi Alaüddevle, Elbistan'a ancak Şah İsmail Diyarbekir'e gidince dönebildi.

Diyarbekir için birkaç kere Kızılbaş güçleri ile Dulkadırlı güçleri karşı karşıya geldi. Kızılbaşlar her seferinde galip geldiler.

Çaldıran Savaşı'nda hem Osmanlı ordusunda hem de Kızılbaş ordusunda Dulkadırlı Türkmenleri yer almıştı.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı tarafından ortadan kaldırılan Dulkadırlı Türkmenleri üç parçaya ayrıldı:

1) Osmanlı'ya bağlananlar
2) Şah İsmail'e bağlananlar
3) Özbeklere bağlananlar.

Şah İsmail de kendisine bağlanan Dulkadırlı Türkmenlerini üç parçaya böldü. Bir kısmını kendi yanında tuttu. İkinci kısmını I. Tahmasb'ın lalası Durmuş Han Şamlu'ya bağlı olarak Horasan'a, son kısmını ise Şiraz'a gönderdi. Şah Tahmasb'ın emrine giren ve Şiraz'a gönderilen Dulkadırlılar, Kızılbaş ordusunun sol kanadında yer aldılar.

Dede Abdal Bey başta olmak üzere Keçel İlyas Bey, Emet Bey (Halil Sultan), Ali Sultan gibi birçok kişi Kızılbaş Devletinin bürokrasisinde yer almıştır.[247]

3.10. Halaçlar

Save, Kum, Erak ve Tefreş şehirleri arasında bulunan ve kendi adları ile anılan bölgede yaşıyorlardı. Özellikle Kum ve çevresinin büyük kısmı Halaç Türklerine mensuptu. Şah İsmail'den önce de Şii inancına sahiptiler ve onu coşkulu törenlerle karşıladılar. Yerleşik durumdaki Halaçların askerî birlikleri olmadığından, kaynaklarda pek yer almamışlardır.[248]

---

[247] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.536 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.48 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.235 vd.

[248] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.686 vd.

3.11. Hazareler

Türk-Moğol kökenli olan Hazareler, günümüz Afganistan ve İran'ın sınır boylarında (Gur ve Garcistan) yaşıyorlardı. Şiî olmalarına rağmen Kızılbaş Devleti ile iyi ilişkileri olmamıştır.[249]

3.12. Kaçarlar

Azerbaycan'ın Gence bölgesinde yaşayan bu boy, Gence'ye 15. yüzyılın sonlarında Bozok'tan (Yozgat) gelmişti.[250]

Şah İsmail'i kaçıran ve Lahican'da özel eğitim veren **"Lahican Sûfîleri"** arasında Kaçarlardan Kara Pîrî Bey de bulunuyordu. Kara Pîrî Bey Kaçar, devlet kurmak için yola çıkan Şah İsmail'in yanındaydı.

Kaçarlardan bir kısmı, Erzincan'da Şah İsmail'e katıldı. Tebriz'in alınmasında Kızılbaş ordusunda Kaçarların varlığını biliyoruz. Özellikle Akkoyunlular ile mücadelede etkin oldular; Akkoyunlu tehdidinin bertaraf edildiği Şurur Savaşı'nda görev başındaydılar. Hatta Akkoyunlu Murad Beyi, Diyarbekir'de öldürenler, Kaçarlardan başkası değildi.

Kara Pîrî Bey (Tozkoparan), Eçe Sultan (Kudurmuş Sultan) Kaçarlardan kaydedilen önemli beylerdir.[251]

3.13. Karacadağlu Türkmenleri

İlk defa Şah İsmail'in yanında Erzincan'da görülen bu Türkmen boyunun önemsiz ve nüfusunun az olduğu kayıtlar-

---

[249] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.686 vd.

[250] Faruk Sümer, "Kaçarlar", DİA, 24/51.

[251] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.559 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.233 vd.

dan anlaşılmaktadır. Çavuş Mirza, bu boyun büyük emirlerden biriydi.[252]

3.14. Karamanlu Türkmenleri

Karakoyunlulardan beri Erran'da yaşayan bir Türkmen boyudur.[253]

Kaynaklarda Karamanlular, ilk defa Şah İsmail'i çocuk yaşta Erdebil'de saklamaları ile görünürler. Bu süreçte önemli şahsiyetlerden biri, Rüstem Bey Karamanlu olarak karşımıza çıkmaktadır. **Lahican Sûfîleri** arasında Karamanlu boyundan iki temsilci vardı. Bayram Bey Karamanlu ile Rüstem Bey Karamanlu'nun önemli figürler olduğu anlaşılmaktadır.

Karamanlu Türkmenleri; Şerur Savaşı'nda ve Tebriz'in alınmasında, Kürt ve Lor bölgelerindeki itaatsizliklerin bastırılmasında önemli rol oynadılar. Başarıları; Belh, Endhud, Şıbırgan, Faryab ve Garcistan hükûmetini ele almalarını sağladı. Burada Özbek saldırılarına karşı koydular. Nihayet Nur Ali Halife'nin 1511–12'de Orta Anadolu'da başlattığı ayaklanmaya katıldılar.[254]

---

[252] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.536 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.98 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.235 vd.

[253] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.54.

[254] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.659 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.106 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.244 vd.

3.15. Kıpçaklar

Kıpçaklar, Batı Göktürk topluluklarından bir Türk boyudur.[255]

Şah İsmail'i daha çocukken Erdebil'de saklandığı yerden kaçıranlar arasında Mansur Bey Kıpçakî'nin bulunması, bu boyun önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

21 Haziran 1503'te Kızılbaşlar ile Murad Bey Akkoyunlu arasında Hemedan yakınlarında gerçekleşen savaşta Kızılbaş ordusunda yer aldılar. Mansur Bey Kıpçakî, bu savaşın öncü komutanlarından biriydi.[256]

3.16. Musullu Türkmenleri

Akkoyunlu devletinin iki önemli boyundan biridir (diğeri Pürnek).[257] Musullu boyu, Dulkadırlı beyliği üzerine yaptığı seferden dönünce Şah İsmail'e bağlılık bildirdi. Böylece Diyarbekir bölgesi Kızılbaşlara bağlandı.

Musullular, Kızılbaş Devletinde genellikle üst düzey asker yani komutan olarak görev aldılar. Safevî hanedanı ile akrabalık bağları geliştirdiler. Mesela Şah İsmail'in eşi Taclu Hanım, Musullu Türkmenlerindendi.

Musullu boyunun bir bölümü, Horasan'a yerleşerek Özbek saldırılarına karşı görev yaptı. Nitekim bir süre sonra Horasan emirü'l-ümeralığı Musullulara verildi. Horasan'da başarı ile Şah Tahmasb'ın yanında bulundular. Bağdat hükûmeti de, Musullulara verilen yerler arasındaydı.

---

[255] Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar", DİA, 25/420.

[256] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.536 vd.

[257] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.55-56.

Gülabi Bey, Emir Bey, Dana Muhammed Bey, Şah Ruh Bey, Sultan Ali Mirza, Ahmet Sultan bu boyun önemli simalarındandı. Musullu boyundan olan Şah İsmail'in eşi Taclu Hatun da devlet idaresinde söz sahibi olan kişiler arasın-daydı.[258]

3.17. Hamidli Türkmenleri

Hamid, Bugünkü Isparta ve çevresini kapsayan bir sancaktı. Burada yaşayan Türkmenler de bu sancağın adıyla anılırdı. Bugünkü Burdur ile Menteşe ilinden (Muğla) bazı topluluklar da buraya dâhildi.[259]

Şah İsmail'e Erzincan'da katılan bu Türkmen boyu hakkında bilgimiz çok azdır. Sadece Nur Ali Halife'nin başlattığı ayaklanmada yer aldıklarını biliyoruz.[260]

3.18. Hınıslu Türkmenleri

Daha önceki başlıklarda açıkladığımız üzere Hınıslu boyu, bir Türkmen boyu olmalıdır. **Lahican Sûfîleri** olarak adlandırılan ve Şah İsmail'in özel koruma ve eğitimini üstlenen yedi kişi arasında Hınıslu boyundan İlyas Bey Aykut-oğlu Hınıslu'nun bulunduğunu biliyoruz.[261]

---

[258] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.727 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.55 vd.

[259] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.46-47.

[260] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.685 vd.

[261] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.429 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.53, 105 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.242 vd.

3.19. Pürnek Türkmenleri

Pürnekler, Akkoyunlu Türkmenlerini oluşturan iki federasyondan biriydi. (Diğeri Musullu).

Akkoyunluların son toprağı Bağdat, Pürneklerin yönetimindeydi. Şah İsmail, önce Pürnekleri itaate çağırdı. Fakat Pürnekler ikircikli davranınca Şah İsmail, Bağdat üzerine yürüdü. Haber Pürneklere ulaşır ulaşmaz bir kısmı Bağdat'tan çıkarak Halep'te Memlük sultanı Kansu Gavri'ye sığındı. Şehir ahalisi ise Şah İsmail'in adına hutbe okuttu ve onu Bağdat'a davet etti. Şah İsmail, Bağdat'ı aldığında Bağdat ve çevresinin idaresini Talişli Hadım Bey'e tevdi etti. Hadım Bey'e burada aynı zamanda halîfetü'l-hulefâ unvanı da verildi.[262] Sonraki dönemlerde Bağdat'ın yönetimini Musullu Türkmenleri ele aldı.

3.20. Rumlu Türkmenleri

Kızılbaş Devletinin kuruluşunda rol oynayan en büyük Türkmen topluluklarından biridir. Bu Türkmen boyu, birçok devlet adamı vermiştir Kızılbaş Devletine... Nur Ali Halife, Pîrî Bey, Div Sultan, Badıncan Bey, Kazak Sultan, Sofiyan Halife, Aygut Bey bu boyun öne çıkan beylerinden sadece birkaçıydı.[263]

***

[262] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.746 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.55 vd.

[263] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.43.

Rumlular, daha eskiden beri Safevî tarikatının müritleri idiler. Şah İsmail zamanında da yurtlarından kopup gelen Rumlular, Şah'a katıldılar. Onun emri altına girdiler.

Şah İsmail, Tarum'a geldiğinde...

Erdebil'e yürümeye başladığında...

Çukur Sa'd'dan çıkıp geldiği Dokuz Elem bölgesinde...

Erzincan'da...

Rumlular her fırsatta Şahlarına koştular, ona katıldılar. Şah'ın ordusunda savaştılar. Onu bir an olsun yalnız bırakmadılar.

Erzincan hükûmeti Şah İsmail tarafından Rumlulara verildi. Belh ve Şıbırgan, Kızılbaş ordusu tarafından alındığında, buraların hükûmet etmekle yine Rumlular görevlendirildi.

***

Rumlular, sadece Şah İsmail'in yanında savaşmakla kalmadılar. Anadolu'da kalan kısmı da Osmanlı'ya karşı Kızılbaş Devleti hesabına ayaklandı. Rumlu boyunun emri altında olan Erzincan'dan Osmanlı topraklarına girdiler ve ayaklanan boydaşlarına yardım ettiler. Ayaklanmayı bastırmakla görevli olan Osmanlı'nın Malatya hâkimi Faik Bey'i Tokat'ta meydana gelen savaşta öldürdüler. Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okuttular. Rumlular daha sonra İran'a gitmek isteyen Şehzade Murad'ın on bin kişilik ordusuna katıldılar. Şehzade Murad, bir törenle başına Kızılbaş tacı giydi. Sonra hep beraber Tokat'a geldiler. Şehir halkı Kızılbaşlarla savaşınca, Rumlular şehri ele geçirip yaktılar. Şehzade Murad, İran'a gidip Şah İsmail'e ulaştı. Rumlular ise hükûmet bölgeleri olan Erzincan'a çekildiler. Erzincan'a çekilirken yolda, Yollar Kasidi Sinan Paşa'nın komutasındaki orduyu perişan ettiler. Sinan Paşa'yı

da öldürdüler. Erzincan'a ulaştıktan sonra Çemişgezek'i aldılar.

***

Şah İsmail, Sultan Selim'in Kızılbaş Devleti üzerine yürümesi karşısında Rumlulara iç kısımlara çekilme emri verdi. Rumlular çekildikleri yerleri harabe hâline getirerek, Osmanlı ordusu için koşulları zorlaştırdılar. Bu taktik kısmen de olsa işe yaradı. Osmanlı ordusunda rahatsızlıklar baş gösterdi. Rumlular ise Şah İsmail'in ordusuna katıldılar ve sol kanattaki yerlerini aldılar. Bir kısmı ise Erzincan'da kaldı ve Osmanlı ordusu ile Tunceli'deki Tekir yaylasında yaptıkları savaşı kaybetti.

***

Çaldıran Savaşı'ndan sonra da Rumluların, önemli rolleri devam etti. Şah İsmail, vefat etmeden kısa bir süre önce Rumlulardan Div Sultan Rumlu'yu emirü'l-ümera makamına getirdi. Bu önemli makam, Rumlulara bir süre önemli avantajlar sağladı. Rumluların ileri gelenleri arasında; Şirvan emirü'l-ümerası Araz Han, sarayda halifetü'l-hülefa olan Hüseyinkulu Halife, Hoy hâkimi Deli Budak ve sarayda değişik görevlerde bulunan Kurban Sultan sayılabilir.[264]

3.21. Şamlu Türkmenleri

Halep Türkmenlerinin genel adına Şamlu denir. Bu Türkmen toplulukları, yazları Sivas'ın güneyinde bulunan Uzunyayla platosunda, kışın ise Halep-Ayntap (Antep) arasında

[264] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.43 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.98 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.219 vd.

konargöçer olarak yaşarlardı. Bu boylar, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'dan beri Erdebil'in bağlısı idi.[265]

Şah İsmail'i Erdebil'e ve oradan da Lahican'a kaçıran, orada eğiten ve Lahican Sûfîleri adıyla meşhur olan yedi kişiden biri de Şamlu boyunun temsilcisi Lala Hüseyin Bey'di.

Şah, devletini kurmak için zuhur ettiğinde Şamlular, Kızılbaş ordusunda yerlerini aldılar. Akın akın Şah'a koştular. Şah İsmail ile bütün savaşlara katıldılar. Erzincan'da Şah İsmail'e ulaşan Şamlular, Şirvan Seferi'nde, Şurur Savaşı'nda da yerlerini aldılar. Nihayet Tebriz alındığında yine oraydılar.

Şah İsmail, Kızılbaş Devletinin vekilliğini ve emirü'l-ümeralığını Şamlulara tevdi etti. Isfahan ve Yezd de alınınca Şamluların hâkimiyetine verildi. Herat alınınca burası da Şamlulara bırakıldı.

Çaldıran Savaşı'nda, Şamlular Kızılbaş ordusunun sağ kanadında yer aldılar ve orduya büyük katkı sağladılar. Çaldıran Savaşı'ndan bir süre sonra Şah İsmail'in eşi Taçlu Hanım'ı Şah İsmail'e getiren Isfahan veziri Mirza-Şah Hüseyin, Şamlulara mensuptu.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra da Şamlular, görevden göreve koştular. Şahlarının emirlerini harfiyen yerine getirmeye çalıştılar.

Şah İsmail, oğlu Tahmasb'ı Horasan hükûmetine atadığında yanına lala olarak Şamlu Durmuş Han'ı verdi. Bugün de Alevîler için kutsal sayılan Horasan bölgesinin hâkimiyetini elde ettiler. Şamlular, Sünnî Özbeklere karşı ata yurtlarını cansiperane savundular. Yaptıkları her saldırıdan yenik ayrılan Özbek-

---

[265] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.47-48.

ler, geri çekilmek zorunda kaldılar. Durmuş Han, Şah İsmail vefat edinceye kadar Horasan'ı yönetmeye devam etti.

Devlet bürokrasisinde yer alan en önemli simaları şunlardı: Lala Hüseyin Bey, Abdi Bey, Durmuş Han, Hüseyin Bey, Zeynel Han, Ağzıvar Han.[266]

3.22. Tekelü Türkmenleri

Esas kitlesi bugün de Teke yarımadası olarak bilinen Teke yöresi (Antalya) Kızılbaşlarından oluşmaktaydı.

Tekelülerden önemli bir grubun Erzincan'da Şah İsmail'e katıldığı bilinmektedir. Diğer boylar gibi Şah İsmail'in yanından ayrılmadılar, yanında kılıç salladılar. Şerur Savaşı'nda ve Tebriz'in alınmasında boy gösterdiler. Birçok sefere katıldılar.

Kızılbaş Devletini kuran Şah İsmail, mühürdarlık makamını Tekelülere verdi. Devletin asayişinin sağlanmasında farklı görevler üstlendiler.

Anadolu'da kalan Tekelüler, Osmanlı yönetimine karşı büyük bir ayaklanma başlattılar. Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Sultan, on beş veya yirmi bin kişi ile Teke yöresinde ayaklandı. Ayaklanma kısa sürede Sivas'a kadar yayıldı. Şahkulu muharebelerden birinde hayatını kaybetse de, kalanlar İran'a doğru yola koyuldular. Yolda Tebrizlilere ait bazı ticaret kervanlarını bastılar. İran'a ulaşanların önderlerini ticaret kervanlarını bastıkları ve habersiz isyan ettikleri gerekçesiyle cezalandıran Şah İsmail, kalanları ordusuna kattı.

---

[266] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.332 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.47 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.227 vd.; Zülfiye Veliyeva, Safevi Devlet Teşkilatı, s.40-41.

Nur Ali Halife'nin 1511 yılında başlattığı ayaklanmada çok sayıda Tekelü de destek verdi. Kızılbaş Devletinin birçok bölgesinde askerî birlik olarak görev aldılar. Kelhur'a dahi gittiler.

Şah Kulu Sultan, Mühürdar Saru Ali, Meşhed emiri Burun Sultan, Yeğen Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Reis Bey, Şerefeddin Bey, Karaca Sultan, Ahi Sultan, Çirkin Hasan Tekelülerin önemli beyleri arasında kaydedilmiştir.[267]

3.23. Turgudlu Türkmenleri

Karaman ilinde yaşayan Turgud oğulları Şah İsmail'in bağlıları arasındaydı. Tarihî kaynaklar, Turgudlu boyunun Nur Ali Halife ayaklanmasına katıldıklarını söylemektedir.

Bu boydan Musa Bey, Pîr Bayram, Kökezoğlu, Hasan Sultan, Kasım Ali Bey gibi önemli simalar, Şah İsmail döneminde ön plana çıkmıştır.[268]

3.24. Ustacalu Türkmenleri

Bu boyun adın nereden kaynaklandığı bilinmiyor. Ancak **usta** kelimesinden türediği kesin gibidir. Faruk Sümer'e göre; Ustacalu Türkmenleri Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerinde bulunan bazı oymaklar ile Kırşehir'e kadar yayılan Ulu Yörük adı verilen topluluklardan oluşuyordu. Javanshir ise boyun kökenini Suriye'ye dayandırmıştır.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın taliplerinin önemli kısmını bu Kızılbaş Türkmenler teşkil ediyordu. Şah İsmail devletini

---

[267] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.601 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.46 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.226 vd.

[268] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.695 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.51 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.241 vd.

kurmak için zuhur edince Ustacalulardan büyük bir grup, Erzincan çevresinden göçerek Şah'a katıldılar. Şah İsmail, Ustacaluların bulunduğu Bingöl yaylasına giderek burada müritlerini topladı.

Şeyhlikten şahlığa geçişte önemli rol oynayan bu Kızılbaş boyu, diğer boyların da Şah İsmail'e katılmasında lokomotif rol oynamıştır. Erzincan'a geldiğinde de içinde Ustacaluların bulunduğu çok sayıda Türkmen Şah'a katıldı. Sonraki zamanlarda önemli roller oynayacak Ustacalu Muhammed Han da işte burada Şah'ına kavuştu.

Bundan sonra Ustacalular, Şah'ın en sadık takipçilerinden oldular. Tebriz'in alınmasına kadar birçok yararlılık gösterdiler ve Şah İsmail'in tahta oturmasında önemli rol oynadılar. Kirman'ı Ustacalulardan oluşan bir birlik fethetti.

Bir süre sonra Diyarbakır, Ustacalulara verildi ve Diyarbakır'da asayişi sağladılar. Hatta Bitlis'e ve Cezire'ye bile hâkim oldular. Şah'ın ordusunda kılıç sallayan Ustacalular, Horasan bölgesindeki askerî faaliyetlerde yer aldılar. Tebriz şehrinin yönetiminde de Ustacaluların büyük bir rolü vardı.

Sultan Selim, İran'a doğru yürüyünce Şah İsmail, Diyarbakır'daki Ustacaluları yanına çağırdı. Onlar da, Diyarbakır'dan çıkarak ve yolları üzerindeki yerleşmeleri başka yerlere sevk ederek Şah'ın ordusuna katıldılar.

Çaldıran Savaşı'nda Ustacalu boyu, Kızılbaş ordusunun sol kanadında yer alıyordu. Osmanlı ordusunun sağ kanadını darmadağın eden Ustacalular, toplara zamanında yetişemeyince çok zaiyat verdiler.

Diyarbekir, ancak kanlı çatışmalardan sonra Osmanlılar tarafından ele geçirilebildi.

Ustacalulardan birçok büyük devlet adamı çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri Diyarbekir hâkimi Ustacalu Muham-med Han ve kardeşi Kara Han'dır. Diğerleri ise Kılıç Han, Çayan Sultan, Köpek Sultan, Menteşe Sultan, Sadreddin Han, Faruk Sultan, Abdullah Han, Çuhursad hâkimi Şahkulu Sultan gibi isimlerdir.[269]

3.25. Varsak Türkmenleri

Tarsus bölgesindeki Türkmenlerin genel adıdır. Daha Şeyh Cüneyd zamanında Erdebil'e bağlanan Varsak Türkmenleri, Şah İsmail zamanında devletin kuruluşunda rol oynadı. Şah, Erzincan'da iken ona katıldılar. Şah İsmail vefat ettikten sonra Varsaklar, Tarsus'tan İran'a göç etmeye devam ettiler.

Varsak, aynı zamanda bir kültürün adıydı. Kızılbaş ordusunu destanlar ve halk türküleri ile coşturan kişiler, varsağı da söylüyordu. Şah İsmail, varsağı türünde şiirler yazıyordu.

Nur Ali Halife'nin ayaklanmasına katılanların arasında Varsaklar da vardı. Çaldıran Savaşı'nda Varsaklar çarhçılar arasındaydı. Osmanlı ordusu, Çaldıran Savaşından sonra Varsakların Şah İsmail adına elde tuttuğu Kemah Kalesi'ni aldı. Direnen üç yüz kadar Varsak askeri, kılıçtan geçirildi. Özbek saldırlarına karşı Horasan bölgesine birçok göreve gittiler.

Varsaklardan Yusuf Bey, Muhammed Bey, Kara Üveys önemli simalar olarak karşımıza çıkmaktadır.[270]

---

[269] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.429 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.44 vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.221 vd.; Oktay Efendiyev, a.g.e., s.193.

[270] Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.718 vd.; Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.49vd.; Muharrem Uçan, Kızılbaş Ordusu, s.239 vd.

3.26. Sonuç

Şah İsmail, atalarından büyük bir Türkmen gücü teslim aldı. Daha devletini kurarken birçok Türkmen boyunu yanına kattı, ordu kurdu, devlet oldu. Devlet olduktan sonra da çok sayıda Türkmen boyunu, özellikle Akkoyunlu bakiyesi olan Türkmenleri emri altına aldı. Hepsine Kızılbaş tacı taktırdı.

4. Şah İsmail
Türkçe Konuşur, Türkçe Yazardı.

4.1. Giriş

Bütün tarihî kaynaklar, Şah İsmail'in ana dilinin Türkçe olduğunu, Türkçe konuştuğunu ve Türkçe yazdığını söylüyor.

Öncelikle Şah İsmail'in annesi Türk'tür; Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızıdır. Daha önce de anlattığımız üzere Uzun Hasan, Türklük bilincine sahip bir hükümdardı.

Babası Şeyh Haydar ve Safevî soyu da Türk'tür. Safevi soyunun Türk olduğunda ve tamamının Türkçe konuştuğunda şüphe yoktur.

Şah İsmail'in bağlıları, onunla beraber Kızılbaş Devletini kuranların kahir ekseriyeti de Türk'tür ve Türkçe konuşmaktaydılar.

***

Şah İsmail'in bugüne ulaşmış üç tane eseri vardır ve bunların hepsi Türkçe kaleme alınmıştır. Azerbaycan Türkçesi ile yazan Şah İsmail'in dilinde, ileride söz konusu edeceğimiz üzere, Horasan Türkçesinin de ağır etkisi tespit edilmiştir.

Peki, Şah İsmail, Türkçe dışında başka bir dil biliyor muydu?

Elbette biliyordu.

Farsçayı ve Arapçayı mükemmel şekilde kullanabiliyordu. Türkçe yazdıklarının dışında kaleme aldığı Farsça mektupları, Türkçe şiirlerinin dışında kalan birkaç Farsça ve Arapça şiiri, onun Farsçayı ve Arapçayı da üst düzeyde kullanabildiğini gösteriyor.

Ana dili Türkçe olan Şah İsmail, Farsçayı ve Arapçayı Lahincan'da eğitim alırken hocası Şemseddin Lahicî'den öğrenmiştir.

4.2. Eserleri

Şah İsmail'in günümüze üç tane eseri ulaşmıştır.

Şah İsmail'in birinci ve en önemli eseri **Divân**'ıdır. Tükçe yazılmıştır. En hacimli eseri de budur. Farklı yazmalar üzerinden yapılan çapraz doğrulamalarla Şah İsmail'in Divân'ının birçok baskısı yapılmıştır.

Şah İsmail'in bütün eserleri; Türkiye Türkçesinde Babek Cavanşir ile Ekber N. Necef tarafından yapılan baskı akademik düzeydedir.[271] Ancak Türkiye Türkçesinde yapılan en önemli çalışma, Prof. Dr. Muhsin Macit'e aittir ve tenkitli olarak yapılmıştır. Fakat bu çalışma sadece Divân'ı kapsamaktadır.[272]

Divân'da; gazel, kaside, rubai, terci-i bend, murabba, kıta, tuyuğ, koşma, geraylı, varsağı, bayatlı vb. şiir türleri bulunmaktadır.[273]

---

[271] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.123

[272] Şah İsmail, Hatâyî Divanı, Haz. Prof. Dr. Muhsin Macit.

[273] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı; Şah İsmail, Hatâyî Divanı, Haz. Prof. Dr. Muhsin Macit.

***

İkinci eseri **Dehname** (On Mektup) adını taşımaktadır.

İsmine aldanmayın; bu eserini de Türkçe yazmıştır Şah İsmail. Sadece bölüm başlıkları Farsçadır.

Dehname, bir aşk mesnevisidir. Eser; Allah'a hamd eden bir şiirle başlar, bir tevhidle devam eder. Hazreti Muhammed'i öven bir naatı, Hazreti Ali'nin menkıbelerini anlattığı bir başka şiir takip eder. Sonraki şiirde tevhid, nübüvvet ve velayet inançlarını tek başlıkta anlatır. On İki İmam'ı anlattığı bir başka şiirden sonra konuya girer.[274]

***

Şah İsmail'in üçüncü ve son eseri mesnevi şeklinde kaleme alınan **Nasihatname**'dir. Şah İsmail'in fikrî yapısını yansıtan bu kısa eser, dinî ve sosyal konular içerir. Nasihatname, bu bölümün sonunda tam metin olarak verilmiştir.

4.3. Eserleri Ne Zaman Toplandı?

Şah İsmail'in eserlerinin daha hayatta iken mi, yoksa o vefat ettikten sonra mı bir araya getirildiği hususu açık değildir. Fakat onun;

"Ey Hatâî fikr-i bikrin[275] eylerim eş'are[276] sarf[277]
Dutdı irfan meclisin defterle divân şimdiden"[278]

beytinden hareketle, daha hayatta iken şiirlerinin bir araya getirildiği düşünülmektedir. Şah İsmail'in eserlerinin müellif

[274] Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah İsmail Hatâî Külliyatı, s.507.
[275] Saf.
[276] Şiirler veya en iyi şair.
[277] Harcama.
[278] Şah İsmail Hatai, Azerbaycan İlimler Akademiyası, s.399; Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.45.

nüshası yoktur. Yani bizzat Şah İsmail tarafından kaleme alınan herhangi bir nüsha bulunamamıştır.

Eldeki bilgilere göre; ilk defa Şah İsmail'in eserleri, vefatından on bir yıl sonra oğlu Şah Tahmasb'ın emri ile bir araya getirilmiştir. Toplayan kişi Şah İsmail'in saray katibi ve Şah Tahmasb'ın saray erkanından olan Mahmud Nişaburî'dir. 1535 yılında yazılan bu nüsha, hâlen Özbekistan Taşkent İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü kütüphanesi el yazmaları bölümünde muhafaza edilmektedir. Bu nüsha, Taşkent nüshası olarak da bilinmektedir[279].

4.4. Eserlerinin Nüshaları

Şah İsmail'in eserlerinin başka nüshaları da vardır. Dünya kütüphanelerinde ondan fazla (Cevanşir-Necef, on üç tane daha yazma hakkında bilgi veriyor) yazması bulunmaktadır.[280]

1541 yılında yazılan bir nüsha, Paris Milli Kütüphanesi el yazmaları bölümündedir.

1545 yılında yazılan bir nüsha ise Tebriz Sultan Gurrai kütüphanesindedir.

Bunların dışında başka nüshaları da mevcuttur: Paris'te, Tebriz'de, İstanbul'da, Berlin'de, Tahran'da Britanya'da, Erdebil'de Vatikan'da ve Mezar-ı Şerif'te[281].

---

[279] Detaylar için bkz.: Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.48; Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.151-152.

[280] Detaylar için bkz.: Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.151-152.

[281] Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.49-50; Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Şah ismail Hatâ'î Külliyatı, s.152-155.

4.5. Sanatı

Şah İsmail, **Hatâî** mahlası ile yazdığı şiirleri sayesinde kendi çağının ve Azerbaycan sahasının en önemli şairlerinden biri olarak yükselmiştir.

Tarihin akışını değiştiren bir Türk hakanı olmakla birlikte;

"Nasihatnâme yazdım dervişâne
Cihanda olmak için bir nişâne"[282]

diyerek sanatın önemine vurgu yapmış ve adını yaşatacak şeyin eserleri olduğunun altını çizmiştir. Eser sahibi olmak böyle bir şeydir. Özeldir. Bizi dünyada kalıcı kılan şeydir.

***

Kızılbaş Devletinin ilk şahı olan İsmail, Horasan'daki eski Timurî şehirlerin yanı sıra, İsfahan, Şiraz ve Bağdat da dâhil olmak üzere pek çok kültür merkezinden gelen onlarca sanatkârı bünyesinde barındıran bir kütüphanin sahibi ve hamisiydi.[283]

Kayıtlara göre, Şah İsmail'in sarayında dört yüzden fazla sanatçı vardı. Azerbeycan'ın büyük şairi Habibî, **Melik-üş Şüerâ**[284] sanı ile Kızılbaş sarayında yaşıyordu.[285]

Kızılbaş sarayında ve Şah İsmail'in sarayında himaye gören bir diğer önemli sanatçı, ünlü ressam ve minyatür ustası Kemaleddin Behzat'tı. **Ressam ve müzehhiplerin reisi** olarak bilinen Kemaleddin Behzat hakkında Şah İsmail, şöyle bir ferman vermişti:

---

[282] Nasihatnâme'nin son beyti.

[283] A. Damla Gürkan Anar, Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme, İran Çalışmaları Dergisi, C: 1, S: 1, Ss.117-143.

[284] Şairlerin meliki.

[285] Gulemreza Mokhles, Şah İsmail Safevi'nin Edebi Kişiliği ve Türkçe Şiirleri, s.24.

"Bu ülkede zamanın nadiri, ressamların ustası ve müzehhiplerin reisi üstat Kemaleddin Behzat'tır. Onu Şah'ın lütuflarına ve Hakan'ın teveccühlerine malik edip ferman verdik."[286]

Şah İsmail'in eserlerinin merkezinde **aşk** kavramı vardır. Beşerî aşk konusunu az işleyen Şah İsmail'in ilgi alanı daha çok ilâhî aşktır. Bu bağlamda Hazreti Muhammed, Hazreti Ali, Hazreti Fatıma ve On İki İmam en çok işlediği konulardır. Hele Hazreti Ali, onun şiirlerinde özel bir yere sahiptir.

Şah İsmail'in güçlü kişiliği, şiirlerine de yansımıştır. O nazımda sadece içerik değil, şekil değişikliğine de gitmiştir. Kendinden öncekilerden farklı olarak, uzun gazeller kaleme almıştır.

Geleneksel olarak gazellerde beşerî aşk, kadın, şarap gibi konular işlenir. Oysa Şah İsmail, gazellerinde ağırlıklı olarak Ehl-i Beyt'i anlatmıştır. Hazreti Muhammed Mustafa'yı, Hazreti Ali'yi, Hazreti Fatıma'yı, On İki İmam'ı ve faziletlerini konu edinmiştir. Derin anlamlarına varıncaya kadar velâyeti açıklamıştır. İlâhî aşka göndermeler yapmış, gönül üzerine bam teline ustalıkla dokunan çok mısralar düzmüştür. Mehmet Temizkan'ın yerinde ifadesiyle; "gazelle nefes arasındaki fark, Hatâî'de şekilden ibaret kalmıştır."[287]

***

Şah İsmail, şiirlerini arı ve duru bir Türkçe ile yazmıştır. Çağının Azerbaycan Türkçesi ile kaleme aldığı şiirleri, bugün bile kolayca anlaşılabilir açıklığa sahiptir. Yabancı kelimelere özellikle tamlamalara çok az yer vermiştir. Onun şiirlerinde çağına göre Türkçe kelimelere, halk söyleyişlerine daha çok

---

[286] Gulemreza Mokhles, Şah İsmail Safevi'nin Edebi Kişiliği ve Türkçe Şiirleri, s.24.

[287] Mehmet Temizkan, Hatayî'nin Şiir Dünyası, s.21.

yer verdiği istatistiki olarak da tespit edilmiştir.[288] Türkçenin dil özelliklerine ustalık derecesinde sahip olduğu anlaşılan Şah İsmail, atasözlerini ve deyimleri büyük bir maharetle kullanmıştır.[289] Yetinmemiş, kelimelere yeni anlamlar yüklemiş, derinlik katmıştır.

Azerbaycan Türkçesi ile yazan Şah İsmail'in şiirlerinde Çağatay Türkçesi ile Horasan Türkçesinin özellikleri de tespit edilmiştir. Babak Javanshir, onun şiirlerindeki Horasan Türkçesi özelliklerini şöyle özetlemiştir:

"1. Şah İsmail Divânı'nda sıkça geçen olurmen, ohurmen, çekermen, bilürmen, yaturmen, édermen ve benzeri onlarca sözcük tipik bir Horasan Türkçesi özelliğidir.

2. Hatâî'nin dilinde kullanılan eş anlamlı ol-/bol- fiillerinin kullanılması Safevîlerin Horasan kökenli olmalarına bir kanıt oluşturması yanında, bol- fiilinin Azerbaycanlı dilciler tarafından pek çok yerde yanlış olarak bul- biçiminde okunmasının da altını özellikle çizelim.

3. Metnin Azerbaycan Cumhuriyeti dilcilerince yayınlanmış örneklerinde "neçük" sözcüğünün yanlış olarak néçün, néyçün ve niçin biçiminde okunduğuna sıkça karşılaşılmaktadır. Oysa söz konusu sözcük Doğu Türkçesi metinlerinde kullanılmış olan neçük sözcüğünden başka bir şey değildir. Bu durum Safevîlerin Horasan kökenli olmaları görüşünü bizce daha da pekiştirmektedir. Nitekim söz konusu sözcüğe, Eski Anadolu, Osmanlıca ve belirli bir ölçüde Acem Türkçesi sözcüklerini kapsayan Tarama Sözlüğü'nde de rastlanılmamaktadır.

4. Safevîlerin Horasan kökenli olduklarını destekleyen bir diğer husus, Hatâ'î Divânı'nında belirtme (accusativus) durumu eki olarak kullanılan -ı ekinin yanı sıra, sık sık Doğu Türkçesi'nde de

[288] Ali Erol, "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hatâî'nin Oynadığı Rol", s.9.

[289] Şiirlerinde iki yüzden fazla deyim tespit edilmiştir. Bkz.: Mehmet Temizkan, Hatayî'nin Şiir Dünyası, s.31 vd.

mevcut olan -nı belirtme (accusativus) durum ekinin de kullanılmasıdır."[290]

Şah İsmail, şiirlerini hem hece vezni ile hem de aruz vezni ile yazmıştır. Ancak hece ile yazdıkları daha başarılı bulunmuştur.[291]

4.6. Türkçe Dışında Yazmış mıdır?

Şah İsmail, eserlerini çağının Azerbaycan Türkçesi ile yazmıştır. Ancak şunu da ifade edelim ki, o dönem Osmanlı sahası ile Azerbaycan sahası arasında bugünkü derecede bir ayrım ve farklılaşma söz konusu değildir.

Şah İsmail'in Divan'ı, Dehname'si, Nasihatname'si ve bunların dışında kalan şiirlerinin tamamı Türkçedir. Onun Farsça ve Arapça da yazdığına dair bazı aktarımlar vardır. Şah İsmail'in Farsça ve Arapça bildiğine şüphe yoktur. Daha önce de onun Lahican'da Farsça ve Arapça öğrendiğini aktarmıştık.

Hatta eserlerinden Kur'an'a hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da geçen bilgileri, şiirlerinde büyük bir ustalıkla, büyük bir incelikle işlemiştir. Ancak o, Farsça ve Arapça yerine Türkçe yazmayı tercih etmiştir.

Şah Hatâî; büyük bir Türk şairidir, Türkçenin büyük şairlerinden biri olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır.

***

Şah İsmail'in Farsça şiirler yazdığı bazı kaynaklarda ifade edilmiş ve birkaç kıtalık bazı kısa örnekler aktarılmıştır. Günümüze sadece Farsça yazılmış birkaç kısa gazeli ve birkaç kıtalık şiiri ulaşmıştır. Onun Farsça şiirleri hakkında bilgimiz

---

[290] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.298.
[291] Detaylar için bkz.: Mehmet Temizkan, Hatayî'nin Şiir Dünyası, s.18-24.

de yalnız bu kısa örneklerden ibarettir[292]. Şah İsmail'in Arapça şiir yazdığına dair herhangi bir bilgiye ise sahip değiliz. Sadece Dehnâme'nin ikinci mektubunda Arapça bir kıta vardır ve bu kıtanın da ona ait olup olmadığı belli değildir[293].

4.7. Diğer Hatâîler

Şah İsmail, Anadolu'da büyük bir Hatâî rüzgârı yaratmıştır. Birçok şair, onun mahlasını kullanmıştır. Cân Hatâyî, Derdimend Hatâyî, Derviş Hatâyî, Kul Hatâyî, Pîr Hatâyî, Sultân Hatâyî, Şâh Hatâyî bunlardan bazılarıdır.[294]

Abdulbaki Gölpınarlı'nın yerinde yazdığı üzere, Alevîler Şah İsmail'in şiirlerini ağızdan ağıza cönkten cönge bugüne kadar getirmişlerdir. Bazen söyleniş şeklini, bazen kelimeleri değiştirmiş, hatta bazen onun olmayan şiirler de ona mal edilmiştir. Kimi zaman da şairi unutulan şiirler onun adına söylenmiştir.[295]

Farklı Hatâyîler çıkmış, farklı şairler aynı mahlası kullanmış, Hatâî adı daha da yayılmış, daha da büyümüştür. Öyle bir noktaya ulaşmıştır ki Hatâî, insanların ortak vicdanı hâline gelmiştir.

4.7. Nasihatnâme

Buraya Şah İsmail'in fikri ve ruhsal yapısını iyi yansıttığını düşündüğümüz **Nasihatnâme** adlı mesnevîsini alıyoruz:

---

[292] Şah İsmail Hatai, Azerbaycan İlimler Akedemiyası, s.550-556; Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.84

[293] Mustafa Ekinci, Şah İsmail ve İnanç Dünyası s.85-86.

[294] İbrahim Arslanoğlu, Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri.

[295] Abdulbaki Gölpınarlı, Kaygusuz Abdal-Hatayî-Kul Himmet, s.29.

"Sığın fazl-ı Hakk'a[296] ey talib-i râh[297]
Ki dûst aşkın özüne eyle hemrâh[298]

Teveccüh[299] kıl teveccüh ol kerime
Cemal-i enver-i zât-ı kadime

Tevekkül[300] kapısında sen mukim[301] ol
Târik[302]-i aşk içinde sen müstakim[303] ol

Teferrüc[304] ehli ol âlemde sadık
Tahayyür[305] şu'le[306]-i didare[307] âşık

Her iş kim dutasen aşkile dutgil
İki sanmaklığı ey can unutgil

Niyazmend[308] ol müdam[309] aşk ile doğru
Ki suret tebdil[310] edip olma oğru[311]

---

[296] Allah'ın lütfu, ihsanı.
[297] Yol.
[298] Yoldaş.
[299] Yönelmek. Kalbin Hakk'a boyun eğmesi ve her çeşit varlık ve olgunun sûretinden arınmakla Hakk'ı gözetmek. (Kâşânî, 2015, s.165)
[300] "Hakk'ı vekil edinmek. Bütün işleri sahibine bırakmak ve O'nun vekilliğine güvenmek. (Kâşânî, 2015, s.164)".
[301] İkâmet eden.
[302] Yol.
[303] İstikamet üzere olan, dosdoğru olan.
[304] Seyr.
[305] Tahayyur: Hayret. Sâliklerin nezdinde tevhid denizinde ve aşk vadisinde hayret ve şaşkınlık içinde gezinmek demektir. (Seccâdî, 2007, s.453-454)"
[306] Işık.
[307] Çehre.
[308] İhtiyacı olan, muhtaç.
[309] Daim olan.

Yakin bil doğruluk dost kapusudur
Hakikat[312] âleminin tapusudur

Ola sıdk[313] ile kim ki ehl-i niyaz[314]
Olar ol yol içinde saf şahbaz[315]

Kimin kim olmazsa özrü niyazı
Kabul olmaz niyazı hem namazı

Özünü mesken et bâbında hâk[316] et
Bu cismi marifet[317] âbında[318] pâk et

Ki menlik menzilini mahveyle daim
Ola gör hıdmette[319] aşk ile kaim[320]

İre ta fazl-ı Hakk'tan[321] sana en'am[322]
Düşe kalbine rahmet feyz-i[323] ilham[324]

---

[310] Değiştirme.
[311] Hırsız.
[312] Gerçek. Dört Kapı'dan dördüncüsü.
[313] Doğruluk, kalp temizliği.
[314] Dua, yakarış.
[315] Yiğit.
[316] Toprak.
[317] Bilgi. Dört Kapı'dan üçüncüsü.
[318] Su.
[319] Hizmet.
[320] Mevcut, bâki.
[321] Allah'ın lütfu, ihsanı.
[322] İn'am: Nimet vermek. İhsan etmek.
[323] "Istılâhî anlamı 'kesb ile elde edilen ve ilham yoluyla kalbe ilkā olan şeydir. Fiili sürekli, karşılıksız ve beklentisiz olan kimsenin fiiline de feyz denir. Feyzi sürekli olarak mahlukâta ulaştığı için Hakk'a feyz verenlerin ilki denir. Şeyler Rahmanî tecellî feyzi ile daima zâtî imkânlıktan "yok" olurlar ve Hakk'ın

Haberdar olasan her canibinden
Çıkar zat-ı şerifin küfr ü kinden

Erişe hâline aşk-ı ilâhî[325]
Ola câmında[326] daim derd-i âhı

Dilinde feth-i devlet ola yahû
Gönlünde hikmet[327]-i yahû vü menhû

Dilersen kim olasan ehl-i tevhid
Ki sende kalmaya bir şemme[328] taklid[329]

Gönül saf eyle saf ol sadıkâne
Safâ[330] birle hakikat âşıkâne

---

tecellîsinin feyzi ile "var" olurlar. Rahmanî feyzin yenilenmesi o kadar hızlı olur ki insan bunu idrak edemez. Gelmesi ile gitmesi birdir.' (Seccâdî, 2007, s.152)".

[324] "Kalbe gelen Hakk kaynaklı bilgi. Bu ilim kalbe gelirken o esnada kalbe hâkim ve baskın olan hâlin hükmüyle boyanır. (Kâşânî, 2015, s.78)".

[325] "..... Aşk, kalpte ortaya çıkan ve seveni yakan bir ateştir. Aşk bela denizi, ilâhî cünûn ve kalbin ve ma'şûku ile vasıtasız olarak kāim olmasıdır. ... 'Aşk tarikatın en önemli rüknüdür, bu makamı yalnızca terakki ve tekâmül mertebelerini aşmış olan kâmil insan derk edebilir. Âşık, aşkın kemâl mertebesinde kendinden geçer ve habersiz olur, zaman ve mekândan çıkar. Mahbûbun ayrılığından yanar. Bu sırada aşktan mest olur ve kendisi ve ma'şûku arasında bir şey görmez hâle gelir ve bu hakikî aşkın ta kendisidir.' ... (Seccâdî, 2007, s.49-50)".

[326] Kadeh.

[327] Eşyanın sırlarını öğrenmek, sonuçların sebeplerle irtibatını anlamak, gereken şeyi gerekli şartlarıyla gerektiği gibi bilmek. (Kâşânî, 2015, s.222)

[328] Nebze.

[329] Sahte.

[330] "Kirden paklanmak, vefâ erbabının yoluna katılmayı engelleyen pastan arınmak. Kalb, kulluk payının Rablıkta dürülmesi esnasında saflaşabilir. Böylece sülûkun yaratılmışlık karanlığının kalbe perde olmasını engelleyip hakikat yönünün nûrlarını ortaya çıkartmak anlamına geldiği ortaya çıkar. Bu nûrların ortaya çıkması, yaratılmışlık karanlığından geçip ezel nûrunda fânî olduktan sonra gerçekleşir. (Kâşânî, 2015, s.330)".

Kadim ü lâyezâl[331] ü ferd[332] ü yektâ[333]
Ki misli yok O'nun zâtına hemtâ[334]

Şerîki[335] yoktur O'nun zâtı hûdur[336]
Müberradır[337] kamudan şöyle Hûdur

Münezzehtir[338] kamudan ayn-i[339] zâtı
Veli her şeyde zâhir mucizatı[340]

İkilikten beridir Zât-ı Mutlak
Kemal-i kudretine şöyle saddak

Özüdür her işe serkâr[341] ü mimar
Bu remzi[342] anagil ey ehl-i ikrar

Cihanı târ ü mâr[343] etmek elinde
Yine bir demde var etmek elinde

Görünen gösteren gözle gören ol
Aparan getiren alan veren ol

---

[331] Zevâl bulmaz, yok olmaz.
[332] Eşi, benzeri olmayan.
[333] Tek, yalnız, eşsiz.
[334] Eş, benzer, denk.
[335] Ortak.
[336] Hudûr (huzur) için verilen anlam: Kalbin burhan kesinliğiyle huzur bulması. (Kâşânî, 2015, s.496)
[337] Arınmış, uzak.
[338] Arınmış, kusur ve eksiklikten yüce.
[339] Ta kendisi.
[340] Mucizeler.
[341] Başıdır.
[342] İşaret.
[343] Darmadağınık etme, parçalama.

Dahi kimden görersen bunca işler
Öz işidir ki işler bunca işler

Gâhi mazhar[344] cemale[345] gâh celâle[346]
Acep sırdır[347] bu sır "Celle celâle"[348]

Ki haktır secde çü fikrine fikrin[349]
Kilisa mescid ü küfrüne küfrün

Kim oldur her işin ayninde mevcut
Özüdür cümle mahlûk içinde mabud

Bahanedir velakin işi halka
Ki kulakta bu pendi[350] eyle halka

Onun hikmetlerinin kudreti çok
Ne deyim binihayet[351] pâyânı[352] yok

---

[344] Bir şeyin göründüğü, izhar olunduğu yer.
[345] "Ma'şûkun kemâlini izhar etmesidir. Allah'ın rahmet ve lütuf sıfatları anlamında da kullanılmıştır. (Seccâdî, 2007, s.85)".
[346] "Celâl Hakk'ın gözlerden ve bakışlardan gizlenmesi demektir. Ulûhiyet kahrının sıfatlarına da celâl sıfatları denir. (Seccâdî, 2007, s.83)".
[347] "Sır, hakikat, öz. Yaratma esnasında her mevcûdun Hakk'tan payı. Yaratma yönelişine 'Bir şeyi irade ettiğimizde ona "ol" deriz.. (Nahl suresi, 40)' âyetinde işâret edilmiştir. Sûfilerin Hakk'ı ancak Hakk sever, Hakk'ı Hakk talep eder, Hakk'ı Hakk bilir gibi ifadeleri belirttiğimiz anlamda Hakk'tan yaratıklarında bulunan 'sırr'a işaret etmektedir. Söz konusu sır, Hakk'ı talep eden, O'nu seven ve O'nu bilendir. Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Rabb'imi Rabb'im ile bildim.' (Kâşânî, 2015, s.293)".
[348] "O yücedir" anlamını taşıyan ve Allahü teâlânın ismi-i şerîfi söylenince, yazılınca ve işitilince söylenilen saygı ifâdesi.
[349] Ki Hak'dır secde çün zikrine fikrin.
[350] Öğüt.
[351] Nihayetsiz

Tarik-i ehl-i hak[353] bir özge hâldir
Kalanı yüz öyle çok kıyl ü kâldir[354]

Kim ol tevhid[355] makamıdır bu yollar
Bu yoldan çıkanı yol ehli yollar

Hakikat içre bil varlık özüdür
Deyilen hamı dilde öz sözüdür

Veli setr-i edeptir[356] görmek ondan
Beşer fi'lini yani bilmek ondan

Çıkarma perdeden dışra bu sırrı
İşit ey seyreden bahr[357] ile berri[358]

Geçit gözle sakın geçme bu suyi[359]
Deyü namahreme[360] açma bu sırri

---

[352] Son.
[353] Hak ehli. Hakk'ın yoluna uyanlar.
[354] Dedikodu.
[355] "Birdir demek ve birlemek anlamına gelmektedir. Birinci şekliyle tevhîdin anlamı imanın şartı olup marifetin başlangıcıdır. 'İkincisi ise imandan sonra hâsıl olan marifetin kemâlidir. (Seccâdî, 2007, s.481)".
[356] Edep perdesi.
"... Âriflerin ıstılâhında bu kelime 'Allah'ın hudûdunu koruyanlar (Tevbe suresi, 11)' ayetinden alınmıştır. Hudûd, ilâhî emir ve yasaklardan oluşmaktadır ve bunlarla amel etmek vacib, müstehab, haram veya mekrûhtur. Edep, müstehaplarla amel etmek ve mekrûhlardan kaçınmaktır. Edep bütün ahlakî güzelliklerin temeli ve ebedî saadete kavuşmanın sebebidir. (Seccâdî, 2007, s.114-116)"
[357] Deniz.
[358] Kara.
[359] Yön, taraf.
[360] Yabancı, el.

Makam-ı hayret[361] içre eyle seyran
Divâne esrik ü sermest ü heyran

Olasan ta kim ol didare mahrem
Visâl-i[362] hazreti dildare[363] hemdem[364]

Ezelden bir meseldir kim demişler
Tarikat pîrleri şekker yemişler

Ne ise zâhirin bâtını oldur
Zâhirden bâtına düş doğru yoldur

Nazar[365] eyle Hakk'ın hikmetlerine
Tealallah zehi kudretlerine[366]

Yarattı canını üş bu nefesten
Bunu bil çıkmadın sen bu kafesten

---

[361] Hayret: "Şaşkınlık demektir. 'Ehlullahın dilinde ise teemmül, tefekkür ve huzur anlarında ârîflerin kalblerine gelen hâllerdendir. 'Hülâsa hayret, hakikatlerin varlık denizinde gark olmaktır ve tefekkür yoluyla ârifin kalbine gelen variddir. 'Yokluğun yokluğu âlemine vardığın zaman hayretler içinde kalırsın ki kim olduğunu bilmez hâle gelirsin. İşte o zaman sende kıdem nûrları meydana gelmeye başlar ve seni kendinde bâki kılar. Şaşkınlık içinde ve onu ve hakikatini idrak edememenin âcizliği içinde kalırsın.' ... (Seccâdî, 2007, s.185-186)".

[362] "Kavuşma. İlk taayyün. Vasl, gizlenmeyle ortaya çıkmayı kavuşturan gerçek birliktir. Vasl, kulun beşerî niteliklerinden arınıp, Rabb'inin vasıflarıyla insana yaraşır tarzda nitelenmesi anlamına da gelebilir. ... (Kâşânî, 2015, s.585)".

[363] Sevgili.

[364] Arkadaş.
"Visal-i hazret-i dildare olmalı sanırsam."

[365] "Sûfîlerin nezdinde varlıkların hakikatlerini ve işlerini dikkatlice incelemek anlamına gelir. Hakk yolunun yolcusu sâlike olan ilâhî teveccühe ve ilgiye, aynı şekilde kulun Hakk'a olan teveccühüne de nazar denir. (Seccâdî, 2007, s.353)".

[366] Taâlâllah zehiy kudretlerine.

Ki bir gevher dürür eşyanın aslı
Ki onun menbaı madeni nesli

Gülher der dür[367] iledir kân-ı Güher[368]
Ne güherdir hakikat Hakk'a mazhar

Cihan katre onun bahri yanında
Ki gark[369] olur âkiller pâyanında

Veli katre değil deryadan ayru
Ulaşcak bir olur gel sanma gayru

Eline alıcak bir saf ayine
Yine özün görersen her ayine

Görünene güzgüde hem öz cemalin
Dahi nedir sene senden hayalin

Yakin bak kim sana senden yakındır
Irak bakma beru gel sen yakın dur

Yüzünde vü gözünde vü sözünde
Özüdür can olan ey can özünde

Kamuya devreden bir devr-i haktır
Özün bilene bir yahşi sabaktır[370]

---

[367] İnci tanesi.
[368] Cevher menbaı.
[369] "el-Gark: Boğulma. Sûfîler 'gark' dediklerinde, sevgiyi tam olarak yaşayanın kendinden geçtiği mertebeyi kastederler; böylece âşık, sevgiliye yakınlık deryasının dalgasında boğulmuş, ruhu, nefsi ve aklı hissetmekten yoksun kalmıştır. (Kâşânî, 2015, s.418)".

Kim mânâ her kimin hakkı değildir
Ki saf ü sıdk ile bağlı gönüldür

Eğer seyreylesen can iklimini
Saray-ı gülşeni[371] cânan elini

Kim özü cane can olmuş bir cane
Nihanı[372] geşt[373] eder hane bahane

Yakın ayrı değildir kendüden can
Ki bir mânâdadır derya vü umman

Güneş zerre vü hem zerre güneştir
Özüne özünü ey can ulaştır

Bu cismi aşk ile can eyle rûşen[374]
Ki zulmet[375] ref[376] olup cism ola ruşen

Kimin ki aşkı yok varma yanınca
Geçer fırsat o bu aşka yanınca

Ki ol aşk ile sermest ü divâne
Ona yoktur kalem varsa divâna

---

[370] Ders.
[371] Gül bahçesi.
[372] Gizli, saklı.
[373] Seyretme, dolaşma.
[374] Aydın, aydınlık.
[375] Karanlık.
[376] Lağv etme.

Yürü aşkın özüne pişe eyle
Yeter uzağı fikr endişe eyle

Bu demi hoş gör ey can Hakk'a şükret
Bu fikrini terkin[377] et var özge fikr et

Niye geldin ne getirdin cihane
Ne istersen ahiret câvidane[378]

Ne idin âlem-i vahdette[379] söyle
Bu kesret[380] evine düştün ki böyle

Bunu bildin ise erdin mekama
Ahiret menzili darü's selama[381]

Bunu sen iste bir ehl-i nazardan
Vere lutfeyleyip gizli haberden

Elinde variken bir ihtiyarlık
Hakk'ın âşıklarına eyle yârlık

---

[377] Silme.
[378] Sonsuza ait.
[379] "Hakk'ın kendisini kendisiyle ve taayyünü yönünden bilmesi ve idrâk etmesi. O, bütün itibarları, isimleri sıfatları, nispetleri ve izafetleri ortadan kaldıran gerçek birliktir. (Kâşânî, 2015, s.582)".
[380] Ârifler şöyle demişlerdir: Gayb ve şehâdet âlemi bir varlıktır. Yalnızca tecellîlerin mertebeleri hasebiyle kesret şeklinde tecellî etmiş ve her bir mazhar özel bir zuhûr ile zâhir olmuştur. Şuhûd mertebesine ulaşmayan kimse fazlalıkları ve çoklukları hakiki zanneder. Oysa başkalık ve kesret vehim ve hayalden başka bir şey değildir. (Seccâdî, 2007, s.502)
[381] Cennet. Selâmet ve eminlik yeri.

Elini alalar bir dar mahalde
Gerektir ançlayın yarı mahalde

Yârim deyen çok olur bunda ey yâr
Sakın her yetene aldanma zinhar[382]

Kimi sevsen onunla hem koparsan
Onu kim can ü dilden sen taparsan

Uzaktır menzilin azık kazangil
Yeter özendiğin dünyaya vazgil

Hayal aşkın özüne hemdem eyle
Onunla hoş safa sür hem dem eyle

Her an canda ki ola aşk hayali
Değildir hâldan ol hâl içre hâli

Olur bu aşk ile can Hakk'a vasıl
Ki aşkı olmayan candan ne hâsıl[383]

Teşebbüh[384] eyle ey can cavudane[385]
Yolunda kalma anın cism ü cane

Cemal-i Mustafa'ya ver selavat
Olasan cümleden sağ ü selamet

---

[382] Asla.
[383] Olan, ortaya çıkan, görünen.
[384] Benzemek.
[385] Sonsuz, daimî.

İbadetler başıdır ey karındaş
Selavat aşk ile ger ola yoldaş

Kimin aşkiyle yâr etti cihanı
Budur ayni ibadet tanı anı

Tevekkül[386] kıl tefekkür[387] ile idrak
Nedir ol âlem-i mânâda[388] levlak

Muhammed ümmeti kalmaz tamuda
Salavat ver canın yanmıya od'a

Ona ihlas[389] ile ümmet ola gör
Ona münkir[390] olanın gözleri kör

Hakkın dostunu bilgil dost olasan
Şana ulaşıban peyvest[391] olasan

---

[386] "Hakk'ı vekil edinmek. Bütün işleri sahibine bırakmak ve O'nun vekilliğine güvenmek. (Kâşânî, 2015, s.164)".

[387] "Düşünme. Aklın gayesine ulaşmasını sağlayacak ve dilediği şeyi arayıp incelemesi. Bir sûfînin dileği ve gayesi, sadece Allah'a yaklaşmaktır. (Kâşânî, 2015, s.143)"

[388] "İkinci taayyün olan mânâlar mertebesi. Bu mertebeye mânâlar âlemi denmesinin nedeni, küllî ve cüzi mânâların bu mertebede gerçekleşmeleri ve -hiçbir şey O'nun ilminin dışında kalamayacağı için- Hakk'ın ilminde ayrışmalarıdır. (Kâşânî, 2015, s.361-362)".

[389] İhlas: "Samimiyet. Kalp ve beden amellerini her çeşit art niyetten arındırmak demektir; böylece amel sadece Allah için olmuş olur. (Kâşânî, 2015, s.43)".

[390] İnkâr eden.

[391] Kavuşmuş.

Kimin elindedir bu cümle âlem
Bu hikmete ulaşır gerçek âdem

Nebi miraca çıktı kimi gördü
Makam-ı müntehada[392] kime erdi

Yol üstünde durur aslana vardı
Çıkardı yüzüğünü ona verdi

Dedi ki aramızda bu nişane
Bu sözüne mevaliler inane

Bunu fehm[393] eyle ki özge hayaldir
Hayal içre visal içre mealdir

Dahi sır var deyilmez halk içinde
Yine söz var diyesi hulk[394] içinde

Yürü şaha müdam gönlün açılsın
Lütuf eyle dilinden dür[395] saçılsın

Ki değme kimse olma şaha makbul
Nişan göster olasan ki şaha kul

---

[392] Sidretü'l Müntehâ: "Cennetin sonundaki ağaç. İlklerin ve sonların ilminin kendisinde son bulduğu ve altıncı veya yedinci cennette yer alan ağaçtır. İlâhî işler ondan iner ve süflî âlemden yükselen işler orada son bulur. (Seccâdî, 2007, s.421)".
[393] Anlayış, kavrayış.
[394] Huy. Ahlâk. Tabiat. Yaratılıştan olan haslet.
[395] İnci tanesi.

Nedir söyle bana şahın nişanı
Eğer mümin isen sen şahın tanı

Kimin aşkiye çizginir felekler
Ona secde eder göğde melekler

Mürüvvet[396] ve kerem lutf ü sehavet[397]
Nişanı şahın ey ehl-i saadet

Hasan Hüseyin sev candan hemişe[398]
Zehi kutlu ki can şaha bilüşe

Ali Zeynelibâd ü Bâkır ü Cafer
Olardır mümine mürşid ü rehber

Musa-i Kâzım Ali Musa Rızaye
Rıza vergil yakin ehl-i abâye

Taki vü ba Naki Şah Askerî'dir
Olar gör gil imamlar gevheridir

Erişti vade-i ahd-i Muhammed
Zuhur ede özün Mehdi Muhammed

Bu on iki imama kıl eyvallah
Eğer mümin isen yarınçün Allah

[396] İnsaniyet, mertlik, yiğitlik.
[397] Cömertlik.
[398] Daima.

Yakin oldu çıka sahib-zamanın
Vilâyet leşkeriyle[399] hanedanın

Alametler göründü cümle ahval
Ki tebdil görebilmez öyle ef'al

Cihan aksine döndü ey birader
Diler div ola insana beraber

Haçan dürüst ola bu ham hayaller
Yakışmaz yol içinde işbu hâller

Bu bikâr[400] iyesi mülkünü gözler
Görer bu mânâyı ışıklı gözler

Zuhur olmaz cihan karışmayınca
Bu âlem cümle küfre düşmeyince

Yine oynaya Şahın Zülfikârı
Muti'[401] ola onun emrine varı

Gel imdi bir dahi sohbeti dinle
Kulak tut bu sözün mânâsın anla

Edersen bundan âhir seyran onda
Ne köşek taht yaparsan yani bunda

---

[399] Asker, ordu.
[400] İşsiz.
[401] İtaatkâr.

Yükün zulm ise arkandan bırak gil
Teferrüc eyleyip didare bak gil

İresen menzile oynaya güle
Ki şeklin benzeye gülşende güle

Bu dünya mihnetün vahdete değşür
Özünü sıdk ile sen şahe tapşur

Hakkı erden âri müminden iste
Budur pendim sana şikeste beste[402]

Ere yeten Hakk'a yeter yakin bil
Eğer talip isen bu remzi bil gil

Bil ol can ki hakikat pîrimizdir
Yoluna teslim olmak emrimizdir

Eğerçi katreyi sudan yarattı
Veli öz aşkını ona yâr etti

Bevez'ullah kılgil sen sücudü[403]
Münevver eylegil iş bu vücudü

Zehi[404] suret ana canlar göricek
Yanımca sürünür olur bâlicek

[402] Kırık dökük.
[403] Secde etmek.
[404] Ne mutlu.

Gerek dürür sana her işte tâzim[405]
Melek Âdem'den alır ilm ü talim

Gönül gözüyle bak didar göresen
Nice bir sen der ü divar[406] göresen

Ne kim vardır bu surette göründü
Tecallâ[407] şavkını bunda gör indi

Ki bunda görmeyen can onda görmez
Kalır ol vaslını cânana ermez

Bu veçhin tefsiri Tevrat ü İncil
Ederler âh ü figan ehl-i tev'il[408]

Şeriat ve tarikat yollarıdır
Ki marifet hakikat hâllarıdır

Budur bu dört kitabın mânası hem
Özün bilip olasan yolda muhkem[409]

---

[405] Saygı, hürmet.
[406] Kapı ve duvar.
[407] Tecelli.
[408] Yorum.
Ayetleri ve ilâhî hükümleri kendi kendilerine tevil edenlerdir. Oysa "Onun tevilini Allah'tan ve ilimde rasih olanlardan başkaları bilmezler. (Âl-i İmran suresi, 7)". Rasih olanlardan maksat nübüvvet çerağından aydınlanmış olan temiz insanlar ve Ehl-i Beyt'tir. (Seccâdî, 2007, s.125)"
[409] Sağlam.

Yakin ehli[410] yanında yol bir oldu
Ki münkirler bu dergâhtan sürüldü

Bu yolda bir delil rehber gerektir
Tarikat içre ihlas er gerektir

Mürid oldur ola ehl-i iradet[411]
Her işte var ala pîrden icazet[412]

Haram ede uyhuyu dost yolunda
Yana pervane tek aşkın od'unda

Tarik-i evliya bir doğru yoldur
Yeter her yetene kendüyi buldur

Eğer olmaz isen bu yolda gerçek
Vilâyet sofrasından sen elin çek

Kerem kanı Ali'den haşa-lillah
Haçan öz çâkerini[413] ede gümrah[414]

---

[410] Yâkîn, Hakk'a yakınlık makam ve menzillerinden biri olup, yâkin ehline mukîn de denilir. Bu büyük hekimlerin ve ulemânın makamıdır. (Seccâdî, 2007, s.126)"

[411] "... İrâde, tarikat yolunun sâliklerinin yollarının başlangıcıdır. Zira irade, her işin mukaddimesi mesâbesindedir. Kul bir işi gerçekten istemedikçe o işi gerçekleştirmez. Bu nedenle tarikat sülûkunun temeli iradeden meydana gelmektedir. ... (Seccâdî, 2007, s.242)".

[412] İzin.

[413] Kul, köle.

[414] Yoldan çıkmış.

Muhibbi şah olan dermanda olmaz
Çıkar aydınlığa zulmette kalmaz

Çalınma dört yana bağlan Ali'ye
Erenler serveri Şah-i veliye

Mizan ü terazi sorgu vü mahşer
Eli elindedir fil cümle yekser[415]

Geçiren ol sıratü'l müstakimi
Onun ümmetidir ezel kadimi

Vilâyet şehrinin kadri Ali'dir
Hakikat bahrinin dürrü Ali'dir

Yedi tamu sekiz cennet nişanı
Kamusu sendedir anla beyanı

Vücudundan gider tamu sıfatın
Yaman huydur bırak elden beratın

Sıfat-ı ehl-i cennet yahşı hûdur
Ki huyu yahşı olan bahtludur

Kemal ehli ile olgil musahip
Ki ondan marifet kesbet[416] acayip

[415] Baştan başa.
[416] Elde etmek.

Özün bilmez ile durma oturma
Ömür zâye geçer aklın yitirme

Kişiye durmak oturmak gerektir
Veli öz ayıkıyla yeğrektir

Koma şah dâmenini[417] daim elden
Yapış silsilesine can ü dîlden[418]

Kim ki mânâ içre zâtı yoktur
Çürüktür sözünün bünyâdı[419] yoktur

Yakin sıdk âşıkın sermayesidir
Bu remzi bil ki ol can âyesidir

İman ehli isen ey can velakin
Ki cism-i can ü dîlde tutma kin

Budur sözüm sana benden emanet
Gönül yıkma veli eyle imaret[420]

Dahi yoldaş ile komşunu gözle
Ki halkın ayıbını sen açma gizle

Yoldaş odur rahmede yoldaşına
Yoldaşını uğratmaya yol daşına

---

[417] Etek.
[418] Gönül.
[419] Temel.
[420] Mamur etmek, şenlendirmek.

Hamı fazl-ı Hakk'a oldu betevfik[421]
Ola taliplere her yolu tahkik

Hamı emelden efzeldir[422] bir insaf
Hakk'ın öz evidir ola gönül saf

Hakk'ın ol haklığı ol hak hakk içün
Ki zat-ı fazl-ı Hakk mutlak hakk içün

Cemal-i pertev[423]-i şevki hakk içün
Kemal ü kudret-i aşkı hakk içün

Kemil-i ism ü esması hakk içün
Hem ol ismü'l müsemması hakk içün

Musalla arş ü ferş nakış hakk içün
Hem ol göğden inen yağış hakk içün

Muhammed Ali dini hakk içün
Veliler hırkası donu hakk içün

Nebi seyrettiği Miraç hakk içün
Ki Mekke Medine ol Hacc hakk içün

Tarih ü remz-i evliya hakk içün
İmam Hasan şehid canı hakk içün

---

[421] Uygun düşürme.
Uydurma. Muvafık kılma.
Cenab-ı Hakkın kuluna yardım etmesi.
[422] Daha faziletli, daha iyi.
[423] Işık.

İmamların şehidanı hakk içün
Dökülen Şah Hüseyin kanı hakk içün

Seyyid Gazi hocam hünkâr hakk içün
Erenler ettiği ikrar hakk içün

Ene'l-Hakk söyleyen Mansur hakk içün
Şehidler üste düşen nur hakk içün

Hem on iki şah imamlar hakk içün
Kıgırıcak yeten erler hakk içün

Ki üçler yediler kırklar hakk içün
Bu vala[424] kavm-i sermestler hakk içün

Safâ ehli süf-i Safi hakk içün
Ene'l-Hakk ehl-i insafi hakk içün

Urum abdalları sıdkı hakk içün
Horasan pîrleri nutku hakk içün

Nihan dervişlerin sırrı hakk içün
Bu yolda pîrlerin sırrı hakk içün

Ki Mecnun hasreti Leyli hakk içün
Kadılar hürmeti yolu hakk içün

Âşıklar ateş-i âhı hakk içün
Ki tesbih-i sehergahı[425] hakk içün

[424] Yüksek, yüce

Müdam çağırdığın ol şah hakk içün
Hacet kabul olan dergâh hakk içün

Suçum bağışla Şah-ı Kerbelâya
Kamu âşıklara şah evliyaya

Kabul et bu duayı ya ilâhî
Ki sensen cümle âlem padişahi

Şahın bir bendesiyem[426] has mevâlî
Didâr-ı aşka sadık la ü bâli

Ne erbabam ne zahid hâk-i pâyem[427]
Bihamdillah ki dûst aşkıyla bayem[428]

Lütuf ıssı ganidir padişehim
Ümidgâhım şahım püşt[429] ü penahım[430]

Nasihatnâme yazdım dervişane
Cihanda olmak için bir nişane

Teveccüh kıl tevekkeltü Alallah
Kulak çektim dedim erenlere şah

---

[425] Seher vaktinin.
[426] Hizmetkâr.
[427] Ayağını bastığı toprak.
[428] Zengin.
[429] Sırt.
[430] Dayanak, sığınılacak yer.

Hakk'ın fazlına bağlandık ezelden
Temennamız didârdır lemyezelden[431]

Hatâî dertmendem[432] bir kemine[433]
Anıcak "Hû" deriz şahın demine"

[431] Baki.
[432] Dertli.
[433] Hakir, aciz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEVLETÇE TÜRKLÜK

Kızılbaş sarayında sofra duası:
"Süfre hakkına,
Şah dövletine,
Gaziler kuvvetine,
Allah diyelüm
Allah Allah!"
Meclistekiler hep birlikte:
"Allah Allah!"

1. Unvanların Çoğu Türkçedir

1.1. Giriş

Kızılbaş Devletinin Türk devlet geleneğinin en seçkin örneklerinden biri olduğuna şüphe yok... Kızılbaş Devleti, bir Türk devletidir. Yapısı, kurumları ve bürokrasisi, Kızılbaş Devletinin Türk devleti olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde göstermektedir.

Öncelikle devletin kurucu hanedanı ve kuruluşunda rol alan kitleler Türk'tü, Türkmen'di. Kızılbaş Devleti Hans R. Roemer'in ifadesiyle; "... bir **Türkmen başarısıydı.**"[434] Bu başarı elbette bir tesadüf değildi. Devletin kurucuları, Türk devlet geleneğinden gelen devlet kurma ve yönetmedeki bütün yeteneklerini üst düzeyde kullanmışlardır.

Kızılbaş Devletinin tâbileri, yani halkı da Kızılbaş'tı. Kızılbaşlar, çevreye doğru yayılınca İranî halklar başta olmak üzere birçok halka hükmettiler. Özellikle Şah Abbas'a kadar devlet

[434] Hans R. Roemer, "Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları", Çev: Harun Yıldız, s.4.

kurumlarını ve yetkilerini ele alarak, Kızılbaş ülkesini büyük bir güçle yönettiler.

Devlet, **Kızılbaş Devleti**...

Ülke, **Kızılbaş Ülkesi**...

Şahlar, **Kızılbaş Padişahı**...

Askerler, **Kızılbaş Leşkeri** idi...[435]

Elbette Kızılbaş Devletinin Türklüğü, Hun veya Göktürk devletlerinin aynısı değildi. Kurulduğu coğrafya itibarıyla Arap ve Fars kültüründen etkilendi; onları da güçlü şekilde etkiledi. Türkler dışında başka halklardan kişiler de bürokraside yer aldı. Şah ve önemli görevliler için Türkçe, Arapça, Farsça karışık; emirler için ise Türkçe unvanlar sıkça kullanıldı.[436]

Şah İsmail'in kurduğu Kızılbaş Devleti, hiçbir zaman İran milliyetçisi bir karakter arz etmemiştir. Hele Farslık asla söz konusu olmamıştır. Devlet bürokrasisinin çok büyük kısmı, devletin varlığını borçlu olduğu Türkmen beylerine teslim edilmişti.[437]

Sadece bununla kalınmamış; Diyarbekir'den Horasan'a değin Türkçe devletin ve halkın ortak dili kabul edilmiş, edebiyat başta olmak üzere bilim, eğitim, resim, müzik, mimarlık gibi bütün alanlarda Türkçeye ve Türk motiflerine ağırlık verilmiştir. Resmî yazışmalarda, orduda, sarayda Türkçeye itibar edilmiş, birçok unvan Türkçe kelimelerden seçilmiştir. [438]

***

Öte yandan Kızılbaş Devleti, kurulduğu zaman ve mekân gereğince birçok Türk devletinden de etkilenmiştir. Başta

---

[435] Bkz: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s.149-50.

[436] Zülfiye Veliyeva, Safevi Devlet Teşkilatı, s.152.

[437] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", İA, 11/278.

[438] Ali Erol, "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hatai'nin Oynadığı Rol", s.96.

Akkoyunlu[439] olmak üzere, Karakoyunlu, Çağatay ve İlhanlı[440]; en son da Osmanlı[441] devletlerinin devlet yapıları, Kızılbaş Devletini etkilemiştir.

Bunu gayet doğal görmek gerekir.

Kızılbaş Devleti, Akkoyunlu devletinin yerine, Akkoyunlu ise Karakoyunlu devletinin yerine kurulmuştu. Bu devletler kuruldukları dönem ve coğrafya itibarıyla birbirlerinin vârisiydiler.

Kızılbaş Devleti üzerinde Akkoyunlu devletinin etkisi daha belirgindi. Çünkü Şah İsmail, kendini anne tarafından dedesi olan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın doğal vârisi sayıyordu. Bu nedenle Şah İsmail; "sadece Akkoyunlu devletinin elinde bulunan memleketleri almakla kalmadı, onun idari teşkilat ve kurumlarını da aldı."[442]

1.2. Şah, Hakan, Bahadır

Kızılbaş Devleti'ni kuran İsmail'e, Şahlık unvanı, daha çocuk yaşındayken verildi. Çünkü Şah İsmail, devletini kurduğunda daha 15 yaşında bir çocuktu (Doğumu 1487, tahta oturması 1501). Şah kelimesi, daha önce de açıkladığımız gibi Sankritçe bir kelime olup, Farsçaya da buradan geçmiştir. Şah İsmail, şahlık kavramının içini Türklükle doldurmuştur.

---

[439] Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, 10/57.

[440] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK Yay., Ankara 1988, s.268.

[441] Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, 10/57.

[442] Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, 10/57.

Kızılbaş şahları için resmî yazışmalarda **Sultan, Bahadur Han** unvanları mutlaka yazılır, **Hakan** unvanı yalnız eserlerde değil, resmî yazılarda da sık sık kullanılırdı.[443]

Hakan, Han ve **Bahadır** sanları, Türk kültür havzasına ait kadim unvanlardır.

Safevi vakanivüsü İskender Bey Münşî, Şah İsmail'i şöyle tanıtmaktadır:.

> "... ahlakı güzel, ülkeler fetheden at binicisi, haşmet ve dehşet semasının güneşi, Haydarî devletinin Cihannüması ve hak On İki İmam mezhebinin aynası, Padişahlar Padişahı, Murteza tabiatlı, Vilâyet burcunun incisi, Keyan ülkelerinin tahtına malik, yani Süleyman sanlı **ulu Hakan** Şah İsmail."[444]

1.3. Begüm, Hatun

Kızılbaş Devletinde hanedan kadınları **begüm, hatun** ve **hanım** gibi unvanlar taşıyordu.

Bunların tamamı da Türk kültür havzasına ait unvanlardır. **Beg** (bey) sanından kadınlar için **begüm, han** sanından yine kadınlar için **hanım** unvanları türetilmiştir. **Hatun** ise İslâm öncesi Türk devletlerinde Hakan eşleri için kullanılan yaygın bir sandı.

Şah İsmail'in annesi Alemşah, **Begüm;** ilk eşi Behrûze ise, **Hanım** ve **Begüm** unvanlarına sahiplerdi. Şah İsmail'in Musullu Türkmenlerine mensup diğer eşi Taçlı'ya ise, hem **Hatun** hem **Begüm** unvanı verilmişti.

Diğer hanedan kadınları ise **hanum** ve **sultan** unvanlarını taşıyordu. Mesela Şah İsmai'in kızları Peri Hanım, Mehin Banu

---

[443] Faruk Sümer, Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, cilt I, İst. 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yayın), s.235.

[444] Aktaran: Zülfiye Veliyeva, Safevi Devlet Teşkilatı, s.153.

Sultan, Haneş Hanım ve Hayrünnisa Begüm, bunlara örnek olarak verilebilir.[445]

1.4. Mirza

Şah İsmail'in çocukları[446], Farsça **mirza** (beyzade, beyoğlu) unvanına sahipti. Mesela Elkas Mirza, Sam Mirza, Rüstem Mirza, Behram Mirza, Sultan Hüseyin Mirza bunlar arasında sayılabilir.[447]

Mirza, Akkoyunlu hanedan üyeleri için de (mesela Rüstem Mirza) kullanılan bir unvandı.

1.5. Bey, Sultan ve Han

Kızılbaş Devletinin kuruluş yıllarında bütün emirler, Türkmen geleneğince **bey** unvanı taşıyordu. Sonraki zamanlarda devlet büyüdükçe ve sınırlarını genişlettikçe **Sultan** ve **Han** unvanları daha yaygın şekilde kullanılmaya başlandı.

Eşikağasıbaşıları; beg, hatta bazen **han**,

Kullarağası; daima **han** unvanı alıyordu.

Tüfekçiağalarının da **han** unvanını taşıdıkları olurdu.

Bey ve **han** sanları da Türk kültür havzasına ait sanlardır. Her ikisi de en eski tarihlerden beri Türkler tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim Oğuzların en eski atası Oğuz da **han** unvanını taşıyordu.

---

[445] Faruk Sümer, "Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları", cilt I, İst. 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (Yayın), s.235–236.; Maryam Akbarınoshad, Şah İsmail ve Osmanlı İle İlişkileri, s.49-51.
Faruk Sümer, "Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları", s.236.

[446] Şah İsmail'in altısı erkek, beşi kız toplam on bir çocuğu vardı. Bkz.: Maryam Akbarınoshad, Şah İsmail ve Osmanlı İle İlişkileri, s.50.

[447] Maryam Akbarınoshad, Şah İsmail ve Osmanlı İle İlişkileri, s.50-51; Faruk Sümer, "Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları", s.236.

1.6. Vezir

Devletin en önemli makamı **vezareti buzurg, vezir-i azam** makamı idi. Erken dönemlerde çok önemli yetkileri olmasa da, Kızılbaş beylerinin etkisi azalınca vezirin yetkilerinde artış olmuştur.[448]

Vezirlik sadece Farslara ait değildi, vezir olan çok sayıda Türk de vardı. Şah İsmail'in ilk veziri Emir Zekeriya, Tebrizli bir Azerbaycan Türküydü. Sadr Emir Abdullah ve Vezir Emir Celaleddin Muhammed Tebrizi de Azerbaycan Türklerindendi.

1.7. Sadr (Sadr-ı Hassa ve Âmme)

Kızılbaş Devletinin dinî ve hukuki işlerinden sorumlu olan **sadr** makamı, **Adalethane**'nin de başıydı. Devletin ilk zamanlarından itibaren siyasi kurumlarla iç içe geçmişti. Hatta devletle ilgili genel konuların konuşulduğu **Divân**'da da yer alıyordu. Savaşların sevki ve yönetiminde bile söz sahibiydi.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra durum değişti: Sadece hukuk ve vakıf işlerini yürütmekle yetkilendirildi.[449] Bir süre sonra hukuki işler de **Divân beyi**nin uhdesine bırakıldı. En yüksek mahkeme görevini yürüten Divân beyi, ekseriyetle Türk kökenlilerden seçiliyordu.[450]

---

[448] Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, 10/57.

[449] Gülay Karadağ Çınar, Safevî Devleti'nde Dinî Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şiî Ulemayla İlişkileri, s.41.

[450] Tufan Gündüz, "Safeviler", DİA, 28/455.

1.8. Korçubaşı

Türkçe bir kelime olan **korçu,** Kızılbaş Devletinin özel kuvvetlerine verilen bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Korçular, hem Karakoyunlularda hem de Akkoyunlularda olan bir askerî birlikti.

Kızılbaş Devletinin önemli silahlı güçlerinden biri olan Korçuların teşkili, devletin kuruluş devrinde sağlandı. Bütünüyle seçkin birliklerden oluşan korçular, Korçubaşı unvanı verilen bir Türkmen beyine bağlıydılar.[451]

Korçubaşı unvanına ilk olarak 1505 yılına ait Safevî kroniklerinde rastlıyoruz.[452] Kaynaklarda rastladığımız ilk korçubaşı, Dede Abdal Bey'dir. İlk dönemlere baktığımızda korçubaşıların genellikle Ustacalu, Tekelü ve Şamlu oymaklarından seçildiği görülmektedir.[453]

Korçubaşları, Şah İsmail'den sonra da güçlerini ve etkili konumlarını sürdürdüler. Hatta Şahların seçimlerinde önemli rol oynadılar.[454]

Korçular öldüğünde, eski Türk âdetlerine uyularak tüm silahları ve atı ile birlikte gömülürlerdi.[455]

1.9. Beylerbeyi

Emir'ül ümera da denilen **Beylerbeyi,** eyaletlerde görev alan üst düzey Kızılbaş beyleriydi.

---

[451] Zülfiye Veliyeva, Safevi Devlet Teşkilatı, s.156-157.

[452] Eralp Erdoğan, "Kızılbaş ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55, 2 (2015), 75-88.

[453] Eralp Erdoğan, "Kızılbaş ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55, 2 (2015), 75-88.

[454] Zülfiye Veliyeva, Safevi Devlet Teşkilatı, s.156-157.

[455] Ahmed Guliyev (2014), "Venedik Sefiri Michele Membre'nin Seyahatnamesi'nde Kızılbaş Devleti", Safeviler ve Şah İsmail, s.266-267.

İlk dönemler **hâkim** veya **han-ı hanan (hanlar hanı)** unvanları ile anılıyorlardı. Sonradan en üst makamı ifade etmek için **beylerbeyi** unvanı kullanılmaya başlandı.

Beylerbeyi atandıkları eyaletlere maiyetleri yani boyları ile birlikte gidiyor, boyundaki erkekleri silahaltına alıyor ve savaş zamanında orduya katılıyordu.[456]

1.10. Halifetü'l-Hulefâ

Safevî şeyhleri, daha devlet olmadan bağlılarının bulundukları yerlerde yerli halktan **halife** unvanı taşıyan temsilciler atıyorlardı. Bunlar doğrudan doğruya şeyhlerden emir ve talimat alan özel yetkilerle donatılmış kişilerdi. Tarikat büyüyüp bağlılar artınca, **Halifetü'l-hulefâ** makamı kuruldu.

Şah İsmail, devletini kurduğunda da bu kurumu aynı şekilde korudu. Halifetü'l-hulefâ, tarikat içinde **Mürşid-i Kâmil**'den (yani Şah İsmail'den) sonra ikinci adamdı. Emri, Şah'ın emri; sözü, Şah'ın sözüydü. Onların verdikleri emir ve fermanlar Şah adına geçer, emirlerine kayıtsız şartsız uyulurdu.[457]

1.11. Mehter

Mehter, esasen Farsça bir kelimedir: **Mihter.** "Büyük", "daha büyük" anlamlarına gelir.[458] Askerî ve resmî müzik takımı, en eski devirlerden beri Türk devlet geleneğinde yer alsa da,[459]

---

[456] Tufan Gündüz, "Safeviler", DİA, 28/455; Gülay Karadağ Çınar, Safevî Devleti'nde Dinî Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şiî Ulemayla İlişkileri, s.41 vd.

[457] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.169.

[458] Ayrıca **Çadır Mehteri** adı verilen bir başka mehter daha vardır. Bunlar da padişah çadırlarını kurar ve kaldırırdı. Detaylar için bkz.: Nuri Özcan, "Mehter", DİA, 28/545-549.

[459] Detaylar için bkz.: Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, s.15 vd.

bu müzik takımı için mehter adının kullanımı daha geç dönemlere aittir.

Kaynakların bildirdiğine göre, Türk kültür tarihinde Hunlardan beri, mehterin işlerini yapan askerî birlikler vardı. Tabiatıyla diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, Kızılbaş Devletinde de **Mehter** bulunuyordu. Mehter, hem takımın adı hem de takımın başındaki kişinin unvanı idi.

1.12. Diğerleri

Bunların dışında Kızılbaş sarayında;

* **kullarağasıbaşı,**
* **eşikağasıbaşı,**[460]
* **tüfenkçiağası,**
* **emirşikarbaşı,**
* **emirahurbaşı,**
* **hekimbaşı,**
* **yüzbaşı,**
* **sofracı**

gibi Türkçe unvanlara sahip birçok görevli bulunmaktaydı.

[460] Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, 10/57.

2. Kızılbaş Ordusu, Türk Ordusudur.

2.1. Askerî Unvanlar

Şah İsmail çağında Kızılbaş ordusu, Türkmenlerden oluşuyordu; kelimenin tam anlamı ile Türk ordusuydu. Askerî teşkilatta, korçu (korçı), onbaşı, yüzbaşı, minbaşı (binbaşı) gibi Türkçe unvanlar görülürdü.[461] Söz konusu rütbelerden de anlaşılacağı üzere Kızılbaş ordusu onluk sistemle teşekkül etmiş bir Türk ordusuydu.

Kızılbaş ordusunda **Çuğurcu (Çığırcı)** adı verilen kişiler vardı ki, bunların görevi savaş gününde çığlık atmak ve bu şekilde düşmanın yüreğine korku salmaktı. Bunların yanında Türkçe marşlar okuyan **Ozancılar**, askerleri coşturmakla görevliydiler.[462]

---

[461] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.3.

[462] Cihân-Güşâ-yı Hakan'dan naklen; Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, Çevirenin Notu. s.56-57.

Kızılbaş ordusunun önemli bir unsuru da **Mehter**di. Mehter, bir devlet sembolü idi; bir savaş alameti, hatta bir savaş aleti idi.[463]

Çaldıran Savaşında iki kurşunla yaralanan Şah İsmail, mehteri Hızır Ağa Ustaclu'nun özverili yardımları sayesinde bataklıktan kurtulup geri çekilmesini sürdürebilmişti.[464]

Mehter, Kızılbaş ordusunda aynı zamanda at bakıcısı anlamına gelirdi.

2.2. Ordu Düzeni ve Komutanlar

Kızılbaş ordusunun ordu düzeni, sağ ve sol kanat olmak üzere ikili bir yapıya sahipti. Geleneksel Türk ordu düzenine uygundu.

Şah İsmail'in savaşlarını takip ettiğimizde geleneksel Türk ordu düzenini daha net şekilde görürüz.

Şah İsmail 1501 yılında Erzincan'dan çıkıp, babası ve dedesinin intikamını almak üzere Şirvan üzerine gittiğinde Kızılbaş ordusu ikili yapıya sahipti.

Ordunun sağ tarafında Şamlular, sol tarafında ise Ustacalular vardı.[465] Dulkadırlılar, Tekelüler ve Rumlular ise Şah İsmail ile merkezde bulunuyorlardı.[466]

Bu savaşta Şah İsmail'in komutanları şöyleydi:

* Avşar Dana Bey
* Aykutoğlu İlyas Bey
* Bayburdlu Karaca İlyas
* Çolpan Bey
* Dulkadırlı Selman Bey Hazin

---

[463] Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, 8/33.

[464] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.180.

[465] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.20; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.63.

[466] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.63.

* Ferraşhane Darugası Saru Şeyh
* İvaz Sultan
* Kaçar Kara Pîrî Bey
* Karamanlu Bayram Bey
* Karamanlu Kılıç Bey
* Mühürdar Avşar Halil Bey
* Pervaneci Avşar Pîrî Bey
* Sofracı Avşar Hüseyin Bey
* Şamlu Lala Hüseyin Bey
* Şamlu Tavacı Abdi Bey
* Talişli Hulefâ Bey
* Ustacalu Karahan
* Ustacalu Muhammed Han
* Ustacalu Sûfîoğlu Ahmed Bey. [467]

Akkoyunlu Elvend'i yendiği Şurur'da da Şah İsmail'in ordusu, ikili yapıya sahipti ve yine ordunun askerî varlığı Türkmenlerden oluşuyordu. Başlıca komutanlar şunlardı:

* Bayburdlu Karaca İlyas
* Dulkadırlı Dede Abdal Beğ
* Dulkadırlı Keçel Beğ
* Kaçar Pîrî Beğ
* Karamanlu Bayram Beğ
* Rumlu Ali Bey (Div Sultan)
* Şamlu Abdi (Abidin) Beğ
* Şamlu Lala Hüseyin Beğ
* Tekelü Helvacıoğlu İlyas Beğ
* Tekelü Saru Ali Beğ
* Ustacalu Muhammed Beğ
* Taliş Hadim Beğ.[468]

[467] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.63.

1503 yılında Alma-Kulağı'nda[469] Akkoyunlu Murad'ı yendiğinde de Kızılbaş ordusu, Türkmenlerden teşkil edilmişti. İkili yapının da korunduğu bu savaşta, komutanla-rından bazıları şu kişilerdi:

* Dede Abdal Bey
* Hulefâ Bey
* Karamanlu Bayram Bey
* Lala Hüseyin Bey
* Mansur Bey Kıpçaki
* Şamlu Abdi Bey
* Şamlu Yeğen Bey
* Ustacalu Muhammed Bey
* Mühürdar Saru Ali[470]

Meşhur Çaldıran Savaşı'nda, sağ ve sol koldan oluşan Kızılbaş ordusunun sağ kanadında Şah İsmail, sol kanadında Diyarbekir hakimi Ustaclu Muhammed Han vardı. Komutanları çok büyük oranda Türkmen beylerinden oluşsa da, az sayıdaki İran kökenliler de dikkat çekmektedir. Bu durum, devletin sınırlarının ulaştığı bölgelerle ilgilidir.

* Ustacalu Muhammed Han
* Ustacalu Saru Pire (Korçubaşı)
* Afşar Sultan Ali Mirza
* Dulkadır Halil Sultan.
* Kaçar (?) Serdar Beğ
* Rumlu Nur Ali Halife
* Şamlu Ağzı Var'ın kardeşi

---

[468] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.21; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.160.

[469] Tufan Gündüz'e göre bu yerin adı "Alma Bulağı" olmalıdır. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.75.

[470] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.75-76.

* Şamlu Durmuş Han
* Şamlu Lala Hüseyin Beğ
* Şıracı-başı Pîr Beğ
* Tekelü Köse Hamza Beğ
* Türkmen Veli Can Beğ
* Ustacalu Kara Beğ
* Ustacalu Muhammed Bey (Sofracıbaşı Çayan Sultan)[471]
* Ustacalu Ulaş Beğ
* Kahi Beğ
* Mir Abdulbaki
* Mir Seyyid Şerif
* Pîr Budak Beğ
* Seyyid Muhammed Kemûne
* Kara Sinan.[472]

2.3. Kızılbaş Özel Kuvvetleri: Korçular

Kızılbaş ordusunun seçkin birliklerinden en önemlisi, **korçu**lardı. Kızılbaş Devletinin kuruluş devrindeki önde gelen silahlı güçlerinden biri olarak varlık buldular. İlk defa 1500 yılında Bakü kuşatmasında kayda geçmişlerdir.

Kızılbaş askerlerinin içindeki tecrübeli süvarilerden oluşturulan bu birlikler, boylarının adlarıyla anıldılar: Dulkadır Korçuları, Ustacalu Korçuları, Çepni Korçuları gibi...

Şah İsmail döneminde, sayıları bin ile üç bin arasında değişen korçuların tespit edilebilen görevleri şu şekildeydi:

* Şah'ın yanında savaşmak,
* Şah'ın emri ile şahın katılımı olmaksızın askerî seferlere çıkmak,

---

[471] Diyarbekir hâkimi Ustacalu Muhammed Han ile isim benzerliği vardır.

[472] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.36-37.

* Sarayı korumak,
* Eyaletler için çıkan kararları eyaletlere taşıyarak kararı yerine getirmek.[473]

2.4. Ordunun Temel Gücü: Türkmenler

Daha önce defalarca belirttiğimiz üzere, Kızılbaş ordusu bir Türk/Türkmen ordusuydu. Bu ordu, Şah İsmail'i başarıdan başarıya, zaferden zafere taşıdı. Türkmen gücünün olmaması hatta gevşek davranması bile, ordunun dolayısıyla devletin başarısızlığı demekti.

Şah İsmail, Çaldıran Savaşına kadar, giriştiği hiçbir savaşı kaybetmedi, ancak Kızılbaş birliklerinin küçük çaplı yenilgileri olmuştu. Şah İsmail'in ordusunun başında gitmediği bu seferlerde ilk yenilgi, Türkmenlerin bir protestosu ile gerçekleşti.

Horasan bölgesinde bulunan Gicduvan Kalesi kuşatmasında İsfahanlı yerleşik bir İranlı olan Emir Necm Sânî'nin, ordunun başında bulunmasını hazmedemeyen Kızılbaş Türkmenler işi gevşek tuttular. Kale kuşatması başarısız olduğu gibi, Emir Necm Sânî de yakalanarak öldürüldü.[474] Kızılbaş askerleri, Emir Necm'i kibirli buluyorlardı.[475]

Esasen Kızılbaş Türkmenler, Şah İsmail'e çok bağlıydılar. Türk tarihinde askerlerinin bu kadar büyük sevgi ile bağlı olduğu ikinci bir hakan bulmak zordur. Onlar Şahları ile savaşmayı ve böyle bir savaşta ölmeyi gurur sayıyorlardı.

Kaynaklara yansıdığına göre, Kızılbaş askerleri zırhsız bir şekilde, hatta yakaları açık, bazı kaynaklara göreyse üst tarafları çıplak şekilde savaşıyorlardı. Özellikle Kızılbaş askerleri

---

[473] Korçular hakkında detaylı bilgi için bkz.: Eralp Erdoğan, "Kızılbaş ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55, 2 (2015), s.75-88.

[474] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.174-175.

[475] İskender Bey Münşi, Tarih-i Âlemara-yi Abbasi, s.112.

teslim veya esir olmamak için elinden geleni yapıyor, genellikle ölünceye kadar savaşıyorlardı. Kemah Kalesi'ni savunan üç yüz Kızılbaş Varsak Türkmeni de Osmanlı ordusuna teslim olmak yerine ölünceye kadar savaşmayı tercih ettiler.[476] Çaldıran'da da hiçbir Kızılbaş askeri teslim olmadı. Yolunu bulanlar geri çekildi, bulamayanlar ise ölünceye kadar savaştı.[477]

Şah İsmail, bütün savaşlara bizzat katılıyordu. Savaş meydanında askerleri ile kılıç sallıyor, bu durum askerleri için büyük motivasyon kaynağı oluyordu. Hatta Şah, Çaldıran Savaşında elinden ve pazusundan iki kurşun yemesine rağmen savaşmaya devam etti.[478] Şah İsmail'in ve dönemin Kızılbaşlarının bize öğrettiği şey şudur: Kızılbaşlık, adanmışlıktır ve düşmana teslim olmadan savaşmaktır.

Kızılbaş Türkmenlerin Şah İsmail'e besledikleri sevginin, kıskançlık düzeyinde olduğu söylenebilir. Nitekim onun zaman zaman İranî halklardan olan kişilere yakınlık göstermesi ve makam vermesi, Kızılbaş Türkmenlerin hoşuna gitmiyordu.

2.5. Savaş Taktikleri

Şah İsmail'in savaş taktikleri ilginç özellikler taşımaktadır. Bunlara birkaç örnek vermekle yetinelim.

Hüseyin Baranî ile karşılaşması

Devletini kurmak için yola çıkan ve asker toplamaya yeni başlayan Şeyh İsmail,[479] 1501 yılında Gökçe Deniz kıyısında Karakoyunlu Cihan Şah'ın emirlerinden Hüseyin Baranî ile karşılaştı. Askerî bakımdan güçsüz durumdaki Kızılbaşlar,

[476] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.218.
[477] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.216-217.
[478] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.215.
[479] O zaman daha Şah olmamıştı.

tedbiren uzakta konuşlandılar. Çünkü genç şeyhlerinin Hüseyin Baranî tarafından esir alınmasından endişe duyuyorlardı.

Dede Abdal Bey ve Hulefâ Bey, Hüseyin Baranî ile görüşmeye gittiklerinde endişelerinin boş olmadığını anladılar. O gece Kızılbaşlar, kazanlarını kaynatıp yemek pişirme süsü vererek birçok noktada ateş yaktılar. Çabucak toparlanıp orayı terk ettiler. Hüseyin Baranî, ertesi gün durumu anladığında iş işten geçmişti.[480]

Şibek Han ile karşılaşması

Özbek hükümdarı Şibek Han, 1509 yılında Horasan bölgesine saldırdı ve Kızılbaş topraklarında kan döktü. Akabinde Şah İsmail'e hakaretler içeren bir de mektup yazdı. Mektubunda ayrıca Mekke ve Medine'ye kadar her yeri ve tabii ki Kızılbaş ülkesinin tamamını da alacağı tehdidini savurdu.

Şah İsmail, soğukkanlılığını korudu ve cevabi mektubunda aldığı yerleri bırakmasını, Maveraünnehir ile iktifa etmesini tavsiye etti.

Şibek Han hakaretler içeren yeni bir mektup daha gönderince Şah İsmail, 1510 yılının Kasım ayında Şibek Han'ın kaldığı Merv Kalesi'ni kuşattı. Şibek Han ise, savaşmak için dışarıya çıkmadı. Bunun üzerine Şah İsmail, muhasarayı kaldırdı. Ancak Şibek Han'a da bir haber yollayarak onu sözünde durmamakla suçladı ve Azerbaycan'da çıkan olaylar nedeniyle gitmesi gerektiğini söyledi.

Ertesi gün kaleden çıkan Şibek Han, Mahmudabad Köprüsü'nü geçtikten sonra Kızılbaş ordusunu karşısında buldu. Ordusu darmadağın olan Şibek Han, kaçarken ezilerek öldü.[481]

---

[480] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.151-152.
[481] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.171-172

Sultan Selim ile karşılaşması

Osmanlı sultanı Sultan Selim, Kızılbaş ülkesi üzerine yürüdüğünde bir taraftan da mektuplar yazarak Şah İsmail'i savaşa tahrik ediyordu. Onu savaştan vazgeçiremeyen Şah İsmail, Hoy'da iken savaş için Çaldıran Ovasını adres gösterdi. Her iki ordu, hızlı manevralarla Çaldıran'a doğru harekete geçti. Kızılbaş ordusu, Osmanlı ordusundan bir gün önce Çaldıran Ovası'na ulaştı. Osmanlı ordusu henüz tepeden ovaya inmemiş ve savaş düzeni almamıştı.

Şah İsmail, kurmaylarını toplayarak savaş için taktik belirlemeye çalıştı. Düşmanı yakından tanıyan Ustacalu Muhammed Han ile Nur Ali Halife, Osmanlı'nın savaş düzenini uzun uzun anlattılar. Ateşli silahlara sahip Osmanlı ordusunu baskınla yıpratmayı önerdiler. Şamlu Durmuş Han, itiraz ederdek bu taktiği mertliğe aykırı bulduğunu beyan etti. Şah İsmail de "Ben kafileleri yağmalayan bir harami değilim" diyerek Şamlu Durmuş Han'ın sözüne uydu.

Ertesi gün Çaldıran'da seksen bini süvari olan yüz yirmi bin kişilik Osmanlı ordusu ile yirmi bin kişilik Kızılbaş ordusu karşı karşıya geldi.[482] Kızılbaş ordusu üstün durumda iken Osmanlı ordusunun top gülleleri savaşın akışını geri dönülmez şekilde değiştirdi.[483]

Safevî kaynakları, Çaldıran Savaşı'nı bir yenilgi olarak görmez. Şah İsmail, **Turan taktiğine** uygun olarak geri çekilmiş, kuvvet toplayıp geri döndüğünde karşısında savaşacak bir ordu bulamamıştır. Çünkü Sultan Selim, ancak birkaç gün kalabildi-

[482] Bu konuda farklı rakamlar bulunmaktadır. Ancak hepsinde Osmanlı ordusu, Kızılbaş ordusundan birkaç kat daha fazladır.

[483] Nasrullah Felsefi, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.120.

ği Tebriz'de korkuya düşmüş, Tebriz'de herhangi bir vekil veya emir bırakmadan Osmanlı topraklarına geri dönmüştür.

2.6. Savaş Öncesi ve Sonrası

Kaynakların genel anlatımlarından anlaşıldığına göre Şah İsmail, muhataplarını savaşmadan önce uyarıyordu. Muhatabı denk kuvvette ise makul bir öneri ile barış, değilse itaat istiyordu. Savaşın yollarını kapatmayı arzuluyordu. Sultan Selim ve Şibek Han ile savaş öncesindeki mektuplaşmaları Şah İsmail'in bu tavrını açıkça göstermektedir.

İtaate çağırdıkları bu emre uyarsa ya onları oldukları makamda/görevde bırakıyor yahut üst bir görevle taltif ediyor; uymayanları ise affetmeye yanaşmıyor, ağır şekilde cezalandırıyordu. Mesela Diyarbekir valisi Emir Bey Musullu, Şah İsmail'e itaat edince mühürdarlık görevi ile taltif edilmişti.[484] Bitlis hâkimi Emir Şerefeddün ise Şah İsmail'e itaatini bildirmiş, yine Bitlis hâkimi olarak kalmıştı.[485]

Şah İsmail'in en sevmediği şey korkaklıktı. Sultan Ali'ye veda ettiğinden beri yanında olan ve eğitimini de üstlenen Dede Abdal Bey'e gösterdiği tavır bunun en açık örneğidir. Özbek tehlikesine karşı hâkimliğini yaptığı Merv şehrini savaşmadan terk eden ve kaçan (1511) Dede Abdal Bey, öldürülmedi, ama Şah İsmail tarafından sert hatta onur kırıcı şekilde cezalandırıldı. Saçını sakalını kestirdi; yüzüne allık ve pudra sürdürdü; kadın elbisesi giydirdi ve eşeğe ters bindirerek çarşıda dolaştırdı.[486]

Bunların yanında Safevî kaynakları, Hazreti Ali'nin savaş ahlakına uyarak Şah İsmail'in de savaş sonrasında kaçanları

[484] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.168.
[485] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.168.
[486] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.106.

kesinlikle kovalamadığını ve onlara **aman** verdiğini yazmaktadır.

2.6. Kızılbaş Ordusunun Kadın Savaşçıları

Kızılbaş ordusu tamamen erkeklerden ibaret değildi. Kadınlar da yüzlerine peçe takarak savaşa katılıyor, zırh kuşanıyor, kılıç sallıyordu.[487] Mesela Çaldıran Savaşı'nda Kızılbaş ordusunun iki bini kadın savaşçılardan oluşuyordu. Şah İsmail'in iki eşi, Taçlı Hatun ve Bihruze Begüm de savaşa katılan kadın savaşçılar arasındaydı. Çaldıran'da hayatını kaybeden Kızılbaş kadın savaşçıları, Sultan Selim'in emri ile askerlere yakışan bir törenle defnedilmişlerdi.[488]

[487] Nasrullah Felsefi, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.136.

[488] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.237, 242.

3. Devlet Bürokrasisinde Türkler

3.1. Giriş

Daha başından beri Şah İsmail'in yanında Türkmenler vardı. Özellikle Türkmen boyları ve bu boyların beyleri, her başarının mimarı arasındaydılar.

Ağabeyi Sultan Ali, İsmail'i tarikatın başına halef bıraktığında, onu Erdebil'e oradan da Gilan'a kaçıranlar, altısı Türkmen beylerinden oluşan yedi kişilik özel bir ekipti.

İsmail, Gilan'dan devlet kurmak için çıktığında da yanında sadece yedi kişi vardı:

1) Şamlu Abdi Bey (Dede Abdal Bey)
2) Lala Hüseyin Bey
3) Karamanlu Rüstem Bey
4) Karamanlu Bayram Bey
5) Hınıslu Aykut Oğlu İlyas Bey
6) Kaçar Kara Pîrî Bey
7) Talişli Hulefâ Bey.[489]

[489] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.47.

3.2. Merkezî Bürokrasi

Kızılbaş Devletinde çok sayıda makam vardı, ancak beş tanesi özellikle önem taşımaktaydı:

1) **Vekil-i Nefs-i Nefis-i Hümâyûn:** Dünyevi, siyasi, dinî ve askerî güce sahip olan, özellikle siyasi işleri yürüten kişi. Şah olmadığı zamanlarda onun bütün yetkilerine sahipti.

2) **Korucubaşı:** Muhafızların ve süvarilerin başında olan kişi.

3) **Emirü'l-Umerâ:** Bütün askerlerin komutanı olan kişi. Bu makam Kızılbaş reisine aitti.

4) **Sadr:** Siyasi ve mezhebî işleri dengeleyen kişi. Bugünkü başbakanlık görevi.

5) **Vezir:** Divân ve idari işlerin reisi.[490].

***

Şah İsmail, 1501–1502 kışını Tebriz'de geçirerek yeni kurduğu devletin, yani Kızılbaş Devletinin bürokratlarını atadı.

Öncelikle kendisini yıllardır her türlü tehlikeye karşı koruyan, eğiten lalasını ve dedesini yanından ayırmadı. Hüseyin Bey Lala Şamlu'yu kendi vekili ve emirü'l-ümerâ olarak atadı. Dede Abdal Bey Dulkadır'i korçubaşı yaptı.

Saru Ali Bey Tekelü'yü ise Kızılbaş Devletinin mühürdarlığıyla görevlendirdi. Şamlu Abdi Bey, Tavacıbaşı; Helvacı-oğlu İlyas Bey, Avcıbaşı oldu. Rumlu Div Ali Bey ve diğer Türkmen beyleri taşra valiliklerine tayin edildiler.

Vekillik makamının altında bulunan vezirlik makamını, Akkoyunluların da vezirliğini yapmış olan Azerbaycan Türklerinden Emir Zekeriya Köçici'ye bıraktı.[491]

---

[490] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, Çeviren ve Notlandıran: Hamidreza Mohammednejad. Mohammednejad'ın Notu. s.27.

Çoğunluğu Türkmen olan üst düzey bürokratlarından az bir kısmını, denge sağlamak maksadıyla, İranî halklara mensup kişilerden seçti. Ancak bunlar Türkmenleri yakından tanıyan hatta kısmen de olsa Türkmen kültürünü içselleştiren kimselerdi. Sadr makamına getirdiği Kadı Şemseddin Lahicanî, bunlardan biriydi.[492]

***

1508 yılında Şah İsmail, devlet bürokrasisinde ve devletin idari yapısında yeni değişikliklere gitti. Vezirlik makamını yükseltti ve yetkilerini artırdı. Necm-i Gilanî'yi vezarete getirdi ve onun mührünün diğer bütün emirlerin mührünün üzerine vurulmasını emretti. Kızılbaş reislerinin ise maliye işlerine karışmamasını buyurdu.[493]

Emirü'l-ümerâlık makamı, Lala Hüseyin Bey'den alındı. Bu görev, Çayan (Cesur) Sultan unvanı ile birlikte sofracı görevini yürüten Uctaclu Muhammed Han'a[494] verildi.[495]

---

[491] **Emir Zekeriyya:** Tebriz'in meşhur Muhammed-i Keçeci ailesindendir. Akkoyunlu devletinde vezirlik yaptı. 1501 kışında Şah İsmail ona **Kilid-i Azerbaycan** lakabını verdi ve kendine vezir tayin etti. Bkz.: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.21.

[492] Bir görüşe göre, daha sonraları vezirlik görevini Akkoyunlulara vezirlik yapan Mahmud Han Deylemî ile Emir Zekeriya arasında paylaştırdı. Detaylar için bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.164.
Şah İsmail'in devletin kuruluşunda yaptığı atamalar için bkz.: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.22; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.73; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.164.

[493] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.76-77.

[494] Bu, Diyarbekir valisi olarak atanan Ustaclu Muhammed Han'dan başka biridir. Diyarbekir valisi olan, Çaldıran Savaşı'nda hayatını kaybetmişti.

[495] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.91-92; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.170; Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.64.

Çayan Sultan vefat edince oğlu Bayezid Sultan Emirü'l-ümerâ oldu. Birkaç gün sonra o da vefat edince makam Div Sultan'a verildi.

Özetle, Kızılbaş Devletinin idaresinde söz sahibi olanlar genellikle Türklerdi. Türkler, kendileri dışındaki etnik unsurların özellikle mali işlerde yetkin olmalarını istemiyorlardı.[496]

***

Dulkadır beyliği üzerine yaptığı seferden dönüşünde Şah İsmail, Diyarbekir hâkimi Musullu Emir Beğ'i himayesine davet etti. Emir Bey, kendine bağlı olan Musullu oymağı ile bu daveti kabul edince, Şah tarafından mühürdarlık makamı ile taltif edildi.[497]

***

Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'ndan sonra merkezî bürokraside bazı değişikliklere gitmek zorunda kaldı. Çünkü çok sayıda üst düzey devlet yetkilisi savaşta hayatını kaybetmişti.

1514 kışında Tebriz'de iken geniş yetkilerle Mirzaşah Hüseyin İsfahanî'ye vezirlik verdi.

Emir Şerif Şirazî'nin yerine sadr olarak Emir Abdullah'ı atadı. Başarılı olamayınca onu azletti ve yerine Emir Celaleddin Muhammed Tebrizî'yi getirdi.

Ustacalu Çayan Sultan'ı ise ordunun emirü'l-ümerası yaptı.[498]

---

[496] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.5.

[497] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.30; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.168.

[498] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.185.

3.3. Taşra Bürokrasisi

Taşrada durum daha berraktı.

İran toprakları Kızılbaş Devletinin egemenliğine girdikçe ülke, bir boydan bir boya Türkmen beylerinin hâkimiyet alanı hâline geldi.

1503 yılında Alma-Kulağı'nda[499] Akkoyunlu Murad'ı yenip de Fars ve Kirman'ı alan Şah İsmail, bu bölgenin yönetimine Türkmen beylerini atadı.

Bundan sonra da alınan her yer Türkmen beylerinin idaresi altına bırakıldı.

Ustacalu Muhammed Han, Kirman hâkimliğine...

Dulkadırlı Keçel Bey, Fars hâkimliğine...

Hınıslu Aygut oğlu İlyas Bey, Rey hâkimliğine...[500]

Şamlu Abdi Bey'in oğlu Durmuş Bey, Isfahan hâkimliğine...[501]

Hüseyin Bey Lala, Yezd'in hâkimliğine...[502]

İlyas Bey Dulkadır, Şiraz hâkimliğine...[503]

Mevlânâ Mesud Beydili, Kaşan hâkimliğine...[504]

Ustacalu Muhammed Han, Kirman hâkimliğine...

---

[499] Tufan Gündüz'e göre bu yerin adı "Alma Bulağı" olmalıdır. Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.75.

[500] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.24.

[501] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.76-77; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.164.

[502] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.165; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.80.

[503] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.165.

[504] Kaşan'ın halkı, Şah İsmail'den önce Şiî idi ve üstelik Türkmen Beğdili boyuna mensuptu. Keşan'ı Mevlânâ Mes'ud Beydili ile Kadı Muhammed Kaşî birlikte yönetiyordu. Şah İsmail, Kadı Muhammed Kaşî'yi, Kadı Şemseddin Lahicanî ile birlikte 1503–4 yılında ülkenin baş sadrı yaptı. Bkz.: Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.165.

Dulkadırlı Hacılar oymağından Keçel Bey, Şiraz hâkimliğine...[505]

Halil Sultan, Fars hâkimliğine...[506]

Ustacalu Muhammed Han, Diyarbekir hâkimliğine...[507]

Dede Abdal Bey, Merv hâkimliğine...[508]

Şirvan'ın Derbend şehri Mansur Bey'e...

Diğer Şirvan şehirleri Lala Hüseyin Bey'e...[509]

Yine Lala Hüseyin Bey, Merv ve Herat hâkimliğine...[510]

Ustacalu Sûfîoğlu Ahmed Sultan, Semerkant hâkimliğine...[511]

Belh, Andhod, Şabergan, Çiçektov, Meymene, Faryab, Morgab ve Garcistan yönetimleri Karamanlu Bayram Bey'e...[512]

Emir Han Musullu, Bağdat hâkimliğine...[513]

Varsak Muhammed Bey, Kemah Kalesi kumandanlığına....[514]

Nur Ali Halife, Erzincan valiliğine...[515]

---

[505] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.77.

[506] Birkaç yıl sonra artan şikâyetler üzerine Keçel Bey azledildi ve Şiraz, geçici bir süre Avşar Mansur Bey tarafından yönetildi. Nihayet şehir, Dulkadirli Türklerinin Şeyhli oymağından Saru Ümmet Bey (Halil Sultan) idaresine verildi. Bkz.: Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.81.

[507] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.30.

[508] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.98.

[509] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.94.

[510] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.99; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.173; Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.67.

[511] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.99.

[512] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.100.

[513] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.200.

[514] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.39.

Bu liste böyle uzayıp gitmektedir...

***

Görev değişikliği veya terfiler olduğunda Türkmen beylerinin yerine hâkim olarak yine Türkmen beyleri tayin ediliyordu.

Mesela Kazvin, Sovuhbulağ, Har, Save ve Rey hâkimliği Dulkadırlı Dede Abdal Bey'den alınmasının akabinde Şamlu Zeynel Bey'e verildi.[516]

Belh, önce Karamanlu Bayram Bey'e daha sonra Rumlu Div Sultan'a (Ali Bey Rumlu) ihsan edildi.[517]

Şah İsmail, Uctacalu Muhammed Han'ı yanına çağırdıktan sonra, Diyarbakır'ın yönetimine Açа Sultan Kaçar'ı atadı.[518]

Emir Han Musullu'nun ölmesi üzerine, Türkmen Musullu boyu onun küçük kardeşi İbrahim Han'a devredilerek Bağdat hükûmeti de ona verildi.[519]

Bu liste de böyle uzayıp gitmektedir...

***

Özetle; Şah İsmail zamanında Kızılbaş Devleti, bir baştan diğer başa Türk hâkimler tarafından yönetiliyordu.

---

[515] 1512 yılında Selim'in tahta geçtiğini duyan Şah İsmail, Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'daki müritleri örgütlemesi için görevlendirdi. Halife zaten Sivaslıydı. Sivas, Amasya, Çorum ve Tokat Kızılbaşlarını ayaklandırdı. Osmanlı ordusunu yendi ve Erzincan'a çekildi. Erzincan valisi oldu. Bkz.: Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.34-35.

[516] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.64; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.92; Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.170, 179.

[517] Abdüllatif Kazvini, Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi, s.71.

[518] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.173.

[519] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.200.

4. Kızılbaş Ülkesinin Dili Türkçedir.

4.1. Giriş

Şah İsmail zamanında Kızılbaş Devletinin **ortak dili** Türkçeydi. **Resmî dil** demiyoruz, çünkü bu kavram günümüze ait bir kavram. Bugünün kavramları ile dünü açıklayamaz, izah edemeyiz. Bu nedenle resmî dil değil, ama **ortak dil** diyeceğiz.

Kızılbaş Devletinde Türkçe; **Türkî** veya **Kızılbaşî** olarak adlandırılırdı.[520] İşte bu dil, Kızılbaş Devletinin ve ülkesinin ortak diliydi ve **Rûmî** şeklinde adlandırılan Osmanlı ülkesindeki Türkçeden[521] çok az farklıydı.

Kızılbaş sarayında Türkçe konuşulur, devletlararası mektuplar ve fermanlar Türkçe ve Farsça yazılırdı. Askerlik ve ekonomiye ait ıstılahların büyük kısmı Türkçeydi. Akkoyunlu ve Karakoyunlu dönemlerinde olduğu gibi Kızılbaş Devleti devrinde de devlet makamlarının isimleri, yönetim, savaş ve ekonomi terimleri Türkçeydi. Mesela carcı, çapar, keşik, keşikçibaşı, koşun, çerik, senger, sürün, yarak, sahlu, ayakçı,

[520] A. Demirçizade'den naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.269.

[521] H. Zerinezade'den Naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.269.

ağa, hanım, hatun, altın, kızıl, atalık bunlara örnek verilebilir.[522]

Kızılbaş Devletinde Türkçeye verilen önem, dönemsel değildi; uzun vadeli sonuçlar da doğurdu. Bu dönemde Türk dil tarihinde yeni lehçeler ortaya çıktı ve Türkçe yazı dili olarak varlığını sürdürdü.[523]

4.2. Saray Dili: Türkçe

Kızılbaş sarayında başka dillere yasak yoktu ama ortak dil Türkçeydi.

Herkes Türkçe konuşur, Türkçe söyleşirdi. Çünkü sadece devleti kuran Türkmenlerin değil, hanedanın da ana dili Türkçeydi.

Padişahlar, hanlar ve diğer yüksek makam sahipleri Türkçeyi ortak dil olarak kullanırdı. Diğer büyük ve küçük memurlar, ordu mensupları, devlet ve ordu mensuplarının aileleri ve yakınları Türk diline üstünlük verirdi.[524]

Kızılbaş sarayında Çukurova Türklerinin varsağıları dinlenir, Fuzûlî ve Ali Şir Nevaî gibi Türk şairlerinin divânları okunurdu.[525]

Şah İsmail, Tebriz meydanında beyleri ile ok talimi yaparken ozanlar da kopuzlarıyla onun yiğitliğini öven türkü-ler söylerlerdi.[526]

---

[522] Gulemreza Mokhles, Şah İsmail Safevi'nin Edebi Kişiliği ve Türkçe Şiirleri, s.2.

[523] Fuzuli Bayat, Türk Dili Tarihi (Başlangıcından Günümüze Kadar Türk Dili), s.151.

[524] İtalyan Seyyah Pietro Della Valle'den naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.275.

[525] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.56.

Şah İsmail'den ve o çağdan kalan yazılı eserler, onun ve yanındakilerin Türkçe düşündüğünü, Türkçe konuştuğunu ve Türkçe yazdığını açıkça göstermektedir.

4.3. Diplomasi Dili: Türkçe

İran coğrafyasında kurulan birçok Türk devletinden günümüze ulaşan tek Türkçe mektup yoktur. İran Selçukluları ve Karakoyunlular da dâhil olmak üzere... Hatta Özbeklerden, Osmanlı'ya gönderilen mektuplardan hiçbiri Türkçe değildir. Yalnız Akkoyunlu sarayından İstanbul'a gönderilmiş ve günümüze ulaşan birkaç Türkçe mektup kalmıştır.

Kızılbaş Devletine gelince; Şah İsmail'den itibaren devlet divânında, mektupların önemli kısmı Türkçe yazılmış ve bunlardan bir kısmı da günümüze ulaşmıştır.[527]

Kızılbaş şahlarının ferman başlıkları **Sözümüz** kelimesinden ibarettir[528]. Mesela Şah İsmail, verdiği buyruklarının başında Türkçe **Ebu'l-Muzaffer İsmail Bahadır Sözimiz** ibaresini kullanmaktadır. [529]

Mesela Şah İsmail'in Ahlat ve Adilcevaz'a yönelik vergi politikasının değiştirilmesini konu edinen 5 Muharrem 920/2 Mart 1514 tarihli fermanının başlığı şöyledir:

"Övülmek Allah'a mahsustur.

Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim.

Yâ Ali!

---

[526] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.41-42.

[527] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.4; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.269.

[528] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.273.

[529] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.162.

Hüküm Allah'ındır.

Ebü'l-Muzaffer İsmail Bahadır sözümüz."[530]

Namiq Musalı'nın bildirdiğine göre; "Şah İsmail, Türk-Moğol devlet geleneğinden yola çıkarak kendisini Bahadır unvanıyla anıyor ve Türkçe 'sözümüz' ifadesiyle fermanın içeriğinin anlatımına başlıyordu. 'Savım, sözüm, sözümüz' formülü, Göktürklerden başlayarak Uygurlarda, İlhanlılarda, Altınordu'da, Timurlularda vd. Türk devletlerinde ferman ve mektupların yazımında aktif bir şekilde kullanılmıştır."

Şah İsmail'in yazdırdığı bir Türkçe mektubu Cihat Aydoğmuşoğlu, şöyle tanıtmaktadır:

"H. 7 Rebiülevvel 918 [M. 23 Mayıs 1512] tarihli olup Emir-i A'zam-ı Ekrem Musa Durgut Oğlu'na iftihârü'l e'âzim ve'l a'yân Ahmed Aka Karamanlu'nun o tarafa gönderildiğini bildiren Şah İsmail'in fermanında "el hükmü lillâh Ebu'l Muzaffer İsmail Bahadır Sözimiz" ibaresini hâvi tuğranın altında Şiîler için önem arzeden On İki İmâm'ın isimlerinin yazılı olduğu mühür bulunmaktadır. Merhum Ş. Tekindağ, adı geçen nâmenin aslının Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (Nr. 5460) olduğunu söylemektedir. Adel Allouche, eserinin Ek'ler kısmına bu asıl nüshanın fotokopisini koymuştur."

Mektubun metni şu şekildedir:

"Emir-i A'zam-i Ekrem Musa Durgut Oğlu inâyet ve şefkatimiz ümidvâr olundın sonra şöyle bilsün kim iftihârü'l e'âzim ve'l a'yân Ahmed Aka Karamanlu ol tarafa gönderdük ve ol yerin ih-

[530] Namiq Musalı (2017). "Safevî Şahlarının Ahlat ve Adilcevaz'la İlgili İki Fermanı Üzerine". Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences. Cilt/Volume:6 "Safevî Şahlarının Ahlat ve Adilcevaz'la İlgili İki Fermanı Üzerine". Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences. Cilt/Volume:6 Sayı/Number:1. Haziran/June 2017. ss. 57-70.

tiyarlığın kendüye şefkat etsün. Gerek kim müşârünileyh sözünden ve maslahatdan çıhmasun [çıkmasın] ve mütâbaat [tâbi olma] ve yardım onga [ona] kılsun. Kim inşae Allah-ü Te'âla her ne kim itmek muradı ve isteği olsun hâsıldur. Günden güne her iş vâki bulsa Ahmed Aka ittifâkı ile dergâhı muallâmıza bildirsünler. Kim her nevi buyurgumuz [buyruğumuz] olsa amel itsün. Gönlümüzü hoş dutub merhametimize ümiddâr olsun."[531]

Şah İsmail, bu mektubunda Musâ Turgudoğlu'ndan Anadolu'daki Safevî elçisi olan Ahmed Aka Karamanlu ile irtibata geçerek emirlerini dikkate almasını istemektedir. Şah, ayrıca bölgedeki faaliyetlerin tüm ayrıntılarından kendisinin haberdar edilmesini emretmektedir. Türkçe yazılan ve Sultan Selim'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra gönderilen bu mektup, Osmanlı İmparatorluğu içinde ve özellikle Anadolu topraklarında Safevî ağının ne kadar etkili olduğunu göster-mektedir.[532]

Türkçe mektuplar, sadece Şah İsmail zamanında değil, ondan sonra da yazılmıştır[533].

Mesela;

* Şah Sâfî'nin (1629–1649) Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı II. Ferdinand'a (1619–1639);

* Şah Sultan Hüseyin'in (1694–1722) ise Saksonya prensi ve Polonya Kralı Friedrich August I'e (1694–1733);

---

[531] Cihat Aydoğmuşoğlu, Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53, 2 (2013) 411-420.

[532] Cihat Aydoğmuşoğlu, Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53, 2 (2013) 411-420.

[533] A. Demirçizade'den naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.273.

* I. Şah Tahmasb'ın (1524–1576) Türk şehzadesi II. Selim'e;

* II. Şah Abbas'ın Şirvan Beylerbeyi Hacı Menuçehr Han'a göndermiş olduğu mektuplar bunlardan bir kaçıdır.[534]

4.4. Edebiyat Dili: Türkçe

Kızılbaş Devletinde, Türkçe güçlü bir edebiyat dili hâline geldi. Özellikle Şah İsmail, Türk dilini ve kültürünü yüceltmek için çok çaba harcadı. Kendisi de Hatâî mahlası ile güçlü Türkçe şiirler yazarak bu sürece katkıda bulundu.

Kendi dönemine ait bir **"Türkçecilik akımı"** Şah İsmail'in sarayında himaye gören Habibî tarafından başlatıldı. Şah İsmail, Habibî Berküdaşî'ye **Melikü'ş Şuarâ** unvanı verdi.[535]

***

Burada Habibî Berküdaşî hakkında biraz bilgi vermek yararlı olacaktır. Azerbaycan'ın Gökçay bölgesindeki Berküdaş kasabasında doğdu. Köyünde çobanlık yaparken Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub tarafından himaye edildi. Zamanla büyük bir şair oldu. Şah İsmail'in de büyük iltifatına mazhar olan Habibî Berküdaşî'nin, birçok Türkçe şiiri mevcuttur. Bunlardan biri şöyledir:

Ger senün-çün kılmayan çâk[536] ey büt[537] i nâzik-beden
Gûrum[538] olsun ol kaba eğnümde pirâhen[539] kefen
Çıhmaya sevdâ-yı zülfün başdan ey meh[540] ger yüz ıl

---

[534] Aktaran; "Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca", Journal of Azerbaijani Studies, s.339

[535] Ali Erol, "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hatai'nin Oynadığı Rol", s.97.

[536] Hazır, amâde

[537] Heykel, sanem

[538] Kabir, mezar

[539] Gömlek.

Üstühân[541] ı kellem içre dutsa akrebler vatan
Düşdü şebnem[542] bâğa gel tâ gül nisâr[543] etsün sana
Sebzenün her bergine[544] bir dürr[545] tapşurmış çemen
Ey gönül aşk ehline her şeb[546] gülerdün şem'[547] tek
Men demez miydüm ki bir gün ağlayasıdur gülen
Niçe dinlensün Habibî sensüz ey endâmı gül
Çün batar cismine tende her tüğ olmuş bir diken"

Azerbaycan sahası edebiyatında Nesimî ile Fuzûlî arasındaki halkayı doldurduğu kabul edilen Habibî, yaşadığı çağda ad sahibi oldu, dönemin şairleri ve tezkire yazarları tarafından da övüldü. II. Bayezid'in son demlerinde bilinmeyen bir nedenle Osmanlı'ya iltica etti, İstanbul'a yerleşti ve orada vefat etti.[548]

***

Şahî, Sururî, Kişrevî, Tufeylî, Gazi Zencanî, Aşık Gurbanî gibi Türkçe yazan bir çok şair, Şah İsmail tarafından Kızılbaş sarayında himaye edildi.[549] Yine Şah İsmail zamanında sarayda toplanan Türkçe edebiyat meclisleri bir hayli şöhret kazandı.[550]

---

[540] Ay.
[541] Kemik.
[542] Çiğ.
[543] Saçmak, dağıtmak.
[544] Yaprak.
[545] İnci tanesi.
[546] Gece.
[547] Mum, ışık.
[548] Detaylar için bkz.: Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 1/435-436.
[549] Ali Erol, "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hatai'nin Oynadığı Rol", s.97.
[550] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.281.

Bu dönemde sadece Şah İsmail değil, birçok şehzade ve üst düzey yönetici Türkçe şiirler yazıyordu.[551] Başta Şah İsmail Hatâî olmak üzere Habibî Bergüdaşî, Muhammed Fuzûlî, Surûrî, Tüfeylî, Kavsi Tebrizî, Sadık Bey Avşar, Şah İsmail'in oğlu Sam Mirza, Kelbalî Türkçenin edebiyat dili olarak yükselmesinde rol alan önemli edebiyatçılardı.[552]

Bu dönemde sadece Türkler değil, Türk soylu olmayan kişiler bile Türkçe yazmaya başladılar.[553] Çünkü Türkçe yazma eğilimi, İran coğrafyasında ilk defa Şah İsmail ile bilinçli bir tercih hâline dönüştü.[554]

Peki, ya Farsça ne durumdaydı?

Farsça, bu dönemde İran'da geriledi.

Bunun en önemli nedeni, devletten beklediği ilgiyi göremeyen birçok Fars edebiyatçının, Hindistan ve Osmanlı ülkesine göç etmesiydi. Bu dönemde Fars edebiyatı, Fars coğrafyasının çok uzağında, daha çok Hindistan'da ve Osmanlı'da varlığını sürdürebildi.[555]

4.5. Eğitim ve Bilim Dili: Türkçe

Kızılbaş Devletinde okullarda Arapça ve Farsçanın yanında Türkçe de öğretiliyordu. Bu dönemde Arapça ve Farsça ile yazılmış bilim kitapları önce Türkçeye çevrildi. Daha sonra tıp, tarih, matematik, edebiyat gibi alanlarda Türkçe bilim kitapları

---

[551] Engelbert Kampfer'dan naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.284.

[552] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.287.

[553] Engelbert Kampfer'dan naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.284.

[554] Ali Erol, "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hatai'nin Oynadığı Rol", s.95.

[555] Abdulselam Bilgen, Xvi. Yüzyıl İran Şairlerinden Ada'i-yı Şirazi'nin Selim-Namesi, s.15.

telif edildi. [556] Yine Kızılbaş Devleti döneminde telif edilen kitaplar arasında Türkçe sözlükler ve Türkçe gramer kitapları da vardı.[557]

4.6. Şah İsmail'den Sonra Türkçe

Kızılbaş Devletinin hükümran olduğu bu çağda Türkçe; Kafkasya, İran, Anadolu ve Irak'ın ortak dili niteliğini kazandı.[558]

Şah Abbas tarafından devletin başkenti Tebriz'den Isfahan'a nakledildikten sonra bile devletin dili Türkçe olarak kaldı.[559] O Şah Abbas ki, devleti kuran Türkmenlerin belini kırmış, Kızılbaş Türkmenleri, devlet bürokrasisinden âdeta alaşağı etmişti. Ama Türkçeyi alaşağı etmeye gücü yetmedi.

***

Bu bağlamda Kızılbaş ülkesinde Türkçenin hâkimiyetini seyyahların gözlemleri ile takip edelim.

İtalyan seyyah Pietro Della Valle, Şah Abbas ile İsfahan'da Türkçe konuşmuş ve Kızılbaş sarayında Türkçe'ye verilen önemi anlatmıştır. 18 Aralık 1617 tarihli bir mektubunda şöyle demektedir:

> "İran'da genel olarak Farsçadan daha çok Türkçe konuşuluyor, özellikle de sarayda ve yüksek makamlı kişiler arasında... Bu, tüm ordu mensuplarının Türk Kızılbaşlardan ibaret olduğu için böyledir. Şahın çeşitli aşiretlerden olan görevlileri de Türkçe konuşu-

[556] Detaylar için bkz.: Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.278.

[557] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.280.

[558] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.277.

[559] Faruk Sümer, Kızılbaş Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.6.

yorlar. Farsçayı bilmiyorlar... Hatta Şah'ın kendisi de zamanının çoğunu onların (ordunun) arasında geçiriyor ve kendi düşüncelerini anlatmak için Türkçe konuşuyor. Bu nedenle Türkçe bütün saraydakiler, kadınlar ve başkaları arasında yaygındır."[560]

Resmî yazışmalarda zaman zaman Farsça da kullanılmasına rağmen, Kızılbaş sarayında ve Kızılbaş ordusunda tamamen Türkçe hâkimdi.

***

1636-1638 yılları arasında Kızılbaş topraklarında bulunan Almanyalı seyyah Adam Olearius'un verdiği bilgilere göre, İsfahan'da yabancı elçilerin kabulü sırasında sarayda Türkçe konuşulmaktaydı. Adam Olearius şunları yazıyor:

"Türkçe İsfahan sarayında öylesine önemliydi ki, Farsça çok az kelime duyuluyordu."[561]

Yine o, İranlıların Türkçe konuşma hevesini şöyle anlatıyor:

"İranlılar kendi öz dillerinin yanı sıra Türkçe de konuşmaya çalışıyorlar."[562]

Olearius'un naklettiğine göre; Şah Sâfî'nin sefirler için verdiği ziyafetten sonra Eşikağasıbaşı aşağıda yer alan Türkçe sofra gülbengini okumaktadır:

"Süfre hakkına,
Şah dövletine,
Gaziler kuvvetine,
Allah diyelüm

---

[560] Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.273.

[561] Aktaran; "Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca", Journal of Azerbaijani Studies, s.339

[562] Adam Olearius'dan Naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.269.

Allah Allah"
Meclistekiler hep birlikte:
"Allah Allah" [563](dediler).
***

1671–77 ve 1664–70 yılları arasında Kızılbaş ülkesinde bulunan şövalye Jan Chardin ise, Türkçenin durumunu şu ifadelerle betimliyor:

"Türkçe ordu ve saray dilidir. Özellikle aristokrat ailelerde kadınlar ve erkekler yalnız Türkçe konuşurlar. Bunun nedeni hanedanlığın (Safevî) Türk dilliler ve ana dili Türkçe olan Türkmenler arasından çıkmış olmasıdır".[564]
***

1684'de İsveç elçilik heyetiyle birlikte Kızılbaş ülkesine gelen, münşî[565] ve doktor Alman Engelbert Caempher Türkçe ile ilgili şu bilgileri veriyor:

"İran sarayında yaygın olan dil, Safevî hanedanının kendi öz dilidir ve bu dil memleketin diğer halkının dilinden farklıdır. Türk dili, saraydan yüksek rütbeli ve saygın şahısların evlerine kadar nüfuz etmiş, durum öyle bir hâle gelmiş ki, şahın saygısını kazanmak isteyen herkes bu dilde konuşuyor. Bugün, başı bedeni için kıymetli olan herkes bu dili bilmezse onun için ayıp sayılır[566]."

---

[563] Aktaran; "Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca", Journal of Azerbaijani Studies, s.339

[564] Aktaran; "Zülfiyye Veliyeva; Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca", Journal of Azerbaijani Studies, s.339

[565] Düz yazı yazmakta usta olan kişi.

[566] Engelbert Kampfer'dan naklen; Ziver Hüseyinli, Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü, Safeviler ve Şah İsmail, s.269.

5. Kızılbaş Devletinin Bayrağı Ayyıldızlıdır.

Şah İsmail zamanında devletin kullandığı birçok bayrak vardı. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir:

1. Üzerinde Kur'an'ın Saf suresinin 13. ayeti (**"Nasrum minallahi ve fethun karib"** yani günümüz Türkçesi ile **"Allah katından yardım ve yakın bir zafer vardır"**) yazılı olan beyaz kumaş bayrak (bu, Şah İsmail'in şahsi bayrağıdır).

2. Üzerinde kırmızı boya ile **"Ya Ali medet"** yazılmış olan üçgen bayrak. Bu bayrağın kenarları kahverengi olup ortası beyazdır.

3. Üçgen kırmızı bayrak.

4. Ayyıldızlı bayrak.

5. Çaldıran savaşından sonra üzerinde "el-Kısas" (intikam) yazılı siyah bayrak meydana gelmiştir. [567]

Şunu bilmeliyiz ki; o çağda her devletin bir değil birden fazla bayrağı vardı ve bunların hepsi kullanılmaktaydı. Hatta ordudaki farklı birliklerin kendilerine özgü sancakları vardı.

[567] Katkısı için Namiq Musalı'ya teşekkür ederim.

Bilindiği üzere; bugün de bizim kullandığımız ayyıldızlı bayrak, eski tarihlerden beri Türkler tarafından kullanılmaktaydı.[568]

Şah İsmail'in ayyıldızlı bayrağı, Londra'da British Museum'da muhafaza edilen **Târih-i Cihân-Güşâ-yı Hakan** adlı eserde anlatılmaktadır. Buradaki kayıtta; "Şah İsmail ayyıldız bayrağı altında Bağdad'a yaklaştı" demektedir.[569]

Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Şah İsmail, Bağdad'a girdiğinde **"ay yıldızlı"** bayrağa sahipti. Fakat bu bayrağın şekli, rengi ve diğer ayrıntıları hakkına başka bilgi yoktur.

[568] Detaylar için bkz.: Fevzi Kurtoğlu, Türk Bayrağı ve Ay Yıldız.

[569] Aktaran: Mirza Abbaslı, "Şah İsmail Hatai'nin Ömür Yolu: Minyatürlerde, s. 26.

BAZI SORULAR VE CEVAPLARI

Şah İsmail ile ilgili merak edilen ancak kitabın kurgusu ve akışı içinde izah edip cevap veremediğimiz bazı soruları burada özce cevaplamayı uygun görüyoruz.

1. Şah İsmail, İran'ı zorla mı Şiîleştirdi?

Şah İsmail, daha iktidarı ele almadan önce İran'ın tamamı Sünnî değildi. Şiî olan topluluklar vardı. Kızılbaşlar zaten Şiî idiler. Sadece Farslar, Kürtler ve diğer bazı İranî unsurlar Sünnî idi. Dolayısıyla soruyu İran yerine Farslar diye sorarsak soru makul hâle gelecektir.

Farslar, Şah İsmail zamanına kadar Sünnî olarak varlıklarını sürdüler. Şah İsmail, elbette Şiîliği yaymak için devlet gücünü kullanmıştır, bunun aksini iddia etmek gülünç olur. Farsların Şiîleşmesinde ise, iki dayanak noktasına dikkat çekmek gerekir. Bunlardan biri Şiî Arap âlimler, ikincisi ise Kızılbaş Türkmenlerdi. Ancak Farsları Şiîleştiren asıl güç, Şiî Arap âlimler olmuştur. Kızılbaş askerleri ise, Arap âlimlerin Şiîleştirme faaliyetlerinde büyük kolaylık sağlamışlardır.

2. Şah İsmail neden Şiîliği yaydı? Şah İsmail Şiî miydi, Alevî miydi?

Alevîlik, Kızılbaş ve Bektaşî topluluklar için yeni kullanılan bir terimdir. Alevî yerine Kızılbaş dersek, soru daha doğru bir kalıba oturur.

Şah İsmail çağında, Şiîlik ile Kızılbaşlık arasında, bugünkü gibi kesin çizgiler yoktu. Hepsi Caferî mezhebine mensuptu; bunu biliyor, benimsiyor ve kabul ediyorlardı. Ortak kimlik; yani Şii/Caferî kimliği hepsi için aynıydı. Medrese Şiîliği, en azından İran ve Irak'ta Kızılbaş kılıçlarının gölgesinde ve himayesinde yaşıyor ve ilerliyordu.

Öte yandan bugün bir sorun hâline getirilen namaz ve diğer ibadetler, Kızılbaşlar tarafından da yerine getiriliyordu. Şah İsmail'in de namaz gibi ibadetlerle bir sorunu yoktu. Hatta kendisi de bunlara uyuyordu.[570] Ondan kalan şiirlerde de bu durum açıkça görülmektedir.[571] Kızılbaşların da mescitlere gidip namaz kıldığı dönemin kaynaklarında bulunmaktadır.[572] Hatta bugün Şiîlerin secde için kullandıkları namaz mühürleri, ilk defa Azerbaycan'daki Şiî âlimlerinden Şeyh Nureddin Ali b. Abdi'l-Âl Âmilî Karakî'nin (H.940/M.1533) tavsiyesi üzerine kullanılmaya başlanmıştır. O döneme kadar Şiîler namaz kılarken yine toprak üzerine secde ediyorlardı ama daha iptidaî şeyler kullanıyorlardı.[573]

Kızılbaş Devleti üzerine yapılan Osmanlı seferinden rahatsız olan Yeniçerilerin Tebriz'de Sultan Selim'e sundukları dilekçede verilen bilgiler de konumuz açısından önem arz etmektedir:

> "Bizim memlekette yaklaşık 45.000, İran arazisinde ise yaklaşık 20.000 kişi Rafizî ve mülhitlik suçlaması ile kılıçtan geçirildiler. Bizim mutaassıp ulemamız [ne yazık ki] Rafizîlik ve mülhitliğin anlamı konusunda bizi iyi bilgilendirmediler ve Sultan hazretleri-

[570] Rahim Reisniya, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.208.
[571] Mehmet Temizkan, Hatayî'nin Şiir Dünyası, s.91 vd.
[572] Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.68.
[573] Shahı Ahmadov, Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci, s.103.

ni gaflete düşürüp bu kadar suçsuz insanın ölümüne sebep olup bizi de Müslümanları öldürmeye tahrik ettiler. Ehl-i Sünnet'te olduğu gibi beş vakitte Muhammedî ezan okunan, abdest alarak namazı cemaat olarak kılan, oruç tutan, Kur'an okuyan, hacca giden ve "La ilahe illallah, Muhammed Resulullah" kelimeyi tayyibesini dile getiren bir memleketin halkı hangi şer'i esaslara göre öldürülebilir? Eli açık namaz kılmak ve ezan ile ikame de "Eşhedü enne Eli'yyen veliyullah ve hayye ala hayru'l-amel" demek şeriata karşı ise neden Şafiîler bazen eli açık, bazen de eli kapalı namaz kılıyorlar! "Eşhedü enne Ali'yyen veliyullah" söylemek bidat ise neden camilere minare yapmak iyi bir bidat sayılmaktadır. Hepimiz Ali'nin Tanrı'nın velisi olduğuna itiraf ve ikrar etmekteyiz. Bizim müezzinlerimiz de sabah ezanlarında "hayye ala hayru'l-amel" denmektedirler. Sözün doğrusu şu ki biz İranlılar ile din adına savaşmayacağız. Savaşın mülk için yapıldığı buyurulsa da, harabe kalmış bu memleketin alınması bu kadar kana değmez."[574]

Bununla birlikte medreselerde öğretilen Şiîlik ile Kızılbaşların Şiîliği arasında önemli farklılıklar vardı. Bu farklılıklarda Şah İsmail, Kızılbaşlık kimliğini içselleştirmişti. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Şah İsmail, Kızılbaşlığı, Medrese Şiîliğinden bir gömlek üstte görüyordu. O; Kızılbaşların başı, mürşidi ve hakanıydı. Medrese Şiîlerinin ise hâmisi ve hükümdarıydı.

3. Şah İsmail, Sünnîlere katliam yaptı mı?

Şah İsmail; kendisini Şiîliğin bânisi ve yayıcısı olarak görüyor, bu görevin ona ilâhî bir güç tarafından verildiğine inanıyordu. On iki yaşında devlet kurmak için yola çıkmak istedi-

[574] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.182-183; Nasrullah Felsefi, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.130.

ğinde Lahican valisi Karkiya Mirza Ali, İsmail'e bu teşebbüs için henüz erken, yaşının küçük, kuvvetlerinin yetersiz, düşmanlarının ise güçlü olduğunu ifade ettiğinde İsmail, ona şöyle cevap vermişti: "Allah'a dayanıyorum ve gücümü ondan alıyorum. Kimseden korkmuyorum."[575]

On dört yaşında Tebriz'de şah olduğunda Şiîliği devletin resmî mezhebi olarak ilan etmemesi hususundaki uyarıları; "Allah ve masum imamlar benimledir. Allah, Peygamber ve masum imamlar beni koruyacaktır"[576] diyerek geri çevirmişti

İşte bu nedenle, Şah İsmail başlarda Şiîliği yaymak için sert politikalar izlemekten çekinmedi. Bu dönemde binlerce Sünnî aile (özellikle ulemâ ve sanatkâr) İran'dan kaçmayı tercih etti. Nitekim II. Bayezid, yazdığı mektuplarda Şah İsmail'e bu sert politikalardan vazgeçmesi yolunda nasihat etmek zorunda kalmıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Şah İsmail ılımlı bir çizgiye geldi ve sert politikalardan vazgeçti.

Şah İsmail'in Sünnîlere katliam yaptığı Osmanlı kaynakları ile bazı Safevî kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak Şah İsmail hayatta iken veya vefatına yakın zamanlarda yazılan Safevî kaynaklarında söz konusu edilen katliamlara dair kayıtlar bulunmaz.

Özellikle Şah İsmail'in Şiîleştirme politikalarına karşı koyan ve İran'ı terk ederek diğer Sünnî (özellikle Osmanlı) devletlere sığınan Sünnî bilginlerin kitaplarında düşmanca bir dille Şah İsmail'in katliamlar yaptığı abartılı bir dille anlatılır. Esasen katliamlara dair haberlerin kaynağı da bu kitaplar gibidir. Os-

---

[575] Tarih-ı İlçiyi Nizamşah'tan Naklen; Tufan Gündüz, Son Kızılbaş: Şah İsmail, s.19.

[576] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.220.

manlı kaynaklarında Şah İsmail'e karşı düşmanca bir tavır zaten mevcuttur.

Geç dönem Safevî kaynaklarının bir kısmında Şah İsmail'in ve Kızılbaşların katliam yaptıklarına dair haberlere yer verilmesi ile Türkmenlerin yönetimden uzaklaştırılmalarının aynı döneme denk gelmesi ise, tesadüf olmasa gerektir.

Bu toplu katliam iddiaları dışında, Şah İsmail'in ele geçirdiği yerlerde geçmişe dönük intikam faaliyetleri planladığı kaynaklara yansımıştır. Babası Şeyh Haydar'ın katillerini; daha önceden Şiî halka zulmedenleri ve sistemli olarak Şiî düşmanlığı yapanları buldurup öldürtmesi buna örnek verilebilir.

Öte yandan Şah İsmail, Hatâî mahlası ile yazdığı şiirlerde tam bir arif ve mürşit portresi çizmektedir. Mahmud Nişaburî tarafından bir araya getirilen şiirlerin Şah İsmail'e ait olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. İslâm hukukuna aykırı şekilde suçsuz insanları topluca katleden bir portre ile bir arif ve mürşit portresi üst üste oturmamaktadır. Hatta yan yana bile gelmemektedir. Gerçekleri, ancak âlim olan Allah bilir.

4. Şah İsmail, Sultan Selim'e kadın elbisesi veya insan dışkısı yolladı mı?

Şah İsmail'in Sultan Selim'e kadın elbisesi yolladığına dair bir kayıt yoktur. Ancak Diyarbekir hâkimi Muhammed Ustacalu Han'ın, Sultan Selim'e bir mektupla birlikte kılıç ve kadın elbisesi gönderdiği kaynaklarda vardır.[577] Ustacalu bu mektubu, Sultan Selim'in Şah İsmail'e tehdit ve hakaretler içeren ikinci mektubundan sonra yollamıştır. Bu mektubu götüren kişi, Trabzon hâkiminin adamları tarafından öldürülmüş, para

[577] Safevi kaynaklarından aktaran; Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.47.

ve eşyalarına el konulmuştu.[578] Ustacalu Muhammed'in bu tür bir işi, Şah İsmail'in izni olmadan yapması zor görünmektedir.

Şah İsmail'in Sultan Selim'e insan dışkısı gönderdiğine dair ise kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Sadece Sultan Selim'in hakaret içeren mektuplarına karşılık, bu sözlerin hükümdarlara yakışmayacağına ve mutlaka afyon çekmiş kâtiplerin işi olduğuna vurgu yapan bir mektubun yanında afyon gönderdiğinden bahsedilmektedir.

İddiaların tam tersine Sultan Selim, yazdığı dördüncü mektubunun yanında savaşa kışkırtmak için Şah İsmail'e bir de kadın elbisesi göndermiştir.[579]

5. Sultan Selim'in Şah İsmail'in sarayına kadar girip onunla santranç oynadığı doğru mu?

Kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur.

6. Şah İsmail annesi Alemşah Begüm'ü öldürttü mü?

Özellikle son yıllarda yayınlanmış bazı romanlarda, köşe yazılarında ve popüler tarih yazınında Şah İsmail'in, kendi annesini öldürdüğü iddia edilmektedir. Güya Şah İsmail, 1501 yılında Tebriz'i aldıktan sonra annesini Sünni olduğu için öldürmüştür.

Değerli akademisyen Namiq Musalı; bu iddianın yanlışlığı hakkında kapsamlı bir makale yazmış ve bu soruyu tatmin edici şekilde cevaplamıştır. Söz konusu iddia, Venedik elçisi Caterino Zeno'nun seyahatnamesinin yanlış tercümesi ile gündeme getirilmiş, başka kaynakta böyle bir iddia yer almamıştır.

---

[578] Nasrullah Felsefi, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.106.

[579] Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, s.48.

Safevi kaynaklarına göre; Alemşah Begüm, Kızılbaş Devletini kurmasında Şah İsmail'i desteklemiş, Şah İsmail de kendi şiirlerinde annesini sevgiyle anmış, onu Hazreti Fâtıma'ya benzetmiştir. Safevî tarihçileri de her zaman Alemşah Begüm'den büyük bir saygıyla söz etmişlerdir. Yine aynı kaynaklarda, Alemşah Begüm'ün 1501 yılından sonra hayatta olduğuna dair çok sayıda kayıt vardır. Kabri; Erdebil'deki Şeyh Sâfî türbesinin avlusundadır. Mezar taşı üzerinde H. 929 / M. 1522-23 yılında vefat ettiği yazılmaktadır.[580]

7. Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'nda sarhoş muydu?

Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb, **Tezkire** adlı eserinde Çaldıran Savaşı'ndaki Kızılbaş ordusunun "akşamdan sabaha dek" şarap içip daha sonra savaş meydanına çıktığını yazmıştır.[581]

Kızılbaş ordusunun savaşta gösterdiği başarıdan bu iddiaların en azından abartıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kızılbaşları savaş meydanında yenilgi ile tanıştıran şey, Osmanlı ordusunun ateşli silahlara ve toplara sahip bulunması olmuştur. Toplar ateşlenmeden önce Kızılbaş ordusu, az sayıda olmasına rağmen, Osmanlı ordusuna karşı üstün konumdaydı. Topların ateşlenmesi ile savaşın kaderi de değişmiş oldu.

Öte yandan Şah İsmail'in; savaş meydanında en azından yedi defa at değiştirdiği,[582] yalınkılıç savaştığı, düşmanlarından Malkoçoğlu'nu zırhlı olduğu hâlde bir kılıç darbesiyle başından beline kadar ikiye böldüğü, ateşli silahlarla yaralandıktan

---

[580] N.Musalı. "Şah İsmail Hatâî'nin Annesi Alemşah Beğüm: Efsaneler ve Gerçekler", Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, Köln-Almanya, 2016, s.35-59

[581] Şah Tahmasb-ı Safevî, Tezkire, Haz. Hicabi Kırlangıç, s.39.

[582] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.215.

sonra bile savaşmaya devam ettiği gibi hususlar düşünülürse, alkol iddialarının yersiz olduğu, en azından abartıldığı anlaşılır.

Şah Tahmasb'ın hükümdar olunca alkolü yasaklamasındaki temel sebebin Çaldıran Savaşı'nda "gördükleri", yani babasının ve Kızılbaş askerlerinin "sarhoş" olduğuna şahitlik etmesi gösterilse de, bu yanlış bir yorumdur. Çünkü Şah Tahmasb, Çaldıran Savaşı olduğu sırada beş aylık bir bebektir.

8. Şah İsmail ve Sultan Selim Çaldıran Savaşı'nı nasıl yönettiler?

Şah İsmail, ordusunun sağ kanadının başında savaştı. Ordusu ile kılıç salladı. Şah'ın bulunduğu kanat, Osmanlı ordusunun sol kanadı üzerinde üstünlük kurdu. Osmanlı ordusunun sol kanadını komuta eden Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa öldürüldü. Merkezde bulunan Malkoçoğlu komutasında akıncılardan bir grup, Şah İsmail ve askerlerinin üzerine gönderildi. Şah İsmail, savaş meydanında Malkoçoğlu'nu bir kılıç darbesi ile ikiye böldü. İki kurşunla yaralanan Şah İsmail, akşam karanlık basıncaya kadar savaşmayı sürdürdü.

Sultan Selim ise ordusunun arkasında yüksekçe bir tepede otağını kurarak savaşı yönetti. Bizzat savaşın içine girip kılıç sallamadı.

Savaş meydanında Şah İsmail'in hayatı tehlikeye düşünce ona benzediği için kendini Şah İsmail olarak tanıtan Mirza Sultan Ali, esir edilip Sultan Selim'in önüne çıkarıldı. Sultan Selim, onu Şah İsmail sanarak; "Yoksa sen benim iki yüz bin asker ve toplarımla savaşmaya geldiğimi bilmiyor muydun? Peki, neden bu kadar az askerle karşıma çıktın ve kendini de esir ettin?" dedi. Şah İsmail kimliği ile esir edilen Mirza Sultan Ali ise Sultan Selim'e şöyle karşılık verdi: "Ben senin askerinin

çok olduğunu biliyordum da, kendini bir top hisarının içinde saklayarak bu dünyada ve ahirette ismini kötüleyeceğini bilmiyordum."[583]

9. Şah İsmail, Çaldıran'da savaş meydanından kaçtı mı?

Şah İsmail'in ve Kızılbaş ordusunun Çaldıran Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılması, Türkiye'de Şah'ın savaş meydanından kaçması olarak algılanmaktadır.

Şah İsmail ateşli silahlarla yaralanmasına rağmen akşam karanlık basıncaya kadar savaşmış, daha sonra ordusu ile akşam karanlığında geri çekilmiştir. Osmanlı ordusuna çok sayıda kayıp verdirmiş (bazılarına göre 23.500) ve 1900 Osmanlı askerini de esir almıştır. Kızılbaş ordusundan tek kişi bile esir olmamıştır.[584] Sadece kendini Şah İsmail olarak tanıtan Mirza Sultan Ali esir alınmış, o da Şah olmadığı anlaşılınca Sultan Selim'in emri üzerine öldürülmüştür. Kızılbaş ordusu geri çekilmeye başlayınca, Osmanlı askerlerinden bir kısmı takip etmek istemiş, ancak bunun bir tuzak olduğundan korkan Sultan Selim, buna izin vermemiştir.[585]

---

[583] Nasrullah Felsefi, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.130.

[584] Haşim Hicazifer, "Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.206.

[585] Haşim Hicazifer, "Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.206.

10. Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in eşi Taçlı Hatun esir edildi mi?

Osmanlı kaynaklarına göre Şah İsmail'in eşi Taçlı Hatun, Çaldıran Savaşı'nda esir edilmiş, daha sonra Sultan Selim'in emriyle Tacizade Cafer Çelebi'ye nikâhlanmıştır.

Oysa Safevî kaynakları, bizlere bu konuda daha başka şeyler söylemektedir. Dönemin Safevî kaynaklarında Taçlı Hatun'un yahut Şah İsmail'in eşlerinden herhangi birinin esir edildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunlardan birine göre; Taçlı Hatun, kargaşa sırasında Hoy tarafına gitmiş, Sultan Selim'in Tebriz'den ayrılmasından sonra saraya dönmüş ve buna sevinen Şah İsmail, Taçlı Hatun'un Tebriz'e dönmesini sağlayan Hoy melikini, emirlik mertebesine yükseltmiştir.

Bir kısım Safevî kaynaklarına göreyse, Taçlı Hatun savaş sırasında kayıplara karışmış, Şah İsmail ise Durmuş Han'ı üç yüz kişilik bir kuvvetle Taçlı Hatun'u aramaya göndermiştir. Durmuş Han Şamlu'nun veziri Mirza Şah Hüseyin İsfehanî tarafından Tebriz'e iki menzil mesafedeki bir ovada bulunan Taçlı Hatun, Tebriz'e götürülmüştür. Şah, ödül olarak İsfehanî'yi divâna almıştır. Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sultan Selim'e barış için birkaç mektup gönderdiği de bilinmektedir. Bu mektuplarda eşinin esir alınmasıyla bir bilgi olmadığı gibi, eşinin serbest bırakılmasıyla ilgili herhangi bir talebi de olmamıştır. Osmanlı kaynaklarında Taçlı Hatun'un hikâyesi, Cafer Çelebi'nin idam edilmesi ile biterken Safevî kaynaklarında Taçlı Hatun'un sergüzeştini hayatının sonuna kadar takip edebilmekteyiz. Nitekim bu kaynaklardan Taçlı Hatun'un Şah İsmail'in vefatından sonra Tahmasb'ın tahta geçmesinde rolü olduğunu öğreniyoruz.

Şah İsmail döneminde sarayın etkili kişilerinden biri olan Taçlı Hatun, Şah İsmail'in ölümünden sonra da ordu ve bürokrasi üzerinde etkinliğini sürdürmüş, ömrünün sonlarında ise gözden düşmüş, haremden çıkarılarak Şiraz'a sürgün edilmiştir. Hayatı orada sona ermiş ve Bibi Duhteran mezarlığına defnedilmiştir.

Bazı Osmanlı kaynaklarına göre ise, Şah İsmail'in esir alınan eşi Bihruze Begüm'dür. Bu konuda da Safevî kaynaklarında bir bilgi yoktur. Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sultan Selim'e gönderdiği ve metni günümüze ulaşan mektuplarında adı geçen eşinin iadesi ile ilgili de bir talebi olmamıştır.[586]

Kaldı ki, böyle bir olay olmuşsa bile, bu ayıbın yükü, Şah İsmail'den ziyade, evli bir kadını esir alarak başka bir adama nikâhlayan Sultan Selim'e yüklenmelidir.

11. Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'nı kazansaydı, gelecek nasıl olurdu?

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlı ordusuna savaşı kazandıran yegâne husus, ateşli silahlara ve toplara sahip olmasıdır. Dönemin birçok kaynağının ve çağdaş çalışmaların belirttiği üzere, yüz yirmi bin kişilik Osmanlı ordusu eğer ateşli silahlara ve toplara sahip olmasaydı, yirmi bin kişilik Kızılbaş ordusu tarafından darmadağın edilecekti. İdris-i Bitlisî gibi bazı kaynaklara göre; Şah İsmail ile Sultan Selim arasında ateşli silahların kullanılmayacağına dair bir anlaşma olmuş an-

[586] Detaylar için bkz.: Ali Rıza Özdemir, Zazalar Kürtler Alevîler, s.229 vd.

cak Sultan Selim bu sözünü tutmamıştır.[587] Osmanlı ordusunun yanında ateşli silahlar ve toplarla gelmesi ve bunu bir gece öncesinden yerinde tespit etmesi, Şah İsmail'in bu savaşa her şeyi bilerek girdiğini göstermektedir.

Çaldıran Savaşı'nın aksi şekilde sonuçlanması hâlinde geleceğin nasıl olacağını anlamak zor değildir.

Öncelikle; bugünkü Güneydoğu Anadolu'da, Türkçe hâkim dil vasfını koruyacaktı. Bu bölgede Türk nüfus daha da baskın hâle gelecek, Kürtler bulundukları Botan-Cezire hattından daha güneye itileceklerdi.

Bunun yanında aşağıdaki hususlar da öngörülebilir:

Muhtemelen, Anadolu'daki Kızılbaş nüfusun baskınlığı da dikkate alındığında, Şah İsmail'in zaferi büyük bir coşku ile karşılanacaktı. Kısa sürede Anadolu'nun büyük kısmı Kızılbaş Devletinin egemenliği altına girecek, Osmanlı Avrupa topraklarına sıkışacaktı.

Şah İsmail, Türk gücünü kullanarak İstanbul'dan Horasan'a kadar büyük bir Kızılbaş Türkmen devleti kurmak imkânına sahipti. Büyük olasılıkla İran'da yaptığı gibi, İstanbul'dan Horasan'a kadar uzanan bu büyük coğrafyayı Türkmenlerin idaresine bırakacaktı. Türkmen ocakları, her yerden tütecek, boy verecekti.

Öte yandan Anadolu'daki Türkmen nüfus, Kızılbaşlık (Caferîlik) kimliğini koruyacak, Sünnîleşmeyecekti. Medrese Şiiliği ile Kızılbaşlık arasındaki pergel günümüz düzeyinde açılmayacaktı. Kızılbaş Türkmenler isyan etmeyecek, kırılmayacak ve doğal olarak Türkmen nüfusu artacaktı.

---

[587] Aktaran, Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.214-215; Rahim Reisniya, "Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.218.

İran Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki kültürel etkileşim artacak ve bu iki coğrafyadaki Türk kültürü birbirini daha güçlü şekilde besleyecekti. Belki de Horasan'dan Balkanlara kadar daha homojen bir Türk kültürüne sahip olacaktık.

12. Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'ndan sonra devlet işlerini boşladı mı?

Safevî kaynaklarında Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan sonra devlet işlerini boşlamadığı görülmektedir. Şah İsmail'in devlet işleri ile meşgul olduğu, diğer devletlerle ilişkilerini geliştirdiği, diplomatik ilişkiler kurduğu, gerektiğinde askerî birlikler görevlendirdiği, asayiş ve imar işleriyle bire bir ilgilendiği, üretimi artırmak için tedbirler aldığı kaynaklarda geniş şekilde anlatılmaktadır. Onun zamanında birçok savaş olmasına rağmen, ülkenin bolluk ve refah içinde olduğu da kaynaklarda aktarılmaktadır.[588]

Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'ndan sonra ordusunun başında hiçbir sefere çıkmamıştır. Zaten devlet, doğal sınırlarına ulaşmış ve büyük bir savaş için gerekçe kalmamıştı. Kızılbaş Devletine yönelik ciddi bir tehlike de oluşmamıştı. Sonuçta Şah İsmail'i, ordusunun başında sefere çıkmaya zorlayan hiçbir gerekçe yoktu. Sultan Selim'in yeni bir sefer daha yapacağını haber alınca hazırlıklara başladı. Fakat Sultan Selim, sefere çıkmadan hemen önce Çorlu'da ölünce savaş da gerçekleşmedi.

Şah İsmail, Osmanlı Devletinin varlığına kesin olarak son vermek istiyordu. Bu amacı için plan ve çalışmalar yaptığı bir

---

[588] Haşim Hicazifer, "Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.208.

sırada hayata veda etti. Zaten Çaldıran Savaşı'ndan sonra ancak on yıl daha yaşayabildi.

Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra siyah elbiseler giyindiği ve siyah sarık sardığı konusunda neredeyse bütün kaynaklar ittifak hâlindedir.[589] Hatta bütün seyyidlerin siyah sarık sarması için emir verdiği ve seyyidlerin de bu emre riayet ettiği bilinmektedir[590] Bugün Şiî dünyasında seyyidlerin siyah sarık sarmasının nedeni Şah İsmail'in bu uygulamasıdır.

13. Şah İsmail'in Türk acununa ve Türklüğün geleceğine bir zararı oldu mu?

Genel olarak Sünnî tarihçiler, Şiîlik üzerinden Şah İsmail'i suçlamakta ve Türk dünyasını ikiye böldüğünü iddia etmektedirler.

Bu iddia haksızdır. Şah İsmail, mezhebî bakımdan zaten ikiye bölünmüş bir Türklük teslim almıştır. Onun yaptığı şey, Farsları Şiîleştirmek olmuştur. Kitapta genişçe anlattığımız üzere Şah İsmail, kendi çağını aşan bir Türklük bilincine sahiptir. Yaptıkları ile İran'ın Azerbaycan merkezli bir Türk devleti olarak yükselmesini sağlamıştır.

Bir Türk devleti kuran ve bu devletin yüzlerce yıl Türk kalmasını sağlayan biri, nasıl Türklüğe zarar vermiş olur ki!

Esasen, Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin büyük kısmı Kızılbaş yahut Bektaşî, yani Şiî idi. Hatta bu oranın 4/5 yani % 80 olduğuna dair dönemden kalan bazı aktarımlar var-

---

[589] Babak Javanshir, İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler, s.205.

[590] Haşim Hicazifer, "Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı", Vural Genç, İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde, s.207.

dır.[591] İran'da yaşayan Türklerin de çok büyük bir kısmı Kızılbaş'tı.

Gerçekte Türklüğe zarar veren ise Osmanlı'nın politikaları olmuştur. Birincisi Kürt aşiretlerini Batum'dan güneye doğru bir hat şeklinde iskân etmiş, Türkmen topraklarını Kürt aşiretlerine teslim ederek Türkmen boylarını Kürt aşiretlerinin himayesine girmeye zorlamıştır. Sonuçta Güneydoğu Anadolu Türklük ve Türkçe gerilemiştir.

İkincisi, Türk Sünnîliği ile ilgisi olmayan Emevî zihniyetini Osmanlı dinî düşüncesinde egemen kılmış, böylece Türklük bilincini baskılamıştır. Araplık ve Farslık, Osmanlı'da itibar kazanmış, Kızılbaşlıkla eşitlenen Türklük aşağılanmış, devşirmeler eliyle Türkmenler defalarca katliama maruz bırakılmıştır.

14. Şah İsmail'in gelecek düşleri, ülküleri nelerdi?

Şah İsmail'in iki ülküsü vardı. Biri Kızılbaşlık, diğeri Türklüktü...

Şah İsmail, şiirlerinde açıkça ifade ettiği gibi hem İran'ın şahı hem Türkistan'nın hanı olmak istiyordu. Dönemin ruhundan anladığımız kadarıyla, İstanbul'a da niyetlenmişti. Kendini Alper Tunga, Rüstem, İskender gibi kahramanlardan daha büyük gören Şah İsmail, Türklüğün en eski ülkülerinden biri olan **cihan hâkimiyetini** de içselleştirmişti.

Şah İsmail, ülkülerine ulaşsaydı, muhtemelen egemenliği altına aldığı bütün halkları Şiîleştirecek, Kızılbaş Türkmenleri de elit bir sınıf olarak bu halkları yönetmekle görevlendirecekti. Çünkü o, **Şiîlik** ve **Türklük** adındaki iki büyük davasını **Kızıl-**

[591] Hamidreza Mohammednejad, Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576), s.107.

başlık kalıbında birleştirmişti. Türkçeyi ve Türk kültürünü ele geçirdiği bütün coğrafyalarda yerleştirmek için büyük bir kültürel hareket başlatacak, halkın en alt katmanına kadar Türk dilini ve kültürünü rağbet edilen bir hâle getirecekti. Hâkimiyet kurduğu bütün coğrafyalarda yaptığı şey, tam olarak bunlardan ibaretti.

15. Günümüz Türklüğünün Şah İsmail'den öğreneceği şeyler nelerdir?

Günümüz Türklüğünün Şah İsmail'den öğreneceği ilk ve en önemli şey, Türkçeye verdiği değerdir. Günümüz Türklüğü; Türkçe düşünmeli, Türkçe yazmalı ve Türkçeyi doğru kullanmalıdır. Türkçeyi yabancı etkilerden kurtarmak ve bilim dili hâline getirmek, Türkçeden yüksek bir edebiyat dili yaratmak Şah İsmail'in açtığı yolda ilerlemek demektir.

Şah İsmail'in hareket tarzından geçmişten gelen hesapları tuttuğu, düşmanlıkları unutmadığı ve yeri geldiğinde düşmanlarından intikam aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle düşmanlarına karşı sert davranmış, merhamet etmemiştir. Günümüz Türklüğünün Şah İsmail'den öğreneceği en önemli şeylerden biri, Türklüğün düşmanlarını unutmaması, düşmanlarına acımaması ve günümüz şartlarına göre hesapları tez elden görmesidir.

Bunların yanında Şah İsmail ve dönemin Kızılbaşları için, iki başat nitelik kesinlikle vazgeçilmezdir.

Birincisi adanmışlıktır. Hepsi kendini davasına adamış cesur ve korkusuz insanlardı. Gözüpek ve ataktılar. Onlar kendi aralarında şefkatli, düşmanlarına karşı sert bir toplum yaratmayı hedeflemişlerdi. Hayata geçirdikleri bu ülkü, onları başarıdan başarıya taşıdı. Az sayıda olmalarına rağmen nice kalaba-

lık orduları yendiler. Hepsini toz duman ettiler, darmadağın ettiler.

İkinci özellikleri boyun eğmemeleri, düşmana teslim olmamalarıydı. Onlar asla boyun eğmediler ve asla teslim olmadılar. Savaş meydanında teslim olmaktansa savaşarak ölmeyi yeğlediler. Ölünceye kadar savaştılar.

Bugünün Türkleri de kendini milli varlığına adamak, diline ve kültürüne sahip çıkmak, kendi içinde kardeşlik hukuku oluşturmak, düşmanlarına aman vermemek ve günün şartlarına göre teslim olmadan savaşmak zorunda...

Günümüz Türklüğünün bütün yakıcılığı ile yaşadığı kuşatmaları yarmasının tek yolu budur...

SON SÖZ

Şah İsmail, Türk tarihinin renkli simalarından biridir.

Otuz yedi yıl süren kısacık bir hayata çok şey sığdırdı.

Hakkında yapılan karalamalara ve psikolojik operasyonlara bakmayın.

Çok büyük adamdı.

İyi eğitim almıştı.

Önemli eğitmenlerinin ikisi de Türk'tü.

Biri **lala,** diğeri **dede...**

Şamlu Lala Hüseyin Beğ...

Dulkadırlı Dede Abdal Beğ

Şah İsmail'in birçok vasfı vardı.

Şairdi.

Ârifti.

Âlimdi.

Mürşitti.

Ehl-i Beyt âşığıydı.

Savaşçıydı.

Devlet adamıydı.

Ve Türk'tü.

Evet, kelimenin tam anlamı ile Türk'tü ve bir Türk hakanıydı.

Hatta onun hayatını anlatan dönemin kaynaklarından birinin adı **Cihângüşâ-yı Hâḳān: Târîh-i Şâh İsmâil** idi.

Fırat ile Ceyhun arasında uzanan geniş topraklarda büyük bir devlet kurdu.

Devletini kurmak için yola çıktığında yanında sadece yedi kişi vardı.

Kurduğu devlet, Türk devletiydi.

Türkçe bakmış, Türkçe görmüş, Türkçe düşünmüş, Türkçe konuşmuş, Türkçe duymuş, Türkçe sevmiş, Türkçe yazmıştı. Kısacası Türkçe yaşamıştı...

Biri divân ikisi mesnevî olmak üzere toplam üç şiir kitabı bıraktı ardında.

Türklük, onun aldığı nefesti.

***

Türklüğün İran'la serüveni daha ilk çağlardan başlar.

İskitleri bir kenara bıraksak bile İran'a Hun öncesinde birçok Türk göçü yaşanmıştı.

Buntürk, Honn, Bulgar daha milat öncesinde İran'a göç eden Türk halklarıydı.

Milat sonrasında Hunlar, On-Ogurlar, Sabirler, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar akın akın İran'a göçtüler.

İran topraklarını yurt edindiler.

Sonra Oğuzlar geldi.

Orta Doğu'nun tarihi bundan sonra geri dönülmez şekilde değişti.

Dönemin kaynaklarında yazdığına göre; "Girmedikleri hiçbir belde, içmedikleri hiçbir su kalmadı."

İşte bu kadar çok, bu kadar kalabalık geldiler.

***

İslâmiyet sonrasında İran'da Türk siyasi birliğini kuran ilk Türk devleti, Büyük Selçuklular oldu.

Ama Selçukluların sınırları bugünkü İran millî devletinin sınırlarından çok büyüktü.

Dolayısıyla Selçuklu egemenliği, modern İran millî devletinin kurulmasında etkili olmadı.

Cengiz Han'ın ve Emir Timur'un da Selçuklulara benzer etkileri oldu.

15. yüzyılda birçok beylik ve küçük devletçikler, İran'da kendi egemenlik alanlarını koruyorlardı.

15. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü İran'ın sınırları içinde Timuroğulları başta olmak üzere Karakoyunlular ve kısmen de Akkoyunlu Türkmen devletleri vardı.

Akkoyunlu Uzun Hasan, Karakoyunluları tarihten silince devletinin sınırlarını İran'ın Horasan bölgesinin sınırlarına kadar ulaştırdı.

Ama Horasan'ı alamadı.

***

Bugünkü İran sınırları dâhilinde bir devlet kuran ve siyasi birliği sağlayan ilk kişi Şah İsmail olmuştur.

Onun kurduğu Kızılbaş Türk Devleti, tarihçilerin de üzerinde mutabık kaldığı üzere, İran'ı Azerbaycan merkezli bir Türk millî devleti olarak yapılandırmıştı.

Şah İsmail, ordusunun neredeyse tamamını ve devlet bürokrasinin ise çok büyük bir kısmını Türklerden oluşturdu.

Ele geçirdiği yerlere Türk valiler atıyor, onlar da aşiretlerinden bir bölüğü yanlarında götürerek yönetimi ele alıyordu.

Onun döneminde İran, bir uçtan bir uca Türk hâkimler/valiler tarafından idare edildi.

***

Şah İsmail'den sonra onun çocukları ve torunları yani Safevî hanedanı İran'ı yönetti.

1721 yılında Afganlıların eline geçti İran devleti.

Fakat bu Türk fetreti uzun sürmedi.

1730 yılında Safevîler yeniden işbaşına geldiler.

Afşar boyundan Nadir Şah, 1736 yılında kendini şah ilan edince Safevî ailesi kesin olarak iktidardan uzaklaştı.

Hanedan değişti, ama yönetim yine Türklerin elinde kaldı.

1747 yılında Nadir Şah bir suikast sonucunda hayatını kaybedince Lur asıllı Kerim Han başa geçti.

1779 yılında bir başka Türk boyu olan Kaçarlardan Muhammed Han, ikinci Türk fetretine son verdi.

İktidarı ele aldı ve güçlü bir merkezî devlet kurdu.

1925 yılına kadar da İran'ı Kaçarlar yönetti.

Sonra İran Türkleri, Şah İsmail'in bıraktığı mirasa yani devletlerine sahip çıkamadılar.

Ve 1925 yılında Fars asıllı Pehlevîler işbaşına geldi.

***

Özetle, bazı ara dönemler hariç, Şah İsmail'den Pehlevîlerin işbaşına geçtiği 1925 yılına kadar bugünkü İran, Türklerin yönetimi altındaydı.

Şah İsmail, devletini bir Türk devleti olarak kurdu ve idare etti.

Geleneksel Türk devlet yapısının bütün karakteristik özelliklerini taşıyordu, onun kurduğu devlet...

Kurumlarının birçoğu Türkçe adlar taşıyordu.

İran, Şah İsmail zamanında **Kızılbaş Devleti** altında yönetilen bir Türk ülkesiydi.

O kadar güçlü bir temel attı ki, ondan sonra da İran bir Türk devleti olarak kaldı.

Ruhu şâd olsun...

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

A. Damla Gürkan Anar. "Safevi Şahlarının Baniliği Üzerine Bir Değerlendirme". İran Çalışmaları Dergisi. Cilt: 1. Sayı: 1. 2017. s.117-143

A. Kâşânî, (2015). Tasavvuf Sözlüğü-Letâifu'l a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm. Çev.: E. Demirl. İstanbul: İz.

Abdülbaki Gölpınarlı (1997). Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik. İstanbul: Der.

Abdülbaki Gölpınarlı (2013). Kaygusuz Abdal-Hatayî-Kul Himmet. İstanbul: Kapı.

Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav (1991). Pir Sultan Abdal. İstanbul: Der.

Abdülkerim Özaydın (2008). "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar". Prof Dr. Işın Demirkent Anısına (Haz. Abdülkerim Özaydın ve diğer). İstanbul.

Abdüllatif Kazvini (2015). Lubbu't-Tevarih: Safevi Tarihi. Çeviren ve Notlandıran: Hamidreza Mohammednejad. İstanbul: Birleşik.

Adnan Er (2008). Kızılbaş devletinin Yıkılış Sebepleri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Ahmed Guliyev (2014). "Venedik Sefiri Michele Membre'nin Seyahatnamesi'nde Kızılbaş Devleti". Safeviler ve Şah İsmail. Ed.: Taşğın vd. İstanbul: Önsöz.

Ahmet Gökbel (2007). Anadolu'da Varsak Türkmenleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Ahmet Taşğın-Ali Yaman-Namiq Musalı (Ed.) (2014). Safeviler ve Şah İsmail. İstanbul: Önsöz.

Alemara-yı Safevi (1350). Be Kûşiş-ı Y.Şükri. Tahran.

Alemara-yı Şah İsma'il (1349). Ba Mukaddime-Yo Tashih-o Ta'lik-ı A.M.Sahib. Tahran.

Ali Erol (2004). "Azerbaycan Şiir Dili'nin Gelişmesinde Hataî'nin Oynadığı Rol". Haz.: Gülağ Öz. Şah İsmail Hatayi: Sempozyum Bildirileri içinde. Ankara: Yol.

Ali Kafkasyalı (2011). İran Coğrafyasında Türkler. İstanbul: Bilgeoğzu.

Ali Rıza Özdemir (2015). Geçmişten Geleceğe Kürt Aleviliği. Ankara: Kripto.

Babak Javanshir (2007). İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Babek Cavanşir-Ekber N. Necef (2006). Şah ismail Hatâ'î Külliyatı. İstanbul: Kaknüs.

Bahaeddin Ögel (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Bahaeddin Ögel (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Bekir Yakıştıran (1995). Türkiye Tarihinde Müslüman Halk Hareketleri. İstanbul: Kevser.

Belâzurî. Fütûhu'l-Büldân(2002). Çev: Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Cihangüşa-yı Hakan (Tarih-ı Şah İsma'il) (1986). Mukaddime ve Peyvestha: A.Muztarr. İslamabad.

Cihat Aydoğmuşoğlu (2015). Kızılbaş Devleti Tarihi. Ankara: Gece.

Cihat Aydoğmuşoğlu. "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53. 2 (2013) 411-420

D. C. Seccâdî, (2007). Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Ebu'l Gazi Bahadır Han (2011). Türklerin Şeceresi. İstanbul: Örgün.

Emel Esin (2006). Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu. İstanbul: Kabalcı.

Emin Kırkıl (2004). "Şah İsmail'in Safevi Devlet Kurumlarında Yapmış Olduğu Düzenlemeler". Haz.: Gülağ Öz. Şah İsmail Hatayi: Sempozyum Bildirileri içinde. s.228-237.

Eralp Erdoğan. "Kızılbaş ordusunda Bir Birlik-Kurçiler". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 55. 2 (2015). 75-88.

Faruk Sümer (1992). Kızılbaş devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara: TTK.

Faruk Sümer (1999). "Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları". Cilt I. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Faruk Sümer. "Kaçarlar". DİA. Cilt: 24.

Fevzi Kurtuluş (1992). Türk Bayrağı ve Ay Yıldız. Ankara: TTK

Furkan Asya-Sevim Gören. "Şah İbrahim Soyundan Seyit Süleyman'a Verilen Bir İcazetname". Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Sayı:49. 2009.

Fuzuli Bayat (2004). "Göçebe İdeolojisi-Oğuzculuk Bağlamında Şah İsmail Fenomolijisi". Haz.: Gülağ Öz. Şah İsmail Hatayi: Sempozyum Bildirileri içinde. s.44-52.

Giyas Şükürov (2006). Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930/1501-1524). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gulemreza Mokhles (1990). Şah İsmail Safevi'nin Edebi Kişiliği ve Türkçe Şiirleri. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülağ Öz (Ed.) (2004). Şah İsmail Hatai. Ankara: Sempozyum Bildirileri. Ankara: Yol.

Gülay Karadağ Çınar. Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şiî Ulemayla İlişkileri. ". İran Çalışmaları Dergisi. Cilt: 1. Sayı: 1. 2017. s.-11-51

Hamidreza Mohammednejad (2017). Osmanlı-İran İlişkileri (1482-1576). İstanbul: Doğu.

Hans R. Roemer. "Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasisinin Kurucuları ve Kurbanları". Çev: Harun Yıldız. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı: 38 (2006).

Haşim Hicazifer. "Sultan Selim ve Çaldıran Savaşı". Vural Genç. İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde. s. 207

Herevî (1383). Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. Fütûhât-i Şâhî (tashîh-o ta'lîk-o tevzîh-o izâfât: M.R.Nesîrî). Tahran.

İbn Hurdazbih (2008). Yollar ve Ülkeler Kitabı. Çev.: Murat Ağarı. Kitabevi Yayınları. İstanbul.

İbn-i Bezzâz (2007). Safvetü's-Safâ. Musahhih: Gulâm-Rızâ Tabâtabâî Mecid. Çev.: Serap Şah. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

İbrahim Arslanoğlu (1992). Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri. İstanbul: Der.

İskender Bey Türkman (1382). Tarih-ı 'Alemara-yı 'Abbasi (Müellif-ı Mukaddime ve Gerdaverende-yı Fihrist: İ.Afşar). Tahran.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1998). Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal. Ankara: TTK.

Kenan Ziya Taş (2014). Osmanlılarda Lalalık Kurumu. Ankara: Berikan.

Maryam Akbarınoshad (2011). Şah İsmail ve Osmanlı İle İlişkileri. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Mehmet Çelenk (2005). 16.ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Mehmet Temizkan (2001). Hatâî'nin Şiir Dünyası. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Meşedihanım Nemet (1992). Azerbaycan'da Pirler. Bakü: Azerneşr.

Mirza Abbaslı (1976). "Safevilerin Kökenine Dair". Belleten. C. XL. Sayı: 158. s. 287-329.

Mualla Uydu Yücel. "Kıpçaklar". DİA. Cilt: 25.

Muhammed Yusuf Vâleh İsfahânî (1372). Huld-i Berîn (be kûşiş-i M.H.Muhaddis). Tahran.

Muharrem Uçan (2013). Kızılbaş Ordusu. İstanbul: Kalender.

Mustafa Ekinci (2010). Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı. İstanbul: Beyan.

Mustafa Ekinci (2010). Şah İsmail ve İnanç Dünyası. İstanbul: Beyan.

Mürüvet Karagöz (2010). Safevî Devleti'nin Kuruluş Dönemi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.

Namiq Musalı (2011). I. Şah İsmail'in Hakimiyeti ("Tarih-ı 'Alemara-yı Şah İsma'il" Eseri Esasında). Bakü.

Namiq Musalı (2016). "Şah İsmail Hatâî'nin Annesi Alemşah Beğüm: Efsaneler ve Gerçekler". Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, Köln-Almanya. s.35-59

Namiq Musalı (2016). "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi". Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Kış 2016. Sayı 80. ss. 9-30.

Namiq Musalı (2017). "Safevî Şahlarının Ahlat ve Adilcevaz'la İlgili İki Fermanı Üzerine". Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences. Cilt/Volume:6 Sayı/Number:1. Haziran/June 2017. ss. 57-70.

Namiq Musalı, "Safevi Hanedanının Kökeni". Yayımlanmamış makalesi.

Nasrullah Felsefi (2011). "Çaldıran Savaşı". Vural Genç. İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde. İstanbul: Bengi.

Nejat Birdoğan (2001). Şah İsmail Hatai: Yaşamı ve Yapıtları. İstanbul: Kaynak.

Nihat Sami Banarlı (2001). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. Cilt: 1. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.

Nuri Özcan. "Mehter". DİA. Cilt: 28.

Oktay Efendiyev-Namiq Musali (2014). Tarih-ı Alem Ara-yı Abbasi İsimli Eserin Bakü Yazmalarının Önemine Dair. Safeviler ve Şah İsmail. Ed. Taşğın vd., İstanbul: Önsöz.

Oqtay Əfendiyev (2007). Azerbaycan Sefeviler Dövleti. Bakı.

Oruç Bey (Don Juan) (2016). Elçilik Kâtibinin Kaleminden Safeviler. Ankara: Yurt.

Özer Küpeli (2014). Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639). İstanbul: Yeditepe.

Rahim Reisniya (2011). "Çaldıran Savaşı". Vural Genç. İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514) içinde. İstanbul: Bengi.

Reha Bilge (2011). 1514: Sultan Selim Selim ve Şah İsmail. İstanbul: Giza.

Reşat Öngören. "İbrâhim B. Edhem". DİA. Cilt: 21.

Selahattin Tansel (1969). Sultan Selim. Ankara: MEB.

Serap Şah (2007). Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-ı Erdebîlî'nin Hayatı. Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Shahı Ahmadov (2005). Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şah İsmail (2017). Hatâyî Divanı. Haz.: Muhasin Macit. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Şah İsmail Hata'i (2006). Şah İsmail Hata'i Külliyatı. Yayına Hazırlayanalar: Babek Cevanşir-Ekber N. Necef. İstanbul: Kaknüs.

Şah Tahmasb-ı Safevi (2015). Tezkire. Çeviren: Hicabi Kırlangıç. Ankara: Atlas.

Şeref Han (1998). Şerefname: Kürd Tarihi. İstanbul: Deng.

Şeyh Hüseyin peser-i Şeyh Abdâl Pîrzâde Zâhidî (1924). Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye. Berlin.

Şeyh Müfit (1996). El-İrşad. Çev.: Davut Duman. İstanbul.

Şeyh Safiyeddin Erdebili (1380). Kara Mecmua (Tedvin Eden: H.Düzgün). Tahran.

Tahsin Yazıcı. "Safeviler". İA. Cilt: 10.

Tahsin Yazıcı. "Şah İsmail". İA. Cilt: 11.

Tufan Gündüz (2010). Son Kızılbaş: Şah İsmail. İstanbul: Yeditepe.

Tuncer Baykara (2000). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş; I-Anadolu'nun İdari Taksimatı. İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.

Vural Genç (2011). İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514). İstanbul: Bengi.

Walther Hinz (1992). Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt. Ankara: TTK.

Y. Küçükdağ. B. Dedeyev. "Safeviler'in Nesebine Farklı Bir Bakış" // Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2009. Sayı: 2/6. s.415-424.

Ya'kubî. Ülkeler Kitabı. Çev.: Murat Ağarı. Ayışığı Kitapları. İstanbul. (2002).

Yusuf Küçükbay (2010). Türk Aleviliği Araştırmaları. Konya: Çizgi.

Zeynel Coşar (2013). Höbek Kurultayından Kızılbaş Devletine Şah İsmail. İzmir: Sergi.

Ziver Hüseyinli (2014). Safevi Döneminde Türk Dilinin Rolü. Safeviler ve Şah İsmail. Ed.: Taşğın vd. İstanbul: Önsöz.

Ziya Musa Buniyatov. "Azerbaycan". DİA. Cilt: 4.

Ziya Şakir(2008). Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail. İstanbul: Cevahir.

Zülfiyye Veliyeva (2007). Safevi Devlet Teşkilatı: Tezkiretü'l-Mülük'e Göre. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Zülfiyye Veliyeva (2009). "Safevilerin Menşei ve Kızılbaşca". Journal of Azerbaijani Studies. BaNu.

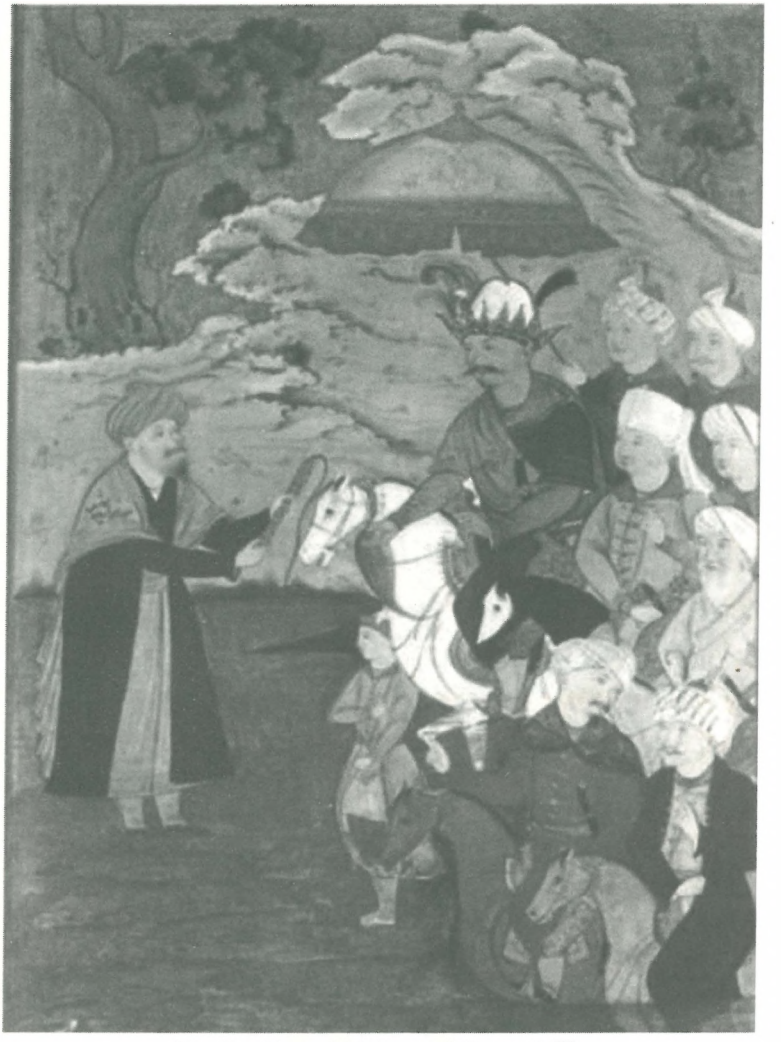
GÖRSELLER

(Resimler, Haritalar, Fotoğraflar)

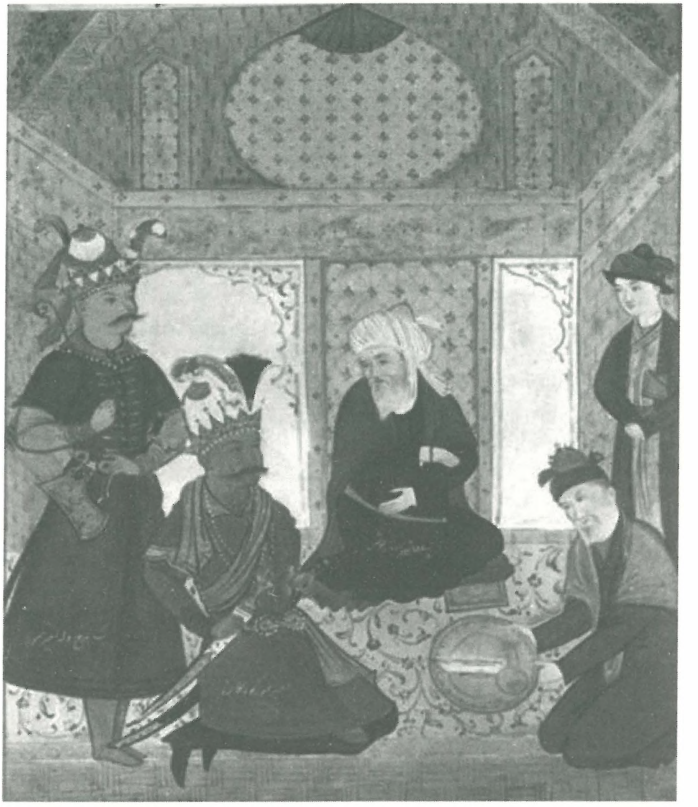
Resim: Şeyh Sâfîyüddin Erdebili[592]

[592] Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.23

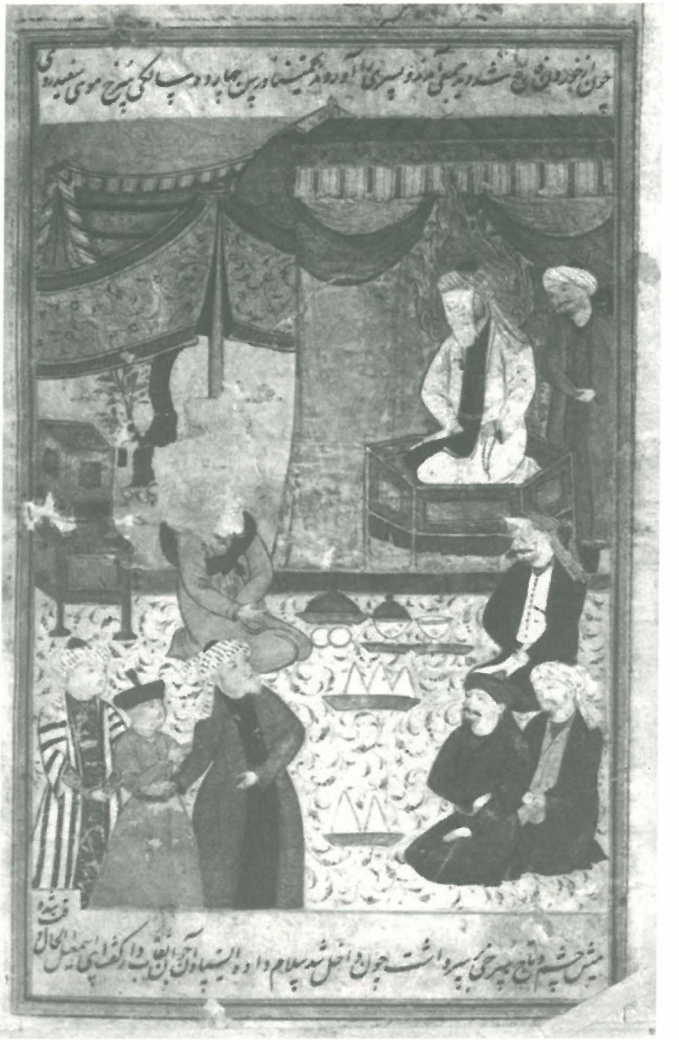
Resim: Hace Ali-Timur görüşmesi. [593]

[593] Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930 /1501-1524), s.224

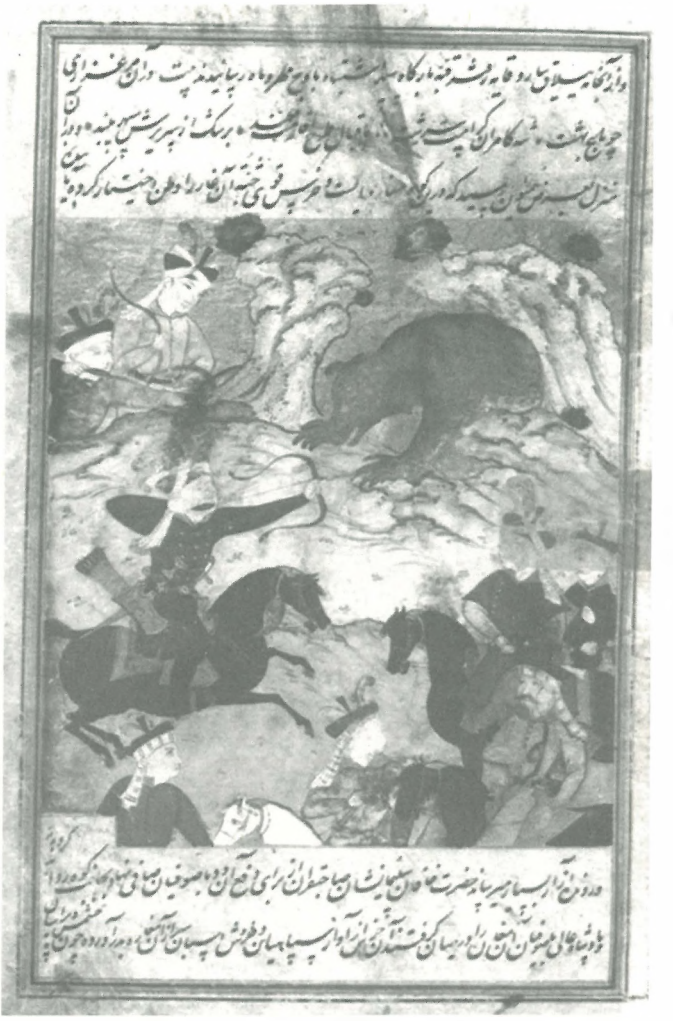
Resim: Hace Ali-Timur görüşmesi.[594]

[594] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 86.

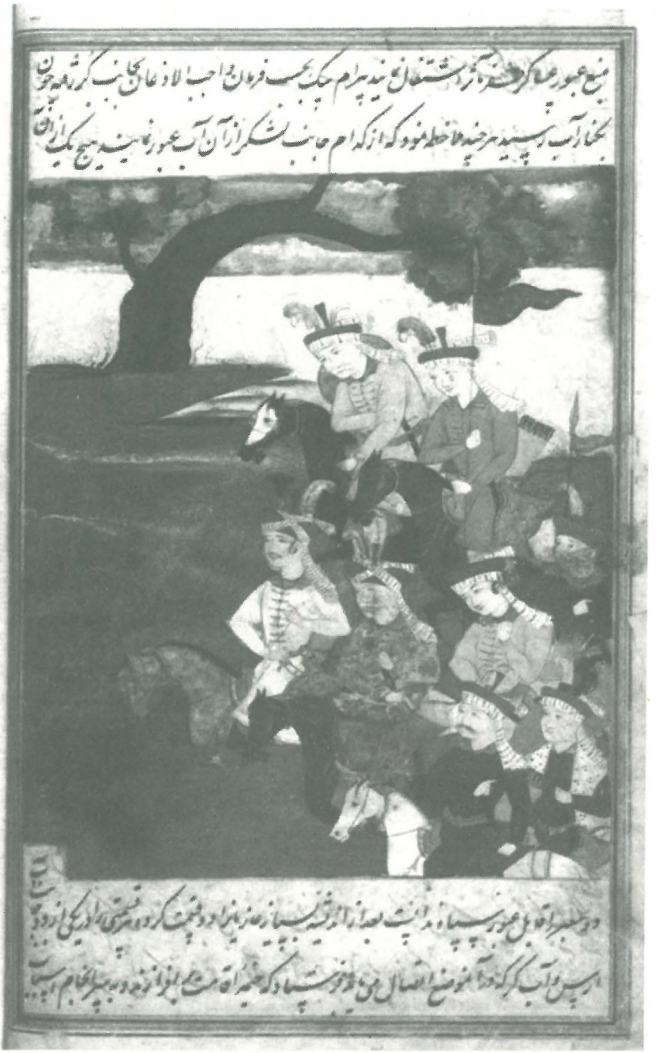
Minyatür: On İkinci İmam, mânâ âleminde genç İsmail'e yola çıkması için talimat veriyor (1499).[595]

[595] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f043.html

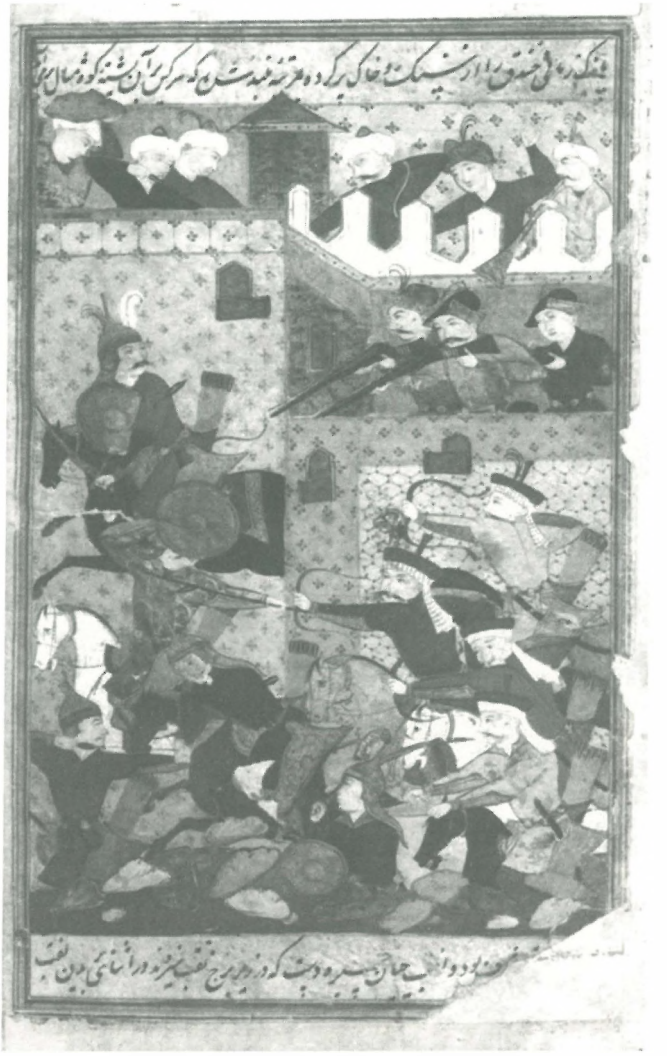
Minyatür: Genç İsmail, Tercan'ın (Erzincan) Sarıkaya yaylasında halka zarar veren bir ayıyı öldürüyor (906/1500).[596]

[596] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f053.html

Mînyatür: Genç İsmail, Aras nehrini geçerek Şirvan üzerine yürüyor (1500).[597]

[597] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f055.html

Minyatür: Bakü kuşatması (1500).[598]

[598] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f062.html

Resim: İsmail, Tebriz'de şah oluyor (1501).[599]

[599] Giyas Şükürov, Safevî Devleti'nın Kuruluşu ve I. Şah İsmâîl Devri (907-930 /1501-1524), s.223;
http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f074.html

Resim: Şah İsmail, devlet erkânı ile...[600]

[600] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 290.

Resim: Şah İsmail, Alma-Kulağı'nda Akkoyunlu Murad'ı yeniyor (1503).[601]

[601] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f086.html

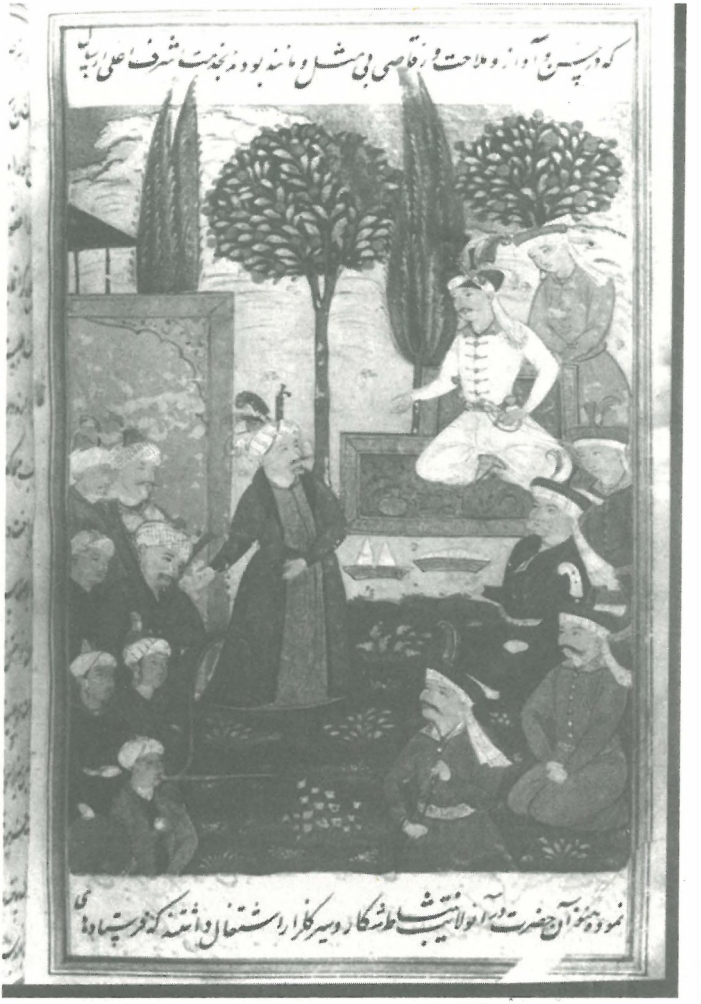
Resim: Şah İsmail, Firuzkûh kalesini alıyor (1504).[602]

[602] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f100.html

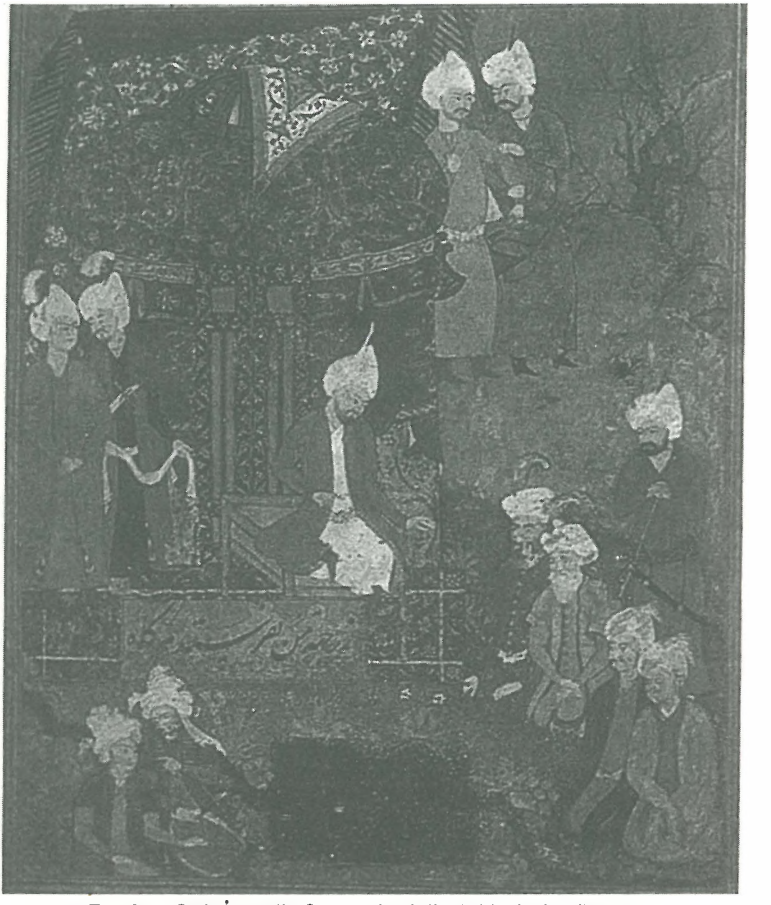
Resim: Şah İsmail'in Kürt isyancılara karşı savaşı.[603]

[603] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 395.

Resim: Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyn Mirzā'nın gönderdiği heyet Şah İsmail'in huzurunda (910/1504-5).[604]

[604] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f110v.html

Resim: Şah İsmail, Osmanlı elçilerini kabul ediyor (910 / 1504–5).[605]

[605] Resim, Ressam Zeynelabidin Tebrizi'ye aittir. Bkz.: Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.172;

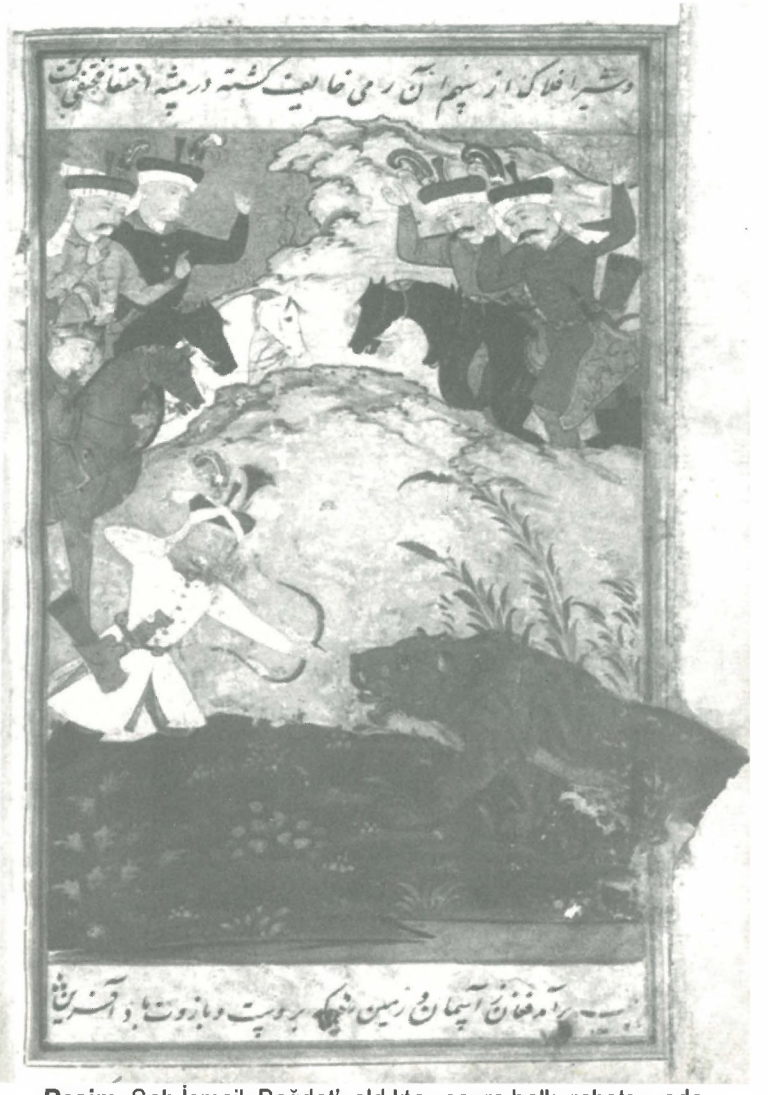
Resim: Şah İsmail, Nevruz avında (911/1505-1506).[606]

[606] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f115v.html

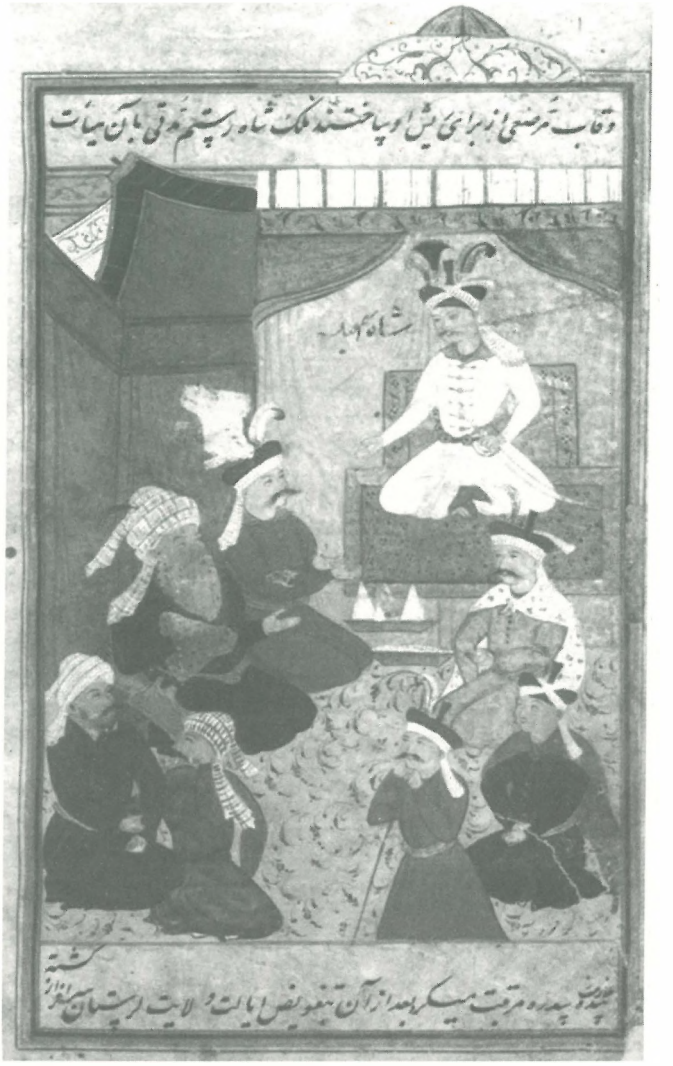
Resim: Diyarbakır'da bulunan Kızılbaş birlikleri ile Dulkadir Beyliğinin askerleri savaşıyor. Askerler savaşmadan hemen önce her iki birliğin köpekleri dövüşüyor. Sağ tarafta siyah atlı, elinde bayraklı mızrak olan muhtemelen Muhammed Ustacalu Han. (913/1507-8)[607]

[607] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f137.html

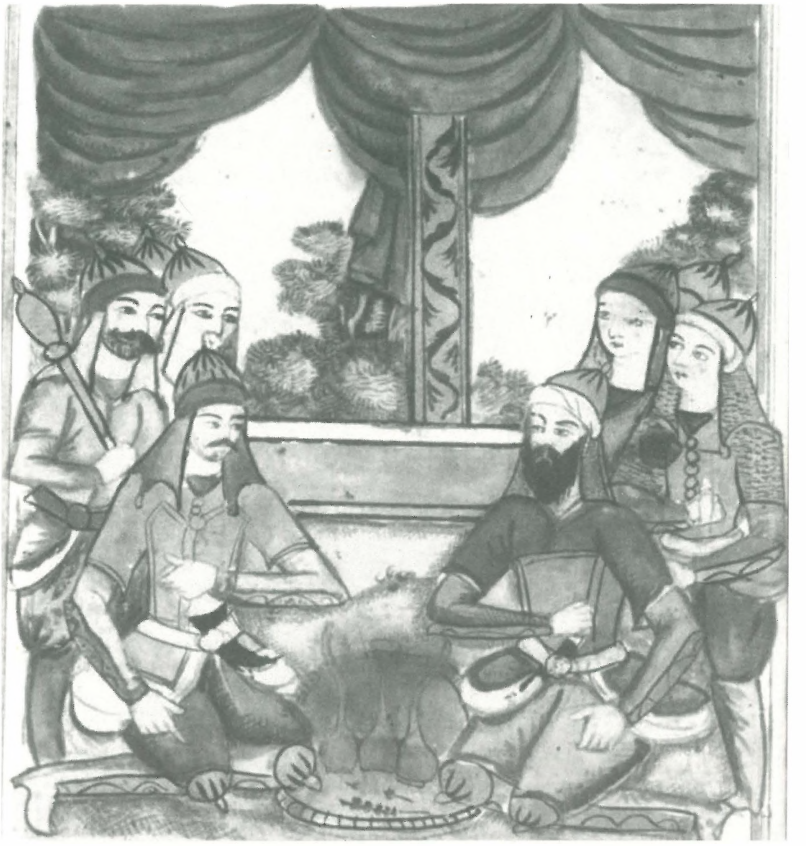
Resim: Şah İsmail, Bağdat'ı aldıktan sonra halkı rahatsız eden bir aslanı öldürüyor (914/1508).[608]

[608] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f145v.html

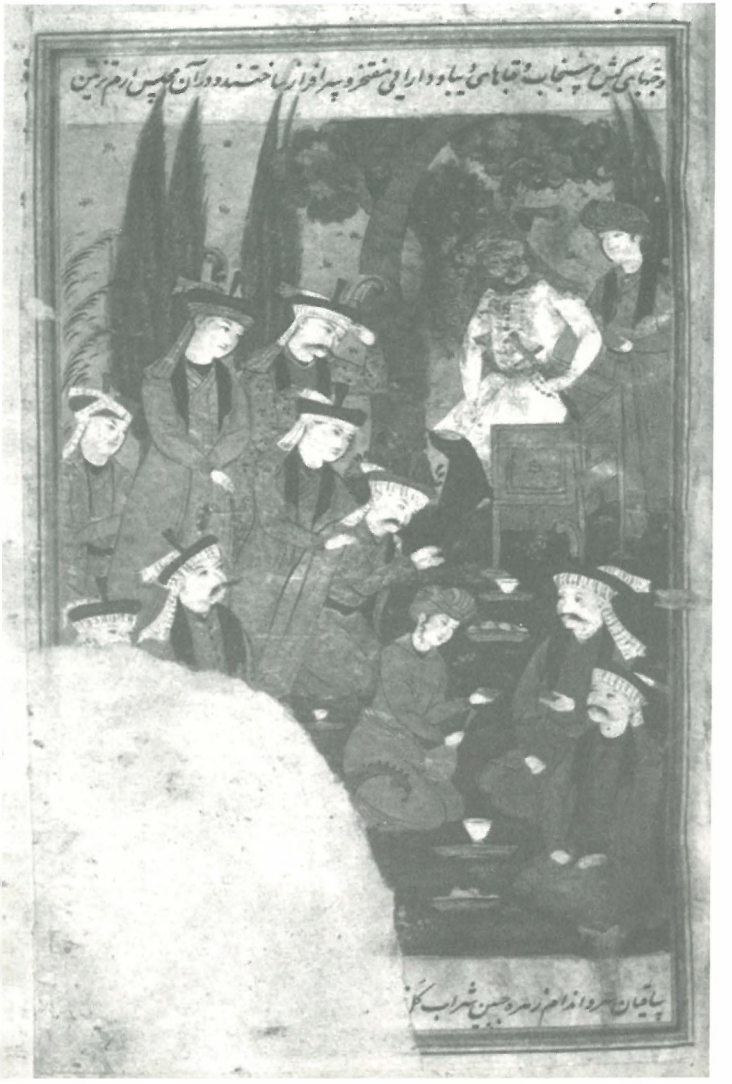
Resim: Loristan hâkimi Melik Şah Rüstem, Şah İsmail'e bağlılığını bildiriyor (915/1508).[609]

[609] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f149v.html

Resim: Loristan hâkimi Melik Şah Rüstem, Şah İsmail'e bağlılığını bildiriyor.[610]

[610] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 368.

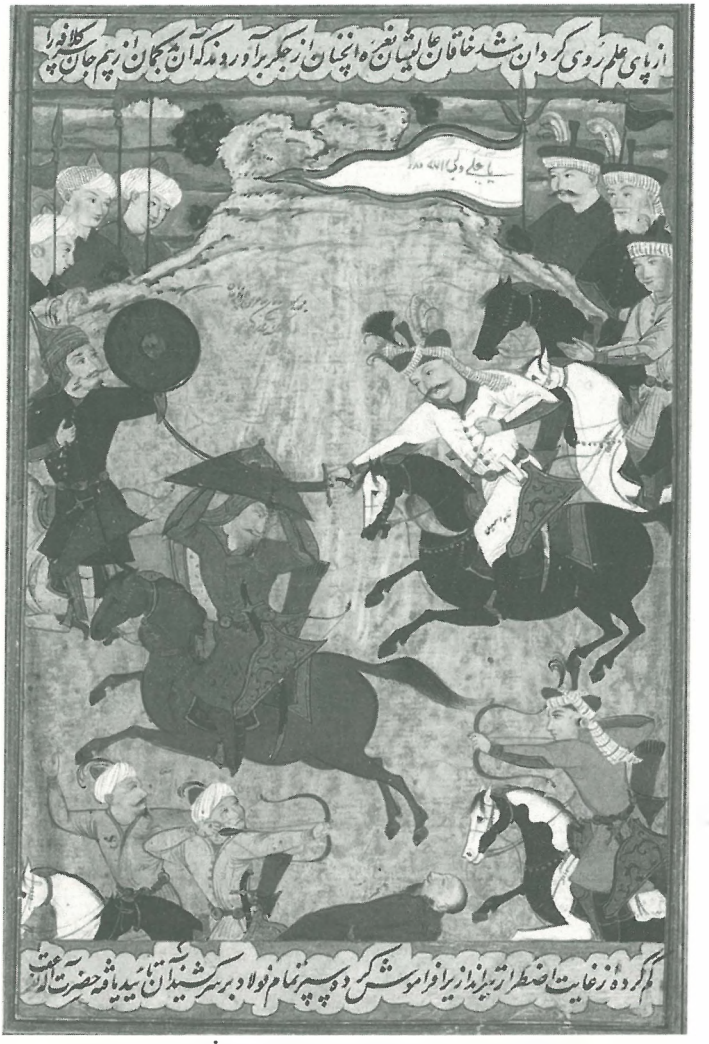
Resim: Şah İsmail, zaferlerini kutlamak için Herat'ta ziyafet veriyor (917/1510-11 kışı).[611]

[611] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f199.html

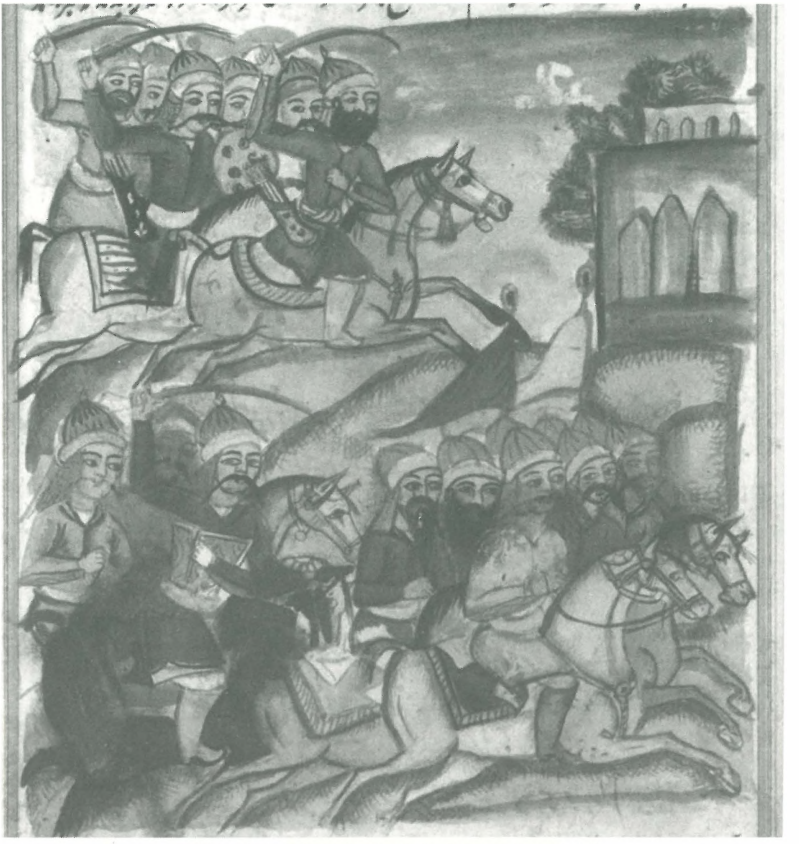
Resim: Şah İsmail, Kum'da bir av şöleninde. (917/1511).[612]

[612] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f205.html

Resim: Şah İsmail (kılıç sallayan) ve Şeybani Han (8 Kasım 1510).[613]

[613] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/The_Battle_between_Shah_Ismail_and_Shaybani_Khan.jpg

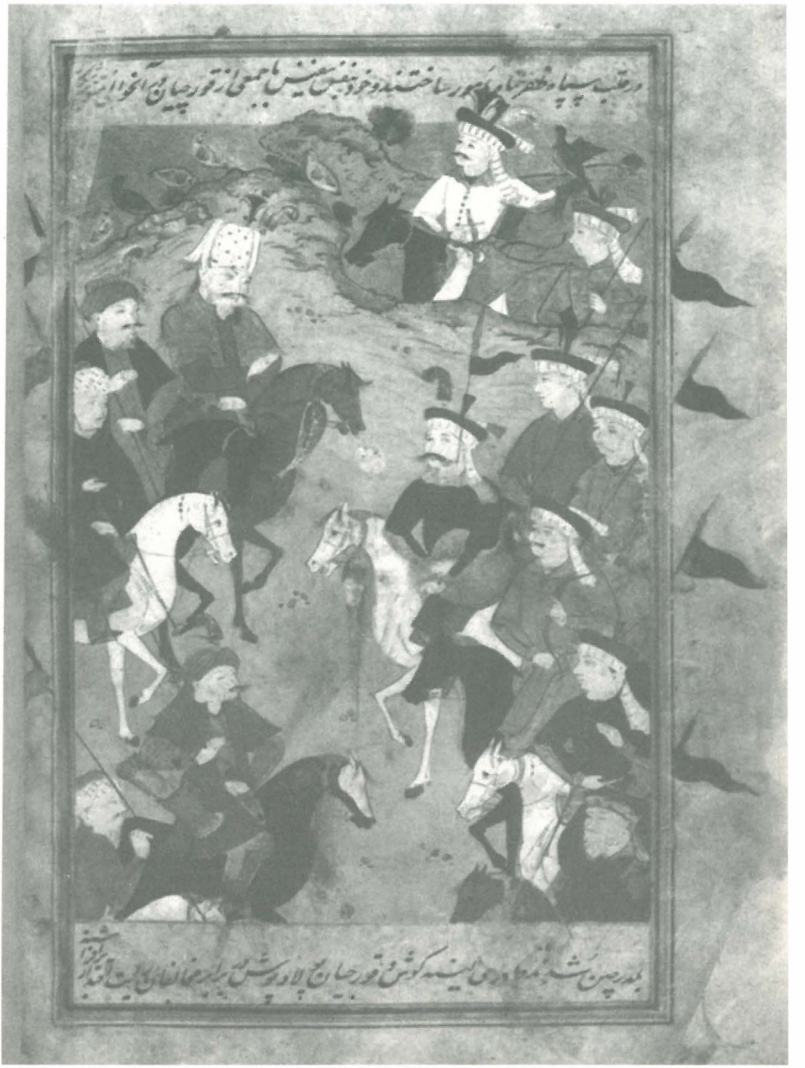
Resim: Merv kalesinin kuşatılması.[614]

[614] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 396.

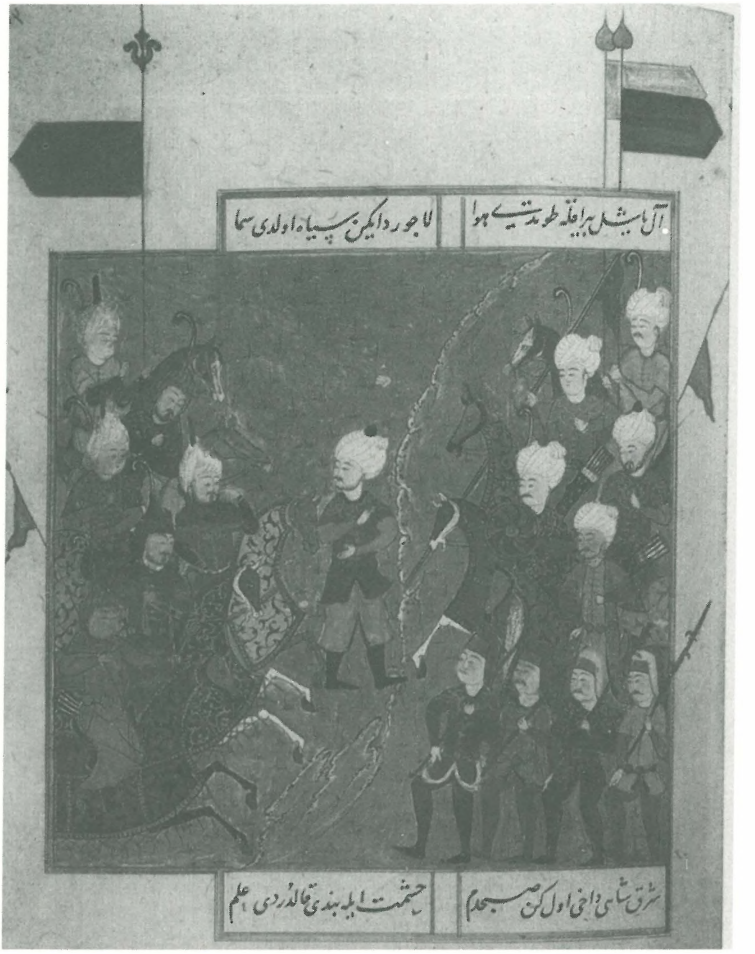
Resim: Şah İsmail, savaşta Ebul Hayr Han'ı öldürüyor (12 Kasım 1512).[615]

[615] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f232.html

Resim: Bıldırcın avından dönen Şah İsmail, Çaldıran'da savaş meydanında. (23 Ağustos1514).[616]

[616] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f242.html

Resim: Çaldıran Savaşı. Ortadaki Şah İsmail.[617]

[617] Ortada ayakta duran Şah İsmail.
https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ald%C4%B1ran_Muharebesi

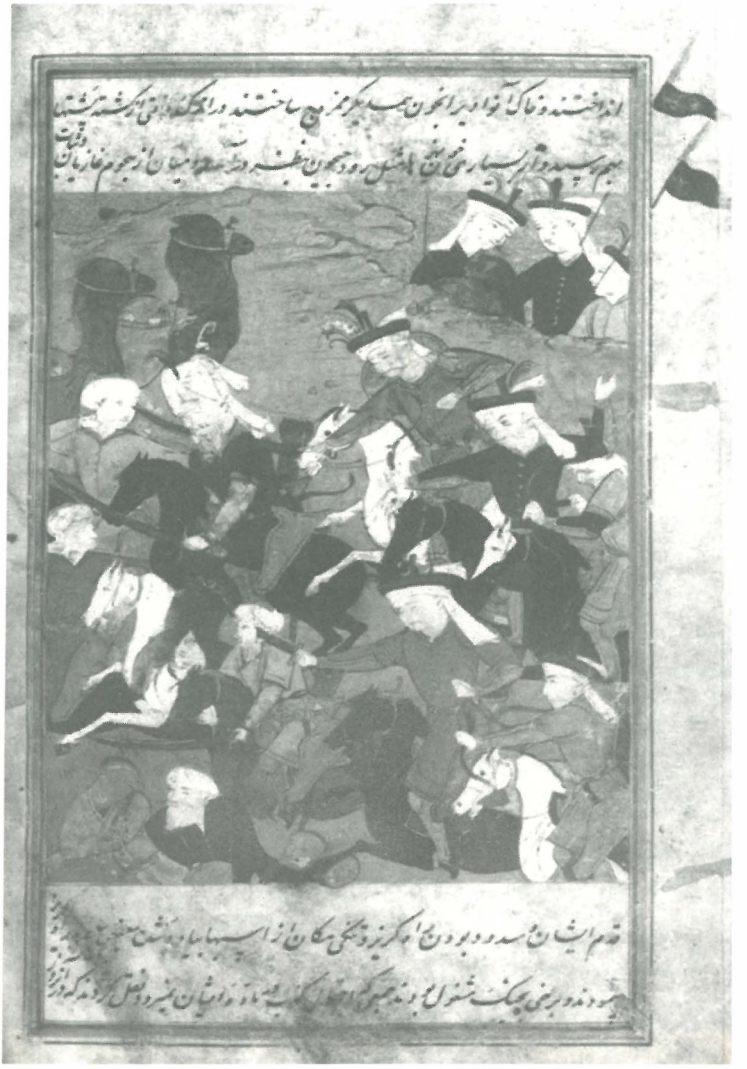
Minyatür: Şah İsmail, Çaldıran Savaşında Malkoçoğlu'nu bir kılıç darbesi ile ikiye bölüyor.[618]

[618] https://mardaspan.files.wordpress.com/2014/09/bir-Safevî-minyatc3bcrc3bcnde-c3a7aldc4b1ran-savac59fc4b1-tasviri-minyatc3bcrde-sultan-selim-ve-c59fah-ismail-de-gc3b6sterilmic59ftir.jpg

Resim: Şah İsmail, Çaldıran Savaşında Malkoçoğlu'nu bir kılıç darbesi ile ikiye bölüyor. (23 Ağustos 1514).[619]

[619] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f249.html

Resim: Diyarbakır valisi Kara Han, Mardin yakınlarında Osmanlı ordusu ile savaşta (922/1516-17).[620]

[620] http://www.persianpainting.net/MoinMsL/Moin_MsL_f266v.html

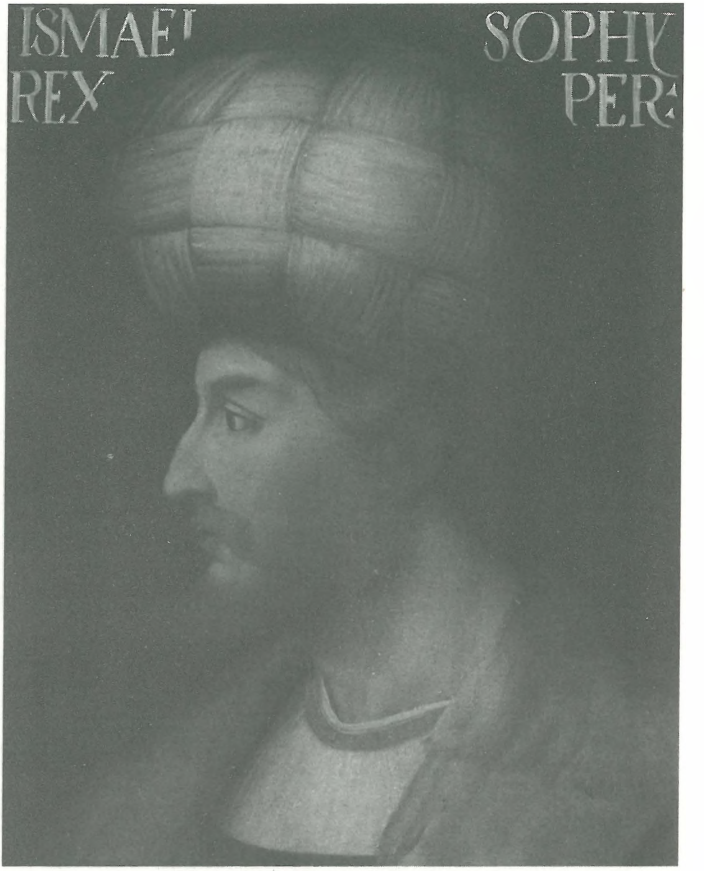
Resim: Şah İsmail'in Qezzali-oğlu'nu kabul edilmesi.[621]

[621] Namiq Musalı, I Şah İsmayılın Hakimiyyəti, ("Tarix-İ Aləmara-Yi Şah İsmayıl" Əsəri Əsasında), s. 398.

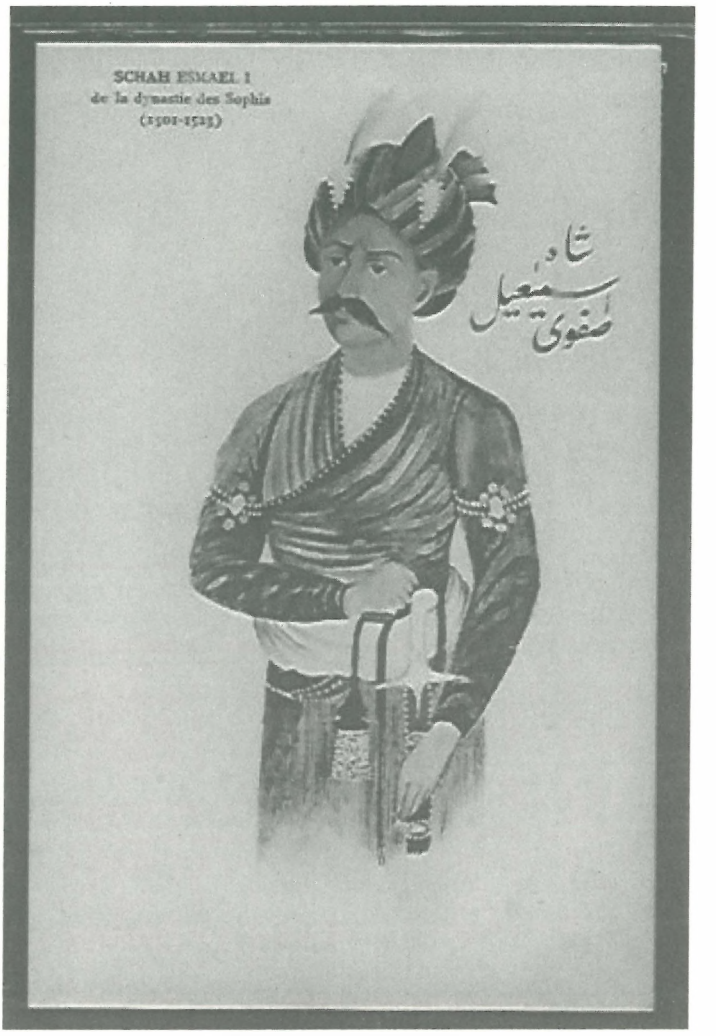
Resim: Şah İsmail.[622]

[622] 1584 yılında çizilmiş bir tablosu.

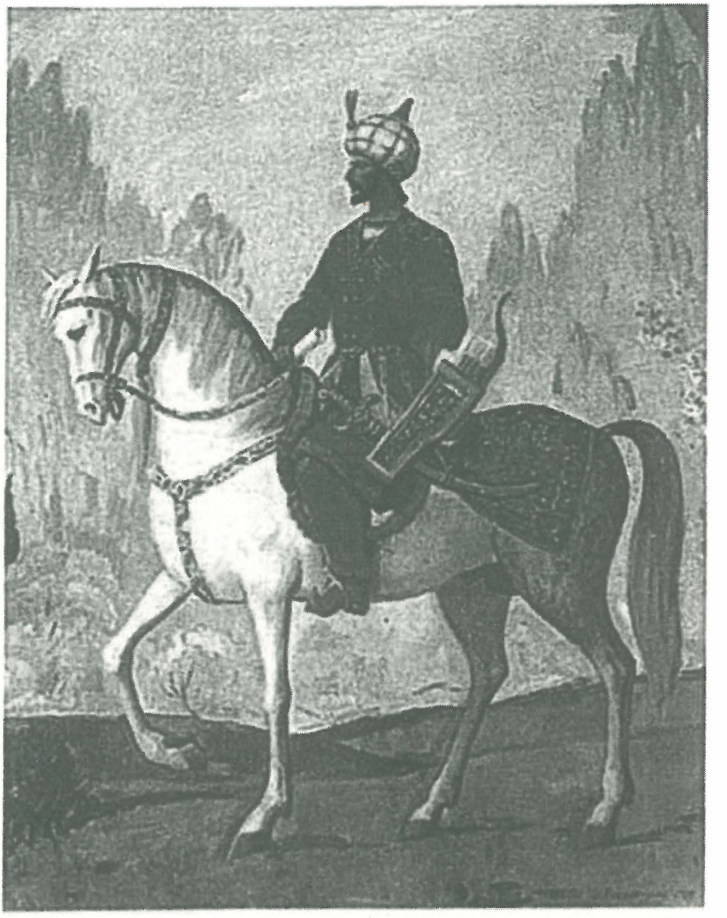
Resim: Şah İsmail.[623]

[623] Venedikli bir ressam tarafından 17. yüzyılda çizilmiştir. Florence'nin Uffizi Galerisi'nde sergilenmektedir.
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Shah_Ismail_I.jpg, 09.10.2011; Parsadust, s.657.

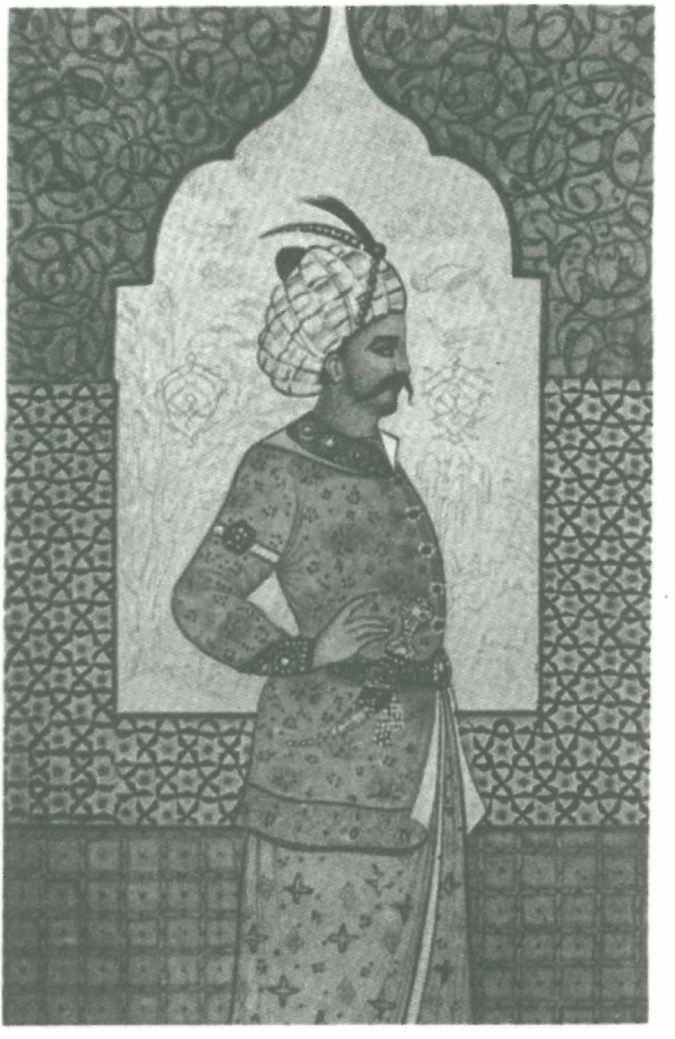
Resim: Şah İsmail.[624]

[624] Şah İsmail, Hatâyî Divanı, tıpkıbasım.

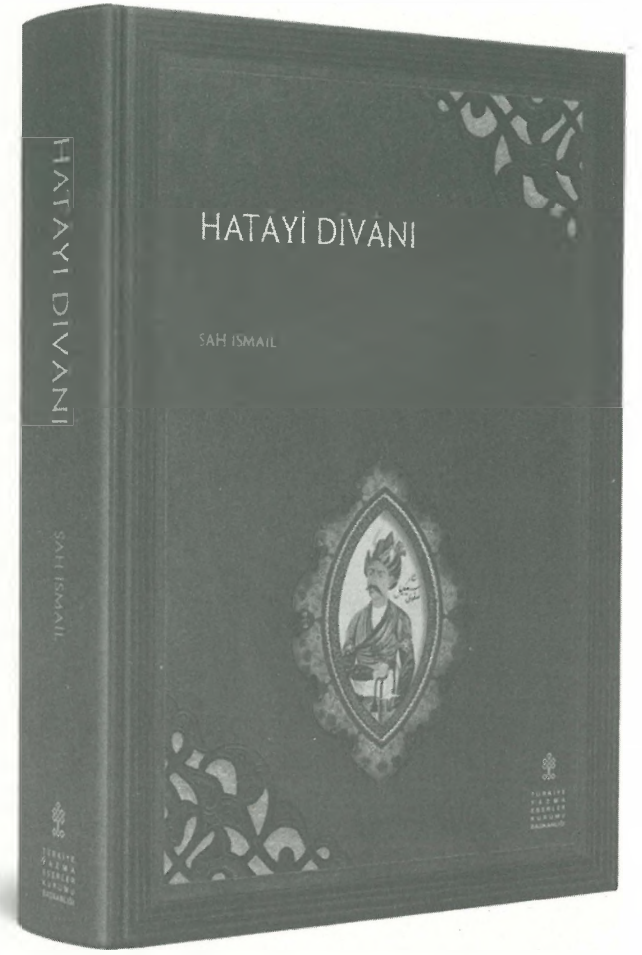
Resim: Şah İsmail.[625]

[625] Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.25

Resim: Şah İsmail.[626]

[626] https://www.wannart.com/mektuplarda-savasan-iki-hukumdar-yavuz-sultan-selim-ve-sah-ismail/

Resim: Şimdiye değin günümüz Türkçesi ile basılan en sağlıklı Hatâî divanı.

Safevî Dönemi Haritası

Harita: Kızılbaş Devleti haritası.[627]

[627] Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.26

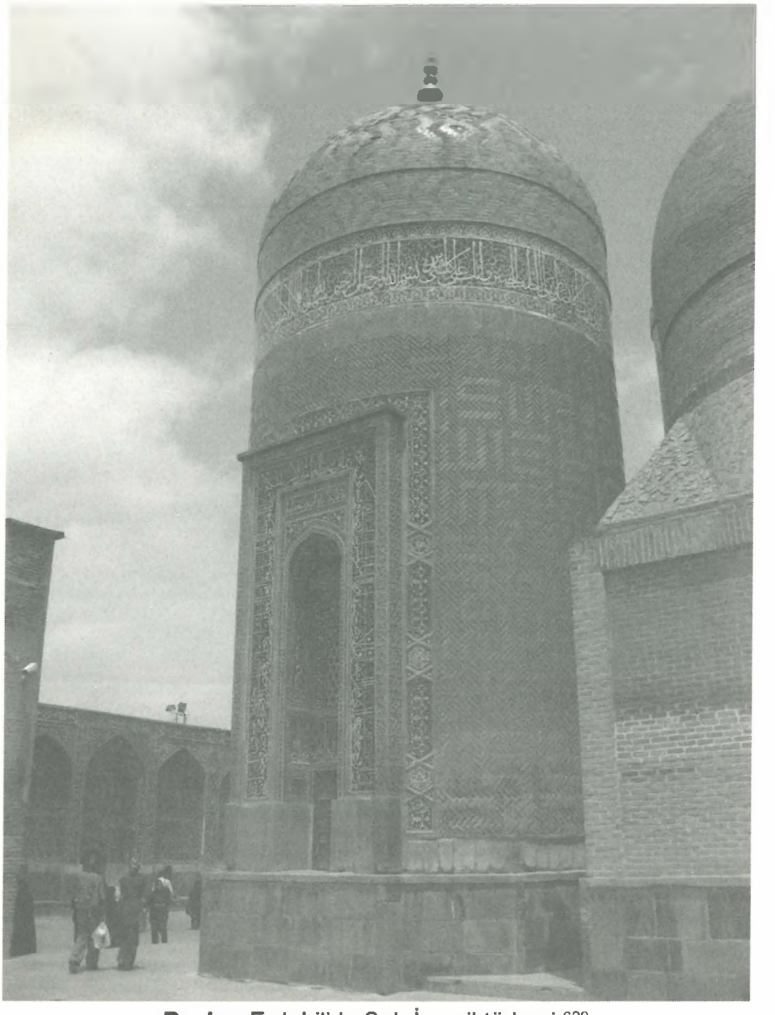

Harita: Kızılbaş Devleti'nin ulaştığı en geniş sınırlar.[628]

[628] Adnan Er, Safevî Devletinin Yıkılış Sebepleri, S.101

Resim: Şah İsmail adına basılmış iki şahilik gümüş para.

Resim: Erdebil'de Şah İsmail türbesi.[629]

[629] http://www.politikdeli.com/sah-ismail-hatayi-kimdir/

Fotograf: Erdebil'de Şah İsmail anıtı.

Fotograf: 16. yüzyıl Kızılbaş savaşçısı.
Milli Azerbaycan Tarihi Müsezi'ne İlham Aliyev'in hediyesi.
(Fotograf: SƏBUHİ ƏHMƏDOV.)

درفشدار درفش نصرمن‌الله – دوران صفویان

Porteur d'un étendard avec inscription de Nasser Men Allah Epoque Séfévide.

Nosrat banner, Safavid period.

Resim: 16. yüzyıl Kızılbaş sancaktarı.

Resim: Bir Kızılbaş mehteri.[630]

[630] Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, 8/67

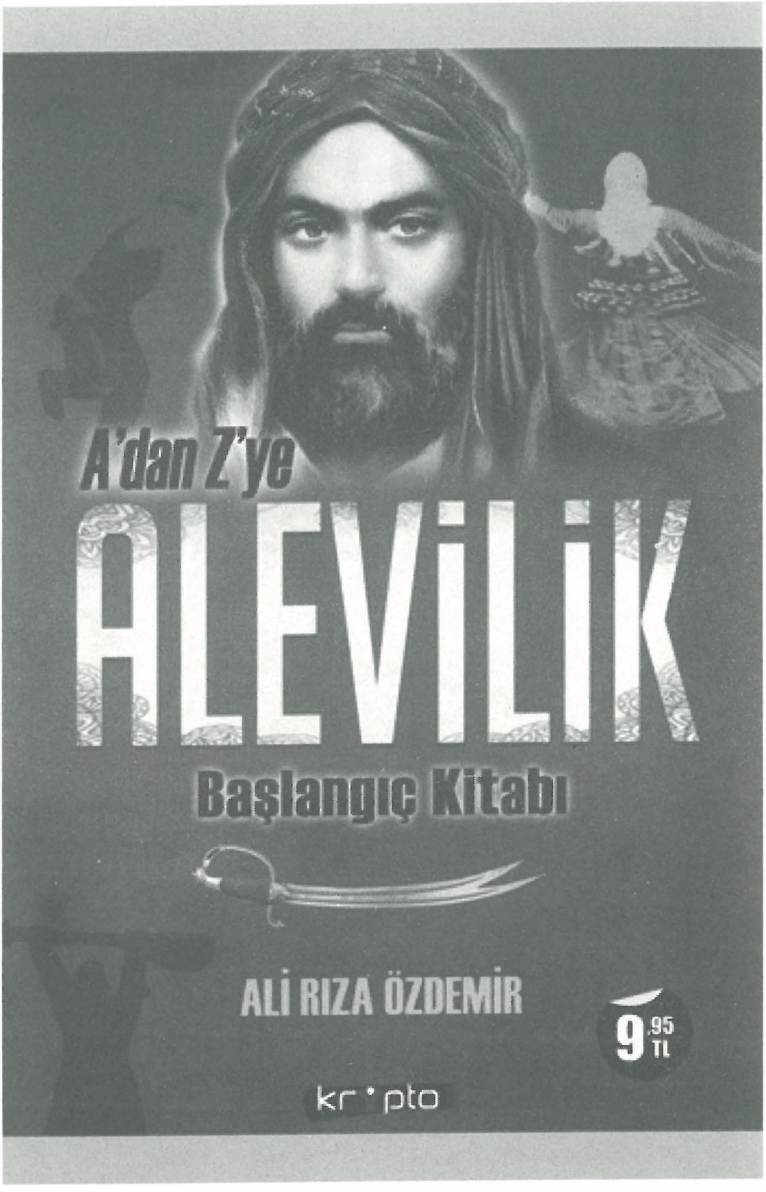
Resim: Şah Tahmasb'a air bir mehter.[631]

[631] Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, 8/364

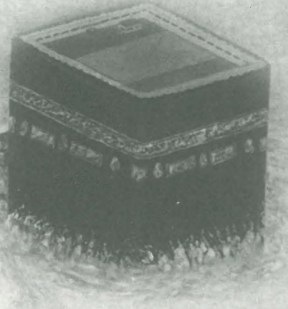

Fotoğraf: Osmanlı'da Bab-ı Âli,
Kızılbaş Devletinde Âli Kapı (İsfahan).[632]

[632] Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, s.25

A'dan Z'ye
ALEVİLİK
Başlangıç Kitabı
ALİ RIZA ÖZDEMİR
9.95 TL
kr • pto

ALEVİLİKTE ALLAH İNANCI

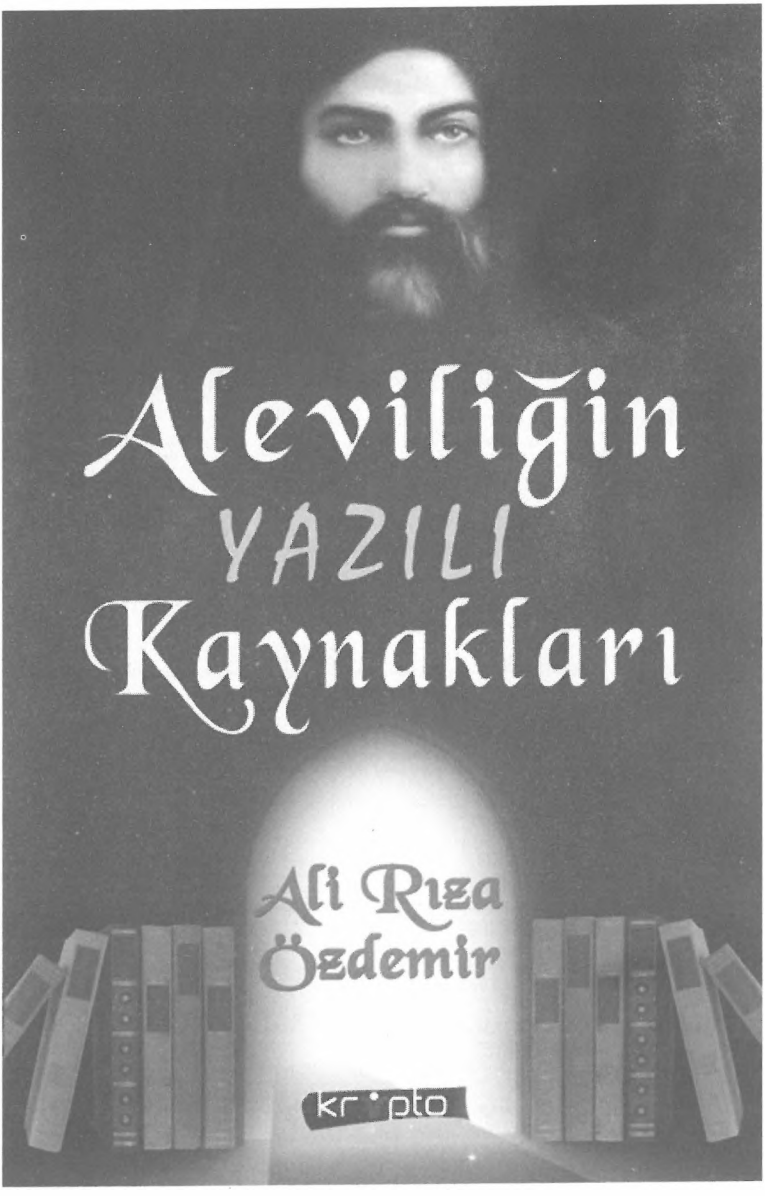

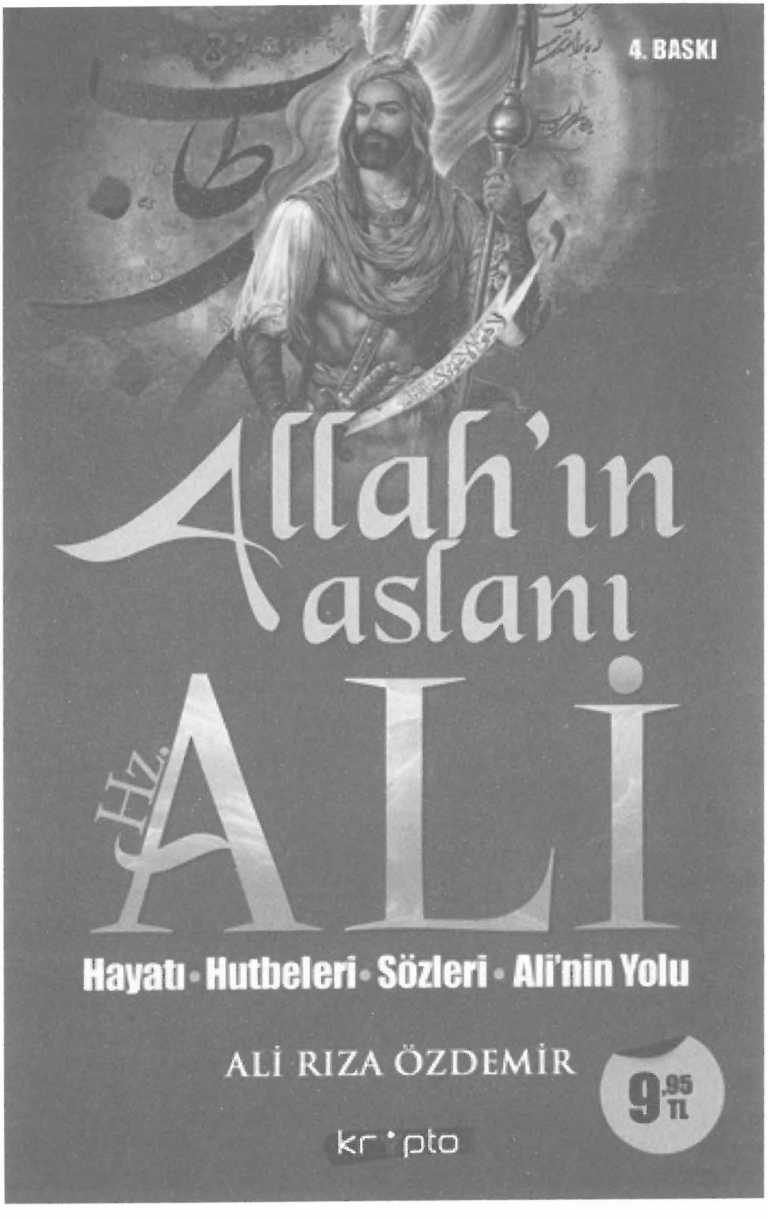
"Haktır Allah'ım,
Muhammed mâhım,
Ali'dir şahım,
Allah eyvallah"
Münir Baba

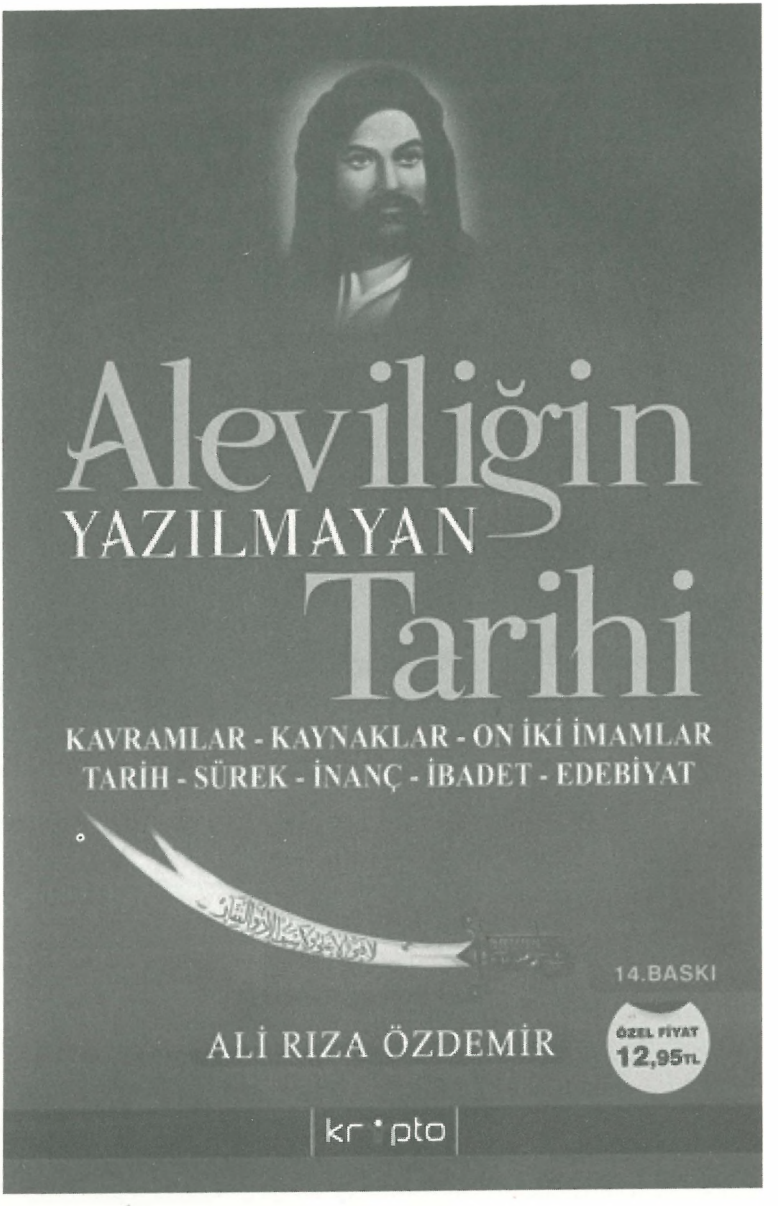
ALİ RIZA ÖZDEMİR

kr • pto

ALEVİLİK
BİLDİRGESİ
ALEVİ DEDELERİNİN
VE KANAAT ÖNDERLERİNİN
İMZASIYLA
ALİ RIZA ÖZDEMİR - İSMAİL BÂKİ
kr'pto

Aleviliğin
YAZILI
Kaynakları
Ali Rıza
Özdemir
kr·pto

4. BASKI
Allah'ın aslanı
Hz. ALİ
Hayatı • Hutbeleri • Sözleri • Ali'nin Yolu
ALİ RIZA ÖZDEMİR
9,95 TL
kr • pto

Aleviliğin
YAZILMAYAN
Tarihi
KAVRAMLAR - KAYNAKLAR - ON İKİ İMAMLAR
TARİH - SÜREK - İNANÇ - İBADET - EDEBİYAT
14.BASKI
ALİ RIZA ÖZDEMİR
ÖZEL FİYAT
12,95TL
kr • pto

TÜRK HAKANI

Şah İsmail

ALİ RIZA ÖZDEMİR

Ali Rıza Özdemir'in okuyucusuyla buluşan bu kitabı Türkiye'de Safevî tarihi ve özellikle de Şah İsmail'in biyografisi hakkında önemli bir eksikliği gidermek açısından değerlidir. Yazar, araştırdığı konuyu ağır akademik bir üslup kullanmadan, herkesin anlayacağı sade bir dille aktarmakta, fakat yine de ilmî kriterlerden taviz vermeyerek, anlattığı olayları ve öne sürdüğü görüşleri kaynaklara dayandırmaktadır.

Kitabın ilk bölümü Şah İsmail'in kökenini, ikinci bölümü Şah'ın kültürel faaliyetlerini, üçüncü bölümü ise onun devlet anlayışını konu etmektedir. Tarihî problemleri aydınlatma açısından eserin soru-cevap kısmı da dikkat çekicidir. Tarih biliminin daha tam olarak çözemediği ve birbiriyle çelişen çeşitli teoriler arasında gidip-geldiği bazı ilmî sorunların izahına yönelik çalışmaları müellifin saygıyı hak eden cesaretinin bir göstergesidir. Gerçeklerin polemiklerden doğduğu da asla unutulmamalıdır.

Doç. Dr. Namiq MUSALI
Azerbaycanlı tarihçi

ISBN: 978-605-4991-74-7

20 TL

facebook.com/kriptokitaplar
twitter.com/kriptokitaplar

kripto
Kültür Mah. Ataç 2 Sk. No: 71/B Çankaya - Ankara • Tel: 0312 432 1923 • Faks: 0312 432 1933
www.kriptokitaplar.com • e-posta: kripto@kriptokitaplar.com